

JAN MERVART

Kultura v karanténě

JAN MERVART

Kultura v karanténě

*Umělecké svazy a jejich konsolidace
za rané normalizace*

KNIŽNICE
D Ě J I N
A SOUČASNOSTI

Aničce

*Publikace vyšla s podporou finančních zdrojů Grantové agentury
České republiky jako výstup projektu P410/11/P152.*

Recenzovali:

doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

Mgr. Petr Cajthaml

Knižnici řídí Zdeněk Hojda

© Jan Mervart, 2015

Cover & Typo © Růžena Steinerová, 2015

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7422-303-7

Úvod

Motivace

Pražské jaro 1968 a minimalizace jeho reforem patří ke klíčovým událostem československých moderních dějin a k významným předělům uvnitř celého východního bloku. Vojenská invaze do Československa ovšem neodkryla pouze imperiální povahu sovětské politiky vtělenou do teorie „omezené suverenity“, nýbrž ohlásila obecnější proces týkající se východní i západní Evropy. Italský novinář Luigi Pintor tuto novou éru na počátku sedmdesátých let nazval „globální normalizací“. Podle jeho slov byla založena na společných zájmech Sovětského svazu a západních mocností, jež spočívaly v „depolitizaci lidových vrstev“ v obou typech společností i v konsolidaci vlastní mocenské hegemonie v rámci daných sfér vlivu. I když s argumentací spoluzakladatele nezávislého levicového žurnálu *Il manifesto* nemusíme ve všech bodech souhlasit,¹ zmíněné hodnocení je dle mého soudu třeba brát vážně přinejmenším v tom smyslu, že pojem „normalizace“ nebudeme v souvislosti s rokem 1968 rezervovat pouze pro Československo.

Počáteční badatelská motivace při psaní této knihy vycházela ze spíše skromné představy o detailním zmapování činnosti uměleckých svazů v éře rané normalizace,² pod tíhou otázek, které dodatečně vyvstávaly v průběhu bádání se však původní přístup k látce i autorské záměry postupně měnily. Při práci s odbornou literaturou, v kontaktu s dobovými prameny, neméně ale také se soudobou společenskou realitou (osobně za klíčovou zkušenost považuji pacifikaci zárodků studentské stávkové v Hradci Králové roku 2012) a současnou kritickou teorií jsem si začal uvědomovat širší a obecnější povahu československého normalizačního procesu. A to jak v rovině nečekaných kontinuit s předchozím i budoucím vývojem, tak ve smyslu zmíněného geografického vymezení. Pojem normalizace jistě nelze zobecňovat do té míry, že by tento proces pozbyl svých specifik, a byl tak přirovnatelný prakticky k jakémukoliv ději, nebo že by byl explicitně a výhradně přirovnáván k aktuálním společenským procesům. Změněný úhel pohledu spíše vedl k rozhodnutí opustit detailní popis a pokusit se o analytičtější přístup. Ten je založený na několika klíčových otázkách, jejichž prostřednictvím

monografie usiluje o zachycení jedinečných dobových momentů i obecných a nadčasových principů zároveň.

První z otázek směřovala k tomu, jaké měla „konsolidace“ uměleckých svazů a kultury zázemí v proměněné kulturní politice, co vlastně bylo normalizováno a co tato „konsolidace“ pro „obnovitele pořádku“ znamenala? Druhá se týkala samotného normalizačního procesu a odrážela výkladovou nejistotu, nakolik byl „konsolidační“ scénář napsán předem, nakolik se teprve utvářel a jaké cíle sledoval. Konečně třetí otázku lze výstižně parafrázovat pomocí titulu knihy Iva Možného věnující se zániku československého státního socialismu, „proč tak snadno...“. Jak je možné, že organizace, jež jsou ve většině odborné literatury (včetně dosavadních publikací autora) pokládány za spolustrůjce reformního procesu a jež autoři považují za „hráz“ nastupující normalizaci, složily své zbraně takřka bez odporu a navíc poměrně rychle?

Všechny tři navzájem provázané otázky přitom mají obecnější platnost. Jejich vyslovení a pokus o systematictější zodpovězení nám totiž může mnohé říci nejen o státně socialistické minulosti, ale i o reálně kapitalistické současnosti. Pokud tedy nechápeme dějiny pouze jako lineární „cesty ke svobodě“ a pokud jsme ochotni sledovat opakující se normalizace, jež se zákonitou pravidelností následují po jakýchkoliv výraznějších společenských otřesech.

Osobně nevnímám ořes v podobě pražského jara 1968 jako bezvýhradně unikátní proces, jeho socialisticky demokratické tendence nicméně v souhrnu považuji za kladné a v mnohém přinejmenším za inspirativní. Rozhodně jsem podobně jako Mark Kurlansky³ československý rok 1968 ochoten stavět do jedné řady se studentským a protiválečným hnutím na Západě i v obou Amerikách. V mnohém samozřejmě byly tyto procesy protichůdné a nesrovnatelné, vize budoucího světa založená na myšlence lepší a spravedlivější společnosti byla ovšem jakožto projev pozdní moderny společná všem.

Rezonují zde tedy ještě další otázky: Existovaly alternativní cesty, bylo možno jednat jinak a normalizaci společenských poměrů čelit či nějak podstatně odvrátit? Je možná dlouhodobá existence kritických ohnisek, jež by reagovaly na aktuální podoby ideologické i ekonomické dominance? Je možné je udržet a popřípadě „propojit v revoluční rovině“, anebo je dějinným údělem sledovat „jednu represí [normalizaci] za druhou“?⁴ Zatímco na ony první tři otázky se pokouším v knize odpovědět přímo, tyto v posledku zmíněné pouze přiznávám a nechávám je zcela otevřené. Chci tím říci, že historiografie, potažmo vědecké bádání, může být vědomě

angažované, aniž by zpochybnilo principy svého oboru. Osobní sympatie a politické přesvědčení autora navíc nemusí být skrývány za masku objektivity. Tuto hru na schovávanou ponechme liberálním badatelům! Louis Althusser v jedné ze svých přednášek provokativně prohlásil, že teorie a věda jsou bitevním polem třídního boje. Budiž mu tedy s nadsázkou vyhověno, alespoň volbou tématu a badatelských otázek.

Namísto historiografického úvodu

Téma konce reforem pražského jara 1968 není ani nové ani neznámé. Podrobný historiografický exkurs by proto byl na tomto místě poněkud nadbytečný, příslušná literatura, k níž se vztahují, je navíc zmíněna v jednotlivých kapitolách. Považuji však za nutné stručně se vyjádřit k jednomu převládajícímu interpretačnímu rysu dosavadního bádání, který je pro historiografii o československém roce 1968 typický. Bez ohledu na to, zda jde o výklady badatelů reformní generace (Vladimír V. Kusín, Václav Kural, Jiří Vančura atd.) akcentující změny iniciované samotnou komunistickou stranou či o liberální generaci historiků (Jiří Hoppe) pojednávající především o občanské společnosti, předěl mezi šedesátými lety vrcholícími rokem 1968 na jedné straně a následujícím dvacetiletím na straně druhé je vždy velice ostrý. Tento moment platí i pro méně vyhraněné autory (například Jan Pauer, Jitka Vondrová). Dějinná kontinuita s pražským jarem je ve všech případech spatřována buď až s nástupem Gorbačovovy perestrojky, nebo s podzimními událostmi roku 1989. Nechci působit nepatříčně ani senzačně, ve shodě se zmíněnou interpretační rovinou mi je navíc reformní období osobně sympatičtější než éra normalizace. Jako historik ovšem normalizační proces přelomu šedesátých a sedmdesátých let nevnímám pouze jako předěl. Mezi oběma dekádami naopak spatřuji mnohé souvislosti: ať už na úrovni teorie „reálného socialismu“ a představ o něm, nebo v postojích a náhledech tehdejších aktérů (politiků či stranických intelektuálů a umělců, kteří neprošli prověrkami). V tomto ohledu se proto výklad snaží udržet hodnotovou neutralitu.

Zároveň považuji za užitečné objasnit význam některých termínů, s nimiž operuji. Pojem „stalinismus“ používám pro období diktatury a revolučních změn v letech 1948–1953, „poststalinismus“ pro éru již stabilizovaného lidově-demokratického režimu po roce 1956. Vymezením pojmu „státní socialismus“ nezahrnuji pouze období posledního dvacetiletí daného režimu, ale i šedesátá léta

včetně pražského jara 1968 – do jisté míry tak respektuji oficiální prohlášení o ustavení socialismu z roku 1960. Pokud užívám termínů „intelektuál“ nebo „stranický intelektuál“, mám na mysli užší a zavedenější vymezení příslušníka placené inteligence disponujícího jistými intelektuálními schopnostmi a nikoliv jako Konrad se Szelenym každého zaměstnance operujícího ve stranickém aparátu či na odpovědných státních místech.⁵ Vyznačení některých slov uvozovkami splňuje dvojí úlohu. Jedná se o hojně používané pojmy jako „revizionismus“, „konsolidace“, „normalizace“, „reálný socialismus“, „všelidový stát“ a podobně, od jejichž dobového významu autor tímto vyjadřuje distanc. Zároveň jde o pojmy jako například „hegemonie“, „loajální opozice“, „poziční válka“, „občanská společnost“, „zazimování“ atd., jež jsou zaváděny ve specifických významech a jež tvoří osu výkladového klíče. Pro lepší čtenářskou přehlednost jsou oba druhy pojmů v textu označeny pouze při prvním užití a dále jsou uváděny bez uvozovek.

Patrně největší odchylka od běžného úzu historiografie věnující se středovýchodní Evropě spočívá v používání kategorie „občanská společnost“ ve třetí kapitole. K tomu předesílám, že zažitá interpretace tohoto spojení má svůj původ v sedmdesátých letech 20. století. Tehdy se začala tato kategorie vracet na scénu sociálních a humanitních věd, přičemž v reakci na neúspěch revolučních vizí osmašedesátého roku dominovala její liberální interpretace, která v návaznosti na hegelíanskou tradici chápala státní a privátní (občanskou) sféru odděleně. Zatímco západní společnosti se díky napětí mezi oběma sférami vyvíjely podle této interpretace kupředu (občanská společnost nahrazovala pokrok revoluce), ve státech „reálného socialismu“ byla za občanskou společnost považována a vítána kritická ohniska vůči tehdejšímu stranicko-státnímu establishmentu a dané povaze společensko-ekonomického zřízení (bez ohledu na to, zda tato kritika přicházela zprava nebo zleva).

Je zajímavé, že tento výklad, který rezervuje „občanskou společnost“ takřka výhradně pro oblast disentu sedmdesátých a osmdesátých let, není v historiografii věnující se státnímu socialismu překračován. Kritické tendence před rokem 1968 jsou v návaznosti na Adama Michnika a jeho *Dopisy z vězení*⁶ označovány za revizionismus, který je příliš svázán s mateřskou komunistickou stranou, než aby ho bylo možno vymezit jako autonomní sféru – občanskou společnost. V souvislosti s Michnikovou formulací „evolucionismu“ začínajícího až po krachu „reformátorských chimér“ revizionismu jsou zároveň sedmdesátá léta chápána jako nová éra opozice,

jež se oprostila od jakýchkoliv dřívějších iluzí a nyní vystupuje jako zcela svébytná oblast nezávislá na straně-státu.

Na tomto místě tak může vzniknout poněkud zkreslený obraz, podle něhož se revizionismus odehrával takřka výhradně v rovině idejí/myšlení a minimálně v rámci sociální praxe.⁷ Zároveň se v případě kritických tendencí před rokem 1968 může zdát, že šlo o něco méněcenného, neboť názory tehdejších aktérů nepřekročily sice kritický, avšak loajální vztah k příslušné straně-státu. Mým záměrem v této věci není radikální reinterpretace revizionismu (pro české země reformismu) či občanské společnosti. Třetí kapitola se prostřednictvím Antonia Gramsciho, který téma občanské společnosti otevřel také pro marxistické bádání, pokouší o jisté posunutí úhlu pohledu na tuto problematiku. Gramsciho pojetí není založeno na přísném oddělení státu a občanské společnosti, což dle mého soudu umožňuje do druhé sféry funkčně zahrnout revizionismus/český reformismus včetně uměleckých svazů a jejich činnosti. Oproti pozdějším liberálním interpretacím předpokládá Gramsci značnou míru vzájemné provázanosti obou sfér, kdy občanská společnost ve prospěch státu realizuje ideologickou a kulturní dominanci prostřednictvím „hegemonie“. Italský myslitel zároveň nechápal hegemonii občanské společnosti jako neměnnou záležitost. Změnu na této společenské úrovni považoval za možnou i dosažitelnou: bude-li hegemonie dosavadní občanské společnosti nahrazena hegemonií proletářského hnutí, bude mnohem snazší uskutečnit revoluční změny. V podobném duchu chápu postoje a sociální praxi uměleckých svazů, jejichž vývoj nelze sice vnímat jako dialektickou revoluční triádu, je ho však možné rozdělit do tří fází se známým koncem. Zatímco šedesátá léta lze považovat za období úsilí o prosazení reformní hegemonie, krátké období od ledna do srpna 1968 jako éru reformní hegemonie, poinvazní měsíce potom vyplňují spíše snahy o obranu předchozího a postupně jsou překrývány „novým pořádkem“ reálného socialismu. V této souvislosti mi jde především o to, abych prostřednictvím Gramsciho ukázal umělecké svazy jako živé organismy s vlastní ideologií i politickou taktikou. V tomto duchu jsou také řazeny jednotlivé kapitoly, jež nepodléhají časové posloupnosti, nýbrž pomyslnému rozdělení na vzájemně propojené sféry oficiálních politik a strategií na jedné straně a tehdejších aktérů (svazů) na straně druhé. Badaatelskou výzvou do budoucna zůstává detailnější zachycení vnitřního života těch aktérů, kteří pražské jaro vnímali jako „zoufale řítící se svět zmítající se v křečích, v nelidskosti, která vzývá lidskost“.⁸

Autorův dík patří zejména kolegům z Národního archivu v Praze a z Archivu bezpečnostních složek, bez jejichž obětavé pomoci by kniha mohla jen těžko vzniknout. Jmenovitě jsem zavázán především Janu Kahudovi, Jiřímu Křesťanovi, Františku Frňkovi, Michaele Kubišové a Jitce Bílkové.

Velkou zásluhu na současné podobě textu mají také přátelé Vít Bartoš, Jan Pelikán a Joseph Grim Feinberg, kteří se uvolili být prvními čtenáři rukopisu či některých jeho částí, a poskytli mi tak komfortní zázemí kritické zpětné vazby. Za cenné připomínky, podněty a výzvy jsem současně vděčen odborným recenzentům Michalu Pullmannovi a Petru Cajthamlovi. Byť jsem nemohl vyhovět všem jejich postřehům, mnohé z nich sehrály zásadní roli při finálních úpravách rukopisu. Nezanedbatelný a jen těžko docenitelný podíl na konečné podobě knihy nese také redaktorská práce Jiřího Nedvěda.

Poděkování za trpělivost i shovívavost patří v neposlední řadě mé manželce Ivě.

I. Proměny kulturní politiky

Poststalinské vymezení

Stalinská kulturní politika spočívala ve vytvoření pevné sítě kulturních organizací a institucí, jež měly svým působením rozšiřovat a upevňovat stalinský ideologický prostor. Tato hegemonie stalinského typu měla na jedné straně bránit a utvrzovat nové společensko-ekonomické pořádky, na straně druhé ale také přispívat k utváření „nového člověka“ a civilizace „šťastného věku“.⁹ Nutno říci, že stalinismus nebyl v tomto ohledu zcela radikální a nepřipravoval definitivní rozchod s minulostí. Nešlo mu o odmítnutí všech dřívějších uměleckých směrů a vytvoření zcela nového umění, jako třeba rappistům ve dvacátých letech nebo později maoistům v éře čínské kulturní revoluce. Socialistický realismus naopak představoval jistotou, z estetického hlediska poměrně konzervativní syntézu realismu 19. století a avantgardního zacílení na budoucnost.¹⁰ Pokud to tedy bylo možné, snažila se stalinská kulturní politika na minulé navázat, nerušit ho, ale přetvořit k obrazu svému.¹¹ Některé z organizací či institucí tak byly převzaty z předchozího režimu, u jiných docházelo ke stalinské modifikaci a další byly jednoduše jako opory nových poměrů zakládány takřka na „zelené louce“.

Poslední případ se týkal například uměleckých svazů, jež představovaly typické nástroje stalinské kulturní politiky. Tyto tzv. převodové páky měly do praxe implementovat centrálně stanovované politiky a působit tak jako prostředník mezi „revoluční politickou avantgardou“ (KSC) a veřejností. Realizace oficiální stalinské kulturní politiky se odehrávala v několika rovinách: prostřednictvím samotných umělců, přesvědčených budovatelů „nového věku“; prostřednictvím centralizované a přísně hierarchizované organizace (umělecké svazy například měly podobné výkonné orgány jako komunistická strana); prostřednictvím začlenění kulturních organizací do systému stranického fungování a podřízenosti stranickým orgánům, zejména jednotlivým oddělením aparátu ÚV KSC;¹² a v neposlední řadě také prostřednictvím štědré finanční a materiální podpory.

Stalinská kulturní politika a kontinuita některých jejích prvků představují samy o sobě zajímavé téma ke zpracování, následující řádky se nicméně budou ubírat jiným směrem – pokusí se

charakterizovat poststalinskou éru kulturní politiky. Na tomto místě je zároveň záhodno předeslat, že autor vychází z přesvědčení, že její vymezování probíhalo spíše negativně, tedy v reakci na stalin-ské období, a že v poststalinské éře víceméně chybělo propracovanější vymezení pozitivní (ve smyslu toho, co by mělo být). To přišlo až s pražským jarem a paradoxně i s následující normalizací, která nejen reagovala na „kontrarevoluční tendence“ minulého, ale vytyčovala i vlastní vize.

Snaha o systematické redefinování stalin-ské kulturní politiky se v Československu na nejrůznějších úrovních projevovala od Staliny a Gottwaldovy smrti, nejpozději pak od roku 1956. Komunisté v jednotlivých tvůrčích svazech, především ve Svazu československých spisovatelů, poukazovali na neudržitelnost modelu poplatného stalin-skému pojetí kultury. První byly zpochybněny postuláty o umění jako nástroji třídního boje a estetická závaznost socialistického realismu, jehož normy se v Sovětském svazu definitivně petrifikovaly po druhé světové válce a následně uplatňovaly v ostatních státech východního bloku. V diskusích se začaly objevovat teze o autonomii kultury, jejím částečném odpolitizování a jedinečnosti. Na stranických poradách tvůrčích svazů umělci s odkazem na odpovědnost komunistických tvůrců a publicistů atakovali zejména cenzuru. Názorným příkladem je v tomto ohledu příběh spisovatelských sjezdů v letech 1956, 1963 a 1967, podobné tendence můžeme sledovat ale i na úrovni společenských věd, zejména filozofie a historiografie. Do jisté míry lze říct, že právě na rovině kritiky stalin-ské ideologie a kulturní politiky se v kulturní a intelektuální oblasti utvářel reformně komunistický politický program, jenž nalezl prostor k uplatnění v roce 1968.

Tento tlak na stranické centrum a jeho ideologické orgány byl vyvíjen zdola – většinou na schůzích stranických skupin nebo základních organizací KSČ –, spolu s vyhlášením socialismu roku 1960 se modifikací kulturní politiky začali zabývat i vrcholní straničtí ideologové. Na první pohled nehybná ideologie se svým způsobem proměňovala. Vymezení kultury v úzkém rámci politiky jednoduše přestávalo být v éře „překonávání třídního boje“ a přechodu k „vyšší formě společenského uspořádání“ relevantní. V podmínkách „všelidového státu“ prostého výraznějších třídních antagonismů mělo umění sehrávat hlavně výchovnou úlohu a vést obyvatele Československa k rozvoji socialistického uvědomění a vlastních tvůrčích aktivit.¹³ Nárok na angažovanost v duchu světového názoru marxismu-leninismu zůstával sice základním

axiome, nahrazení „boje“ „rozvojem“ ale otvíralo prostor k novému pojetí kulturní politiky. Její stalinskou podobu postupně nahrazovala poststalinská.

K československému ustavení socialismu navíc došlo v době, kdy na mezinárodní úrovni poněkud polevovala kampaň proti revizionismu, podle níž jedno z hlavních nebezpečí pro rozvíjející se Sovětský svaz a ostatní lidové demokracie spočívalo v opouštění nebo reinterpretaci zásad marxismu-leninismu a v „odtržení teorie od společenské praxe“.¹⁴ I když tato kampaň nikdy zcela neustala a s různou intenzitou provázela východní blok následujících třicet let, šestá dekáda 20. století byla co do otevřenosti oficiální státně socialistické ideologie poměrně výjimečná. Navzdory společnému základu v podobě hlavních ideologických postulátů lze v tomto období dokonce hovořit v množném čísle o ideologiích. Sovětský svaz sám sebe sice nadále prezentoval jako nejvyspělejší zemi, za Nikity S. Chruščova i po nástupu Leonida I. Brežněva roku 1964 se ovšem nedalo říci, že by byl tento model neměnný. Navíc nebyl zcela závazný pro ostatní státy a podoba realizace socialismu se v Polsku, NDR, Maďarsku, Československu, Rumunsku (jehož vazby na Sovětský svaz se ostatně v šedesátých letech spíše rozvolňovaly) i Bulharsku mohla částečně lišit.¹⁵

Pro Československý vývoj bylo současně důležité, že jedno z hlavních hesel XXII. sjezdu KSSS z roku 1961 znělo „odstraňování pozůstatků kultu osobnosti“. Následný XII. sjezd KSČ v prosinci 1962 se přihlásil k „renesanci leninských zásad“ a za stěžejní cíl vyhlásil vedle překonání ekonomických potíží právě destalinizaci. Nejenže došlo z popudu nejvyšších stranických orgánů k ustavení tzv. rehabilitačních komisí, ale rozvinula se i veřejná debata o stalinském bezpráví. Jejimi symboly jsou dodnes Mňáčkovy *Oneskořené reportáže* či Tatarkův *Démon sůhlasu* vyšlé roku 1963.¹⁶

Nové pojetí kulturní politiky představil právě na XII. sjezdu strany tajemník ústředního výboru KSČ zodpovědný za ideologii Vladimír Koucký. Prohlásil, že řešení této problematiky bylo doposud zatíženo zaostáváním a podceňováním teoretické přípravy, což vedlo k formálnímu přebírání marxisticko-leninských pouček, odtrženosti od reálné skutečnosti a v konečném důsledku k malé efektivnosti ideologického boje. Mezi hlavní ideologické diverze sice nadále patřil „antikomunismus“ a „revizionismus“, strana však podle Kouckého měla postupně změnit styl vlastního ideologického působení: nešlo již o příkazy a zákazy, ale o iniciativu samotných umělců.

Podobné teze můžeme číst také ve sjezdovém usnesení o kulturní politice. Pravilo se v něm, že je třeba rozhodným způsobem skoncovat s liberalismem, vlivy buržoazní ideologie i měšťácké psychologie. Stejným způsobem ovšem strana do budoucna hodlala čelit přezíravému přístupu vůči umělecké práci a neochotě akceptovat nové, byť provokativní myšlenky a formy. Z umění, jež mělo zachytit dynamiku života a vybízet k aktivnímu podílu člověka na socialistické přítomnosti i komunistické budoucnosti, se měly nyní vyloučit pozůstatky schematicnosti. Usnesení současně zdůrazňovalo, že umělec je dokonce nutné k hledání a uplatňování nových tvůrčích postupů podněcovat.¹⁷

O tři roky později *Rezoluce XIII. sjezdu KSČ k naléhavým otázkám dalšího rozvoje socialistické kultury* danou problematiku pojednávala v podobném duchu. Podrobněji se vracela k otázkám socialistického umění, jež nemělo být jednotvárné, ale naopak pestré. Jako nevhodnější forma angažovaného umění byl sice vyzvedán realismus, v usnesení však chyběla závaznost estetických norem i nárok na jeho výhradní využití v umělecké tvorbě. Text rezoluce také reagoval na tehdejší neshody mezi stranickou kulturní inteligencí a aparátem ústředního výboru KSČ. Náležitou pozornost zde autoři sjezdové rezoluce věnovali úloze uměleckých a tvůrčích svazů, jejichž relativně autonomní činnost přísně kritizovali – vyčítali jim mocenské aspirace, malou politickou angažovanost a nedodržování oficiální linie strany.

Podobně jako řada jiných dobových dokumentů trpěla kapitola o řízení kultury značnou vnitřní rozporuplností. Na jedné straně ji uvozovalo tvrzení, podle něhož tuto oblast nelze ponechat „samospádnému vývoji“, na straně druhé její autoři považovali za nepřijatelné, aby kulturu ovlivňovaly „unáhlené“ administrativní zákroky. Bezprecedentně se zde hovořilo o nutnosti dopracování komplexního systému řízení kulturní politiky. Budoucí model měl zahrnovat aktivní podíl co nejvyššího počtu společenských složek: místní samosprávou počínaje a centrálními kulturními institucemi konče. Sjezdové usnesení ale také jednoznačně odmítlo požadavky reformně laděné inteligence založené na vlastní socialistické odpovědnosti a směřující k emancipaci z jednosměrného vlivu nadřazených orgánů KSČ. Ještě jednou zde bylo zdůrazněno, že jedině bytostné sepětí umění a kultury se stranickou politikou může zajistit jejich adekvátní fungování v socialistické společnosti.¹⁸

Z hlediska historického vývoje šedesátých let představoval XII. i XIII. sjezd KSČ poněkud marnou snahu tehdejších

stranických špiček o vymezení funkční poststalinské kulturní politiky. V rozmezí let 1963 až 1967 docházelo mezi řadovými komunisty působícími v kultuře a vedením strany k permanentním sporům o interpretaci oficiálních usnesení a o podobu „skutečné leninské politiky“. Jedni ji chápali jako samosprávné působení kulturních svazů bez cenzurního omezení, druzí naopak jako paternalistický dohled nadřazených stranických orgánů nad socialistickou kulturou. Šedesátá léta tak nebyla pouze „zlatou érou“ české a slovenské kultury, ale lemovaly je také výrazné ideologické kampaně usilující o prosazení jasných parametrů „socialističnosti“ umění.

Spory v pojetí kultury a umění se projevovaly zejména v rozdílných představách o působení kulturně-společenského tisku (například *Kulturneho života*, *Literárních novin*, *Filmových a televizních novin*). Podobně jako v předchozím desetiletí byly ale výtky vůči oficiální kulturní politice vznášeny i na stranických schůzích tvůrčích svazů a na svazových konferencích či sjezdech. Na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů roku 1967 došlo ke krachu dosavadní koncepce socialistické kulturní politiky. Spisovatelé-komunisté na něm vystoupili z nikoli bezkonfliktní, přesto však pohodlné symbiózy se stranickým vedením (svazy měly například obrovskou a přitom tolerovanou ekonomickou autonomii, kterou se až do této chvíle zdráhaly unáhleným vystoupením vůči ústředí strany ohrozit) a otevřeně kritizovali politiku KSČ včetně úrovně cenzurní praxe. Vedle toho požadovali dodržování ústavy ze strany státních a stranických orgánů. Koncepce kulturní politiky, jež od XII. sjezdu KSČ odmítala administrativní zásahy, se nyní definitivně zdiskreditovala vyloučením známé trojice spisovatelů (A. J. Liehm, Ivan Klíma a Ludvík Vaculík) ze strany na podzim 1967 a převedením *Literárních novin* pod přímý vliv ministerstva kultury a informací.

Vzájemná nedůvěra mezi stranickou uměleckou inteligencí a vrcholnými orgány KSČ přitom nenarůstala kvůli radikální změně politických postojů první skupiny. Taková perspektiva by znamenala ztotožnit se s tehdejší či pozdější normalizační interpretací stranického vedení, jež hovořily o vytváření tzv. politické opozice. Do jisté míry by se ale také překrývala s polistopadovou sebezprezentací mnohých přímých aktérů těchto sporů, kteří počátky „opoziční činnosti“ vztahují právě k druhé polovině šedesátých let. Socialismus a socialistické zřízení jednoduše v této době nebyly uměleckou stranickou veřejností odmítány; byť někteří její příslušníci k tomuto zřízení a jeho tehdejší podobě přistupovali s daleko větší rezervovaností než o desetiletí dříve.

Hlavní problém spočíval v tom, že ideologové ústředního výboru KSČ vycházeli z klamného přesvědčení, podle něhož bylo možno stranickou tvůrčí inteligenci sjednotit a vyloučit z ní cokoliv, co ideologické orgány odmítaly jako škodlivé. Umělce-komunisty sice ideologové do jisté míry považovali za partnery, jež bylo možné přivést na správnou cestu vyčtené linie (proto více debat než samotných zásahů či exkomunikací z KSČ), neustále ovšem dávali najevo nadřazenost stranického aparátu. Na základě leninského pojetí gnoseologické funkce strany měli jeho pracovníci a vrcholní představitelé v poslední instanci vždy pravdu. Tehdejší umělci, kteří se v předchozím období v nemalé míře podíleli na budování stalinské společnosti, nechťeli nyní o ničem podobném slyšet a o „pravdě“ – tedy o tom, co je socialistické, a co nikoliv – chtěli rozhodovat sami, nejlépe bez cenzury. Jestliže pro příslušníky stranického establishmentu byla rozhodující poznávací funkce KSČ, u reformně laděných stranických umělců (potažmo u celé tehdejší reformní stranické inteligence) byl nárok na pravdivost často odvozován od vlastního morálního prozření.¹⁹ Gnoseologickou funkci strany nahradil důraz na kritické poznání skutečnosti prostřednictvím umění. Právě ono mělo zprostředkovávat cestu k uskutečnění socialismu, který měl být prost minulých, současných i jakýchkoliv budoucích deformací. Autonomní postavení kultury, jež by se na jedné straně vymanila z politických tlaků a na straně druhé politice zprostředkovávala permanentní kritickou reflexi, mělo být zárukou kýžené podoby socialismu.

Budování socialismu v šedesátých letech současně po vzoru Sovětského svazu vycházelo z rétoriky založené na posilování orgánů socialistického státu, který měl ve „všelidové“, beztřídní společnosti přebírat iniciativu. Jakkoliv tyto teze provázely takřka každé usnesení nejvyšších stranických grémií, v šedesátých letech se v oblasti kulturní politiky jednalo spíše o utopii. Dominantní v kulturně-politickém *decision making* byl rozhodně stranický aparát. Ministerstvo hrálo prakticky druhořadou úlohu a navzdory přiděleným kompetencím nerozhodovalo o žádných závažných věcech. I když mezi státními a stranickými orgány musela existovat nutná řevnivost, nelze hovořit o nějaké dvojí politice; naopak ministerstvo bylo vůči strategiím stranického vedení prakticky konformní a nepřicházelo například s žádnými výraznými reformními návrhy. Ostatně po osamostatnění ministerstva kultury a informací 20. ledna 1967 (od června 1956 fungovalo dohromady se školstvím) do jeho čela usedl značně konzervativní politik Karel Hoffmann.

Kulturní politika v šedesátých letech vybízela k větší aktivitě a slibovala rozšíření prostoru v rámci budování socialismu, v praxi se však ustavičně snažila narovnávat výraznější odchylky od normálu. Tato vnitřní rozpornost přitom odrážela situaci v celé československé společnosti, respektive charakter poststalinského socialismu éry Antonína Novotného. Není náhodou, že protikulturní zákroky přijaté na plenárním zasedání ÚV KSČ v září 1967 nebyly tímto vrcholovým grémiem schváleny jednomyslně; a to i navzdory tehdejšímu zvyklostem hlasování. Ve spojení s ekonomickými problémy a slovenskou otázkou naopak nastartovaly stranický pád Antonína Novotného, po němž došlo i k zásadnímu redefinování kulturní politiky.

Reformní program a kulturní politika

Ve chvíli, kdy byl do čela ústředního výboru KSČ zvolen dosavadní šéf slovenské části strany Alexander Dubček, nebylo jasné, jaké konkrétní změny to přinese. Už na konci ledna 1968 však bylo více než zřejmé, že se mimo jiné promění vztah vedení strany k uměleckým a intelektuálním elitám i jeho kulturní politika. Jistá nedůvěra mezi oběma skupinami komunistů sice přetrvávala a nikdy zcela nevymizela (problematičnost tohoto vztahu plasticky dokumentuje kauza kolem manifestu *Dva tisíce slov*), intelektuálové a umělci na druhou stranu nyní dostávali nebývalý prostor k vyjádření. Tento proces byl nastartován především díky kritickému potenciálu reformní inteligence, již vrcholní reformátoři obklopující nového prvního tajemníka hodlali po březnovém zrušení cenzury využít k likvidaci politické opozice v podobě novotnovské i krajně konzervativní komunistické garnitury a k prosazení reformního programu v československé veřejnosti. Chtěli jí také naslouchat jako poradnímu hlasu, na jehož základě by byly formulovány nové politické strategie. Stranické inteligenci či činitelům uměleckých svazů dopřávali vedoucí reformní představitelé sluchu také proto, že šlo o součásti zavedených struktur a nikoli o spontánně vznikající organizace občanského typu, vůči nimž cítili apriorní nedůvěru.²⁰ Prakticky od prvních týdnů po Dubčekově zvolení tak docházelo k četným setkáním a rozvíjení neformálních kontaktů mezi některými představiteli vedení KSČ a stranickou kulturní veřejností. Ta ovšem navzdory této skutečnosti zůstávala vůči politickým špičkám poměrně ostražitá a přes vzájemnou provázanost české intelektuální scény se její zástupci nestali přímo členy expertních týmů Josefa Smrkovského, Alexandra Dubčeka, Františka Kriegla

a dalších. Ze stranické inteligence se činnosti v těchto týmech účastnili zejména historici, vedení tvůrčích svazů měla ještě v živé paměti spory s ideologickým aparátem Antonína Novotného. Svazy se snažily uplatnit svůj vliv při formulování kulturní politiky, do praktické politiky se však zpočátku zdráhaly přímo vstupovat.

Oteplení kulturní politiky ovšem definitivně započalo tehdy, když se do stranického a státního aparátu v první polovině roku 1968 začaly vracet osobnosti, jež na počátku šedesátých let stály za tehdejším náznakem liberalizace. V polovině března 1968 byl tajemníkem ÚV KSČ s pravomocemi pro oblast ideologie a kultury jmenován Čestmír Císař, který roku 1963 poměrně otevřenou politikou založenou na větším respektu ke stranickým umělcům způsobil tzv. milostivé léto. Jeho někdejší spolupracovník ze stranického měsíčníku *Nová mysl* Karel Kostroun²¹ se zároveň stal šéfem nově zřízeného oddělení kultury ÚV KSČ, jež bylo nejprve vyděleno z původní gesce ideologického oddělení a následně osamostatněno – fungovalo od 7. května 1968 a spolu s úsekem tisku, rozhlasu a televize (ten měl od 1. června na starosti Dušan Havlíček) patřilo k výrazně reformistickým částem aparátu ústředního výboru KSČ.

Kulturní politiku však nově spoluutvářelo také doposud pasivní ministerstvo kultury, v jehož čele stanul počátkem dubna 1968 Miroslav Galuška. Tento dlouholetý komunistický funkcionář byl podobně jako Čestmír Císař roku 1963 pro příliš vstřícné postoje vůči stranické inteligenci odvolán z postu šéfredaktora týdeníku *Kulturní tvorba* a nyní se po angažmá na světové výstavě v Montrealu vrátil na domácí politickou scénu a se svým ministerstvem patřil k hlavním prosazovatelům reformních trendů.

První výraznější formulace nového pojetí kultury se objevila počátkem dubna 1968 v Akčním programu KSČ. Inkriminovaná pasáž byla součástí čtvrtého oddílu týkajícího se vědy, vzdělanosti a kultury. V duchu zamýšlené reformy stávajícího modelu socialistické společnosti vycházela především ze dvou principů: stranický aparát neměl být nadále nutně nadřazeným orgánem a vedoucí úloha KSČ se měla naopak projevovat ve vstřícném vztahu aparátu ke sféře jeho působení (původně kontroly). Iniciativu měly současně převzít státní orgány s posílenými pravomocemi a patřičným prostorem pro reálné kroky. Vznikal zde specifický partnerský vztah mezi stranickým aparátem a ministerstvem kultury na jedné straně a mezi oběma jmenovanými a kulturní sférou, včetně kulturních svazů, na straně druhé. Obojí představovalo značné inovace dosavadní poststalinické kulturní politiky.

Název zmíněné pasáže „Humanistické poslání kultury“ zároveň naznačoval, že nepůjde pouze o kosmetickou úpravu dosavadního stavu. Akční program inkorporoval celou řadu témat, jež sice byla v šedesátých letech v módě, jež se však kvůli tažení proti revizionismu netěšila ze strany ideologického aparátu velké oblibě. Kultura tak v pojetí Akčního programu nepředstavovala pouze podmínku rozvoje politiky a ekonomiky, nýbrž v duchu marxistického obratu k člověku podmiňovala také rozvoj demokracie a svobody, stejně jako lidského individua a jeho sociálních vztahů. Její původně výhradně politická a ideologická funkce byla předefinována směrem k „obecně kulturním a estetickým úkolům v přeměně člověka a jeho světa“. Dosavadní byrokratické metody řízení kultury měly být zapomenuty a rozpor mezi vyhlášenou a prováděnou politikou nahrazen demokratickou diskusí mezi stranickými funkcionáři a uměleckými tvůrci. Cenzura byla v tomto modelu zaměněna za plnou důvěru v odpovědnost umělců a v jejich „příspěvní k budování humanistického a demokratického charakteru“ socialismu. Autoři Akčního programu dále zmiňovali rovnoprávnost české a slovenské kultury, hovořilo se o jejím finančním zázemí v rámci nového ekonomického uspořádání, o napětí mezi národními specifiky a internacionalismem.

Teze o vedoucí úloze KSČ nahrazovala inspirující role v duchu pozitivního působení kultury při vytváření demokratického socialismu. Kulturní obec a její jednotlivé instituce ovšem měly požívat plné samosprávy, neboť „komunističtí intelektuálové a všichni vedoucí pracovníci v oblasti kultury a umění jsou schopni odpovědně a samostatně spoluvytvářet a provádět politiku strany ve státních, společenských, kulturních a zájmových institucích“.²²

I když by se na první pohled mohlo zdát, že šlo jen o změnu osvědčených rétorických figur, smysl reformy spočíval ve snaze uvést vytyčený program do praxe. Dělo se tak samozřejmě v různé míře a často pod nátlakem veřejnosti. Kulturní oddělení ÚV KSČ i ministerstvo kultury nicméně v tomto procesu sehrávaly nadmíru aktivní úlohu. Již dva měsíce po schválení Akčního programu vydalo ministerstvo kultury materiál, v němž hlavní body nové kulturní politiky dále rozvádělo, přičemž se opíralo také o programové prohlášení vlády z 24. dubna a jeho pasáž o kultuře. Ministerstvo zde kulturní politiku představilo v širokém vymezení jako péči o duchovní i materiální zájmy kultury ve vztahu k celé společnosti. Rozpracovalo zejména otázku samosprávy a postavení jednotlivých uměleckých svazů, jejichž vliv byl v uvolněném

mediálním ovzduší jara 1968 výrazně cítit.²³ Byly to právě svazy, kdo měl spoluvytvářet kulturní politiku a podílet se na připravovaných zákonech i stranických materiálech, současně měly působit jako zpětná vazba i kontrola ministerské politiky. V materiálu se doslova pravilo: „[...] potvrdit autonomnost tvůrčích svazů, fungujících na samosprávném principu, vytvořit s nimi vztahy partnerské spolupráce a vzájemné demokratické kontroly [...], aby tak činnost ministerstva mohla čerpat z uvolněné iniciativy kvalifikovaných pracovníků oblasti, v níž ministerstvo působí, a byla průběžně odbornou veřejností posuzována i kontrolována.“ V souvislosti s novým ekonomickým modelem dokument hovořil o nuancovaném financování kultury, jež mělo zamezit její přílišné komercializaci.

Podobně jako v případě ostatních bodů Akčního programu KSČ sázeli tehdejší reformátoři na XIV. sjezd strany, který měl dosavadní politické změny, včetně kulturně-politických, zafixovat a učinit z nich základní atributy československého socialismu. K zásadním posunům došlo však ještě před srpnovou vojenskou invazí. Personálně proměněné ministerstvo kultury²⁴ na pokyn vlády připravovalo nové znění tiskového zákona (původně vstoupil v platnost od 1. ledna 1967) a na konci června Národní shromáždění přijalo v souladu s květnovým usnesením plenárního zasedání ústředního výboru KSČ jeho novelizaci, čímž byla zákonně garantována nepřípustnost cenzury. Jakkoliv předběžná cenzura na základě usnesení předsednictva ústředního výboru KSČ fakticky nefungovala již od počátku března, potvrzení tohoto stavu zákonem vyslalo důležitý signál novinářům a kulturním pracovníkům o serióznosti reformních záměrů Dubčekova vedení.²⁵

Vedle toho se po nástupu socioložky náboženství Eriky Kadlecové do čela církevního sekretariátu při ministerstvu kultury výrazně proměnila i církevní politika. Stranický ani státní aparát neměl napříště nad církvemi dohlížet, ale zabezpečovat jim prostor pro svobodné vyjádření víry. Právě Kadlecová na jaře 1967 spoluorganizovala v Mariánských Lázních mezinárodní konferenci o marxisticko-křesťanském dialogu (tehdejší československý tisk o ní prakticky mlčel). Její úřadování se promítlo i do podoby stranických instruktážních materiálů, pod nimiž byl podepsán autor bestselleru *Bůh není zcela mrtev* Vítězslav Gardavský.²⁶

Ministerstvo také zrušilo Československé ústředí knižní kultury. Výrazné kompetence pro vydavatelskou činnost místo toho svěřilo Svazu nakladatelských, vydavatelských a knihupeckých

podniků. Tato zdánlivě formální záležitost měla poměrně značný význam, neboť celá řada nakladatelství nepodléhala přímo státu, nýbrž nejrůznějším společenským organizacím a politickým stranám Národní fronty. Obecná aktivizace těchto organizací se potom promítla i do reálné nakladatelské činnosti: Československý spisovatel například vydal zapovězeného Ivana Svitáka a jeho *Lidský smysl kultury*, Mladá fronta připravovala překlad *Lenina* od známého revizionisty Györgyho Lukáče, Melantrich publikoval výbor z Masarykových statí a Machovcovu monografii o prvním československém prezidentovi.²⁷

Podobně by bylo možné se zastavit u památkové péče, polygrafického průmyslu a dalších oblastí. Funkčnější na tomto místě nicméně bude obrátit pozornost k druhé instituci, která výrazným způsobem zasahovala do formulování kulturní politiky. Jestliže pozdější zprávy považovaly ministerstvo kultury za resort, který uvolnil kontrolní otěže a neučinil nic proti nástupu „pravicových sil“, oddělení kultury ústředního výboru KSČ bylo explicitně označováno za jedno z výrazných kontrarevolučních center.

Šéf kulturního oddělení Karel Kostroun sice původně v aparátu ústředního výboru pracoval, později ale působil v akademickém prostředí a chvíli redaktoroval v *Kulturní tvorbě*. Na konci šedesátých let navíc zastupoval Jiřího Hájka ve vedení časopisu *Plamen* a v únoru 1968 ho v šéfredaktorské funkci nahradil.²⁸ Mohl se tedy opřít jak o bohaté kontakty, tak o maximální důvěru, jíž se v očích řadových reformních komunistů v kulturní obci těšil.

Při koncipování práce tohoto oddělení vzal doslova ty pasáže stranických usnesení, které hovořily o nové úloze aparátu KSČ: „Základní podmínkou je, aby komunisté pracující mimo stranický aparát [...] měli možnost pravidelně a kolektivně posuzovat a řešit z hlediska stranické politiky problémy své politické práce na každém daném úseku,“²⁹ pravila například rezoluce květnového pléna ÚV KSČ. Kostroun využil svých kontaktů a pod patronací oddělení vytvořil z respektovaných představitelů umělecké tvorby, zástupců uměleckých svazů i odborového svazu umění a kultury orgán s názvem „stranický kulturní aktiv“. Ten měl za cíl uvádět do praxe soudobou kulturní politiku a současně se podílet na přípravě XIV. sjezdu KSČ – jeho materiálů a návrhu vhodných kandidátů. Aktiv se poprvé sešel 5. června. Na schůzi bylo přítomno 163 osob, bylo zvoleno vedení (jeho členem se stal také ministr kultury Miroslav Galuška) a vydáno prohlášení podporující svolání mimořádného sjezdu strany, dosavadní politiku KSČ i vznik české části

komunistické strany. Pod vlivem rozporuplného květnového pléna ÚV KSČ odmítl útoky proti svobodě tisku a jakékoliv tendence konzervativních členů strany směřující ke zvrácení současného stavu. Vyzval k zeštíhlení stranického aparátu, k akceptování aktivit stranických skupin jednotlivých svazů na jeho úkor, k zastoupení tvůrčích svazů v rozhodujících orgánech Národní fronty a k vytvoření kulturní komise při ústředního výboru KSČ. Posledně jmenovaná organizace měla vzniknout také na úrovni krajů a okresů a mít podobné složení jako aktiv, jež ostatně měla po XIV. sjezdu nahradit.³⁰ O devět dní později vznikl dobrovolný sekretariát aktivu. Předseda Svazu československých spisovatelů Eduard Goldstücker měl být spojnicí aktivu s politickou sjezdovou komisí, vedoucím sekretariátu se stal funkcionář FITES Ludvík Pacovský.³¹

Stranický kulturní aktiv ihned začal na základě minulých usnesení ústředního výboru KSČ a projevů nejvyšších stranických představitelů připravovat podklady k definitivnímu odmítnutí předchozí kulturně-politické praxe. Nešlo přitom o pouhou symboliku, podobně jako v případě realizace mimořádného sjezdu strany by revokace minulých usnesení na úrovni ústředního výboru znamenala výrazný politický posun. Navzdory jisté rehabilitaci státních orgánů a demokratizaci veřejného života, s nimiž reformní program počítal, přece jen základní směřování společnosti určovaly a nadále měly určovat stranické orgány.

V případě kulturního aktivu nešlo pouze o samo dvousetčlenné uskupení, nýbrž také o výzvu všem komunistům pracujícím v umění a kultuře k aktivnímu podílu na demokratizačním procesu, připravě XIV. sjezdu a realizaci kulturní politiky. Na jejím základě docházelo v celé zemi k bezpočtu mítinků a besed, na nichž se místní kulturní činitelé, většinou za účasti některé ze známých osobností z centra, vyjadřovali k demokratizačnímu procesu a přípravě sjezdu.³² Odezva před srpnem i na podzim 1968 byla skutečně mimořádná, jenom do konce roku se tato výzva odrazila ve více než osmi stovkách rezolucí, jež dorazily na kulturní oddělení ústředního výboru KSČ. Jejich autoři, respektive autorské kolektivy se k tehdejší situaci v zásadě vyjadřovali v podobném duchu jako prohlášení kulturního aktivu. Společným jmenovatelem bylo odhodlání pokračovat v započaté reformní aktivitě. Ještě v březnu 1969 tak obsahovou analýzu rezolucí uzavíral odstavec, v němž se pravilo, že „stranické organizace v kulturních institucích budou i nadále formulovat podobné požadavky a stanoviska, zaujímat podobné postoje jako v roce 1968“.³³

Obecně se dá o kulturním aktivu a činnosti oddělení kultury ústředního výboru KSČ říci, že ani na jaře a v létě 1968 nebylo zcela obvyklé, aby odpovědný orgán aparátu sám od sebe oslovil stranickou veřejnost. Naproti tomu Dušan Havlíček upozorňuje na konzervativnost aparátu a nedůvěru jeho pracovníků vůči započatým reformám.³⁴ Je pravda, že Karel Kostroun obsadil po nástupu do funkce rozhodující pozice v kulturním oddělení svými lidmi.³⁵ Přesto bylo i v tehdejších podmínkách poměrně mimořádné, aby příslušné oddělení ústředního výboru svěřilo podíl odpovědnosti za přidělenou oblast řadovým komunistům z oboru, a sestoupilo tak z pomyslného Olympu stranické hierarchie: „Oddělení bude působit jednak jako aparát ústředního výboru KSČ, jednak bude k dispozici kulturnímu aktivu, který se po sjezdu přetvoří v kulturní komisi ÚV KSČ.“³⁶

Dosavadní principy formulování a realizace politiky dané osvědčenými mechanismy demokratického centralismu byly touto nově zaváděnou praxí prakticky popřeny. Ve sféře kulturní politiky se na přijímání rozhodnutí a jejich realizaci měla napříště podílet širší, byť především stranická veřejnost. Karel Kostroun byl ostatně v této době vítaným návštěvníkem redakcí literárních časopisů a jeho popularita ve spisovatelských kruzích ho vynesla na radikálně reformní kandidátce v dubnu 1968 do městského výboru KSČ v Praze.³⁷

Zároveň je třeba dodat, že partnerské vztahy mezi stranickými elitami, případně aparátem ústředního výboru KSČ, a kulturní veřejností nebyly ani v této době zcela harmonické. Představitelé kultury a stranická inteligence patřili k výrazným nátlakovým skupinám požadujícím na politickém vedení urychlené a často radikálnější uskutečnění proklamovaných reforem. Navzdory této kritičnosti, jež byla díky uvolněné atmosféře pražského jara velice spontánní, se ze strany kulturní veřejnosti jednalo o zcela bezprecedentní podporu oficiální politiky KSČ, která se diametrálně odlišovala od rituální podoby padesátých nebo normalizačních let.

Ve stranické kulturní politice (jejím praktickém chodu i určování hlavních strategií) vystřídal dominanci stranického aparátu součinnost tří poměrně rovnocenných prvků: ministerstva, oddělení aparátu ÚV KSČ a kulturních organizací. Proměny stranické kulturní politiky v éře pražského jara 1968 tak jasně ukazují, že se původní vykonavatel i udržovatel řídicích mechanismů alespoň pro tuto oblast skutečně vzdal své „vedoucí úlohy“.

Posrpnové kontinuity

Invaze pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968 z dnešní perspektivy sice ve všech oblastech znamenala zřejmý začátek konce nově nastavených parametrů polednové politiky, není ovšem na místě podceňovat dějinnost tehdejší situace, pro níž byla příznačná především nejasnost dalšího vývoje. Ačkoliv kontinuita s předsrpnovým obdobím byla značná, přítomnost sovětské armády dávala najevo, že mnohé se bude muset do budoucna změnit. Co přesně a do jaké míry tehdy nebylo zcela zřejmé ani veřejnosti, ani těm, kteří stáli v čele strany a státu.

Zdá se, že poměrně jasno v tom měli sověští představitelé, pro něž s invazí do Československa definitivně skončilo období jakýchkoliv reformních experimentů. Přesto nelze s jistotou říci, nakolik tehdy existovala ucelená představa, podle níž mělo být Československo namodelováno. Charakter reálného socialismu se teprve dotvářel a jeho závaznou i ucelenou podobu představil Leonid I. Brežněv až na XXIV. sjezdu KSSS na konci března 1971, tedy teprve po přijetí domácího normalizačního dokumentu Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Zároveň platilo, že i když byl tento model v rámci sovětského bloku závaznější než kdykoliv před tím, jistá míra diverzity mezi jednotlivými zeměmi přesto i nadále existovala.³⁸ Představy sovětských státníků o budoucí podobě československého socialismu se nicméně přinejmenším shodovaly v tom, že je třeba usměrnit „anarchistickou“ povahu české mediální scény.

Podzim 1968 byl z tohoto hlediska dost rozporuplný. Českoslovenští politici na jedné straně veřejnost ujišťovali, že v polednových reformách hodlají pokračovat, na druhé straně si byli dobře vědomi závazků plynoucích z moskevských jednání, které hovořily o upevnění vedoucí úlohy KSČ, o uvolnění výrazných exponentů reformem z funkcí a především o „nápravě“ ve vedení klíčových médií.³⁹ Vedle personálních změn na postu ředitele Československé tiskové kanceláře, Československého rozhlasu a Československé televize proto 30. srpna vznikl při předsednictvu československé vlády Úřad pro tisk a informace, který obnovoval cenzurní praxi potvrzenou o čtrnáct dní později zákonným opatřením.⁴⁰ V následujícím období byly také střídavě pozastavovány a obnovovány některé tiskoviny a časopisy: peripetie s vycházením prodělaly například časopisy *Reportér* a *Politika*, *Literární listy* musely být přejmenovány na *Listy* a začaly vycházet až na počátku listopadu 1968.

Navzdory těmto opatřením se ovšem nedá absolutně říci, jak značuje Kieran Williams nebo Jakub Končelík, že by podzim 1968 byl „ve znamení ústupu od dosažených reforem“.⁴¹ O posrpnové situaci nelze paušálně hovořit v tom smyslu, že všichni reformně komunističtí politici po invazi hodili uvolněné poměry v médiích a kultuře takřkajíc přes palubu a snažili se náhradou za ně udržet jiné body akčního programu. Samozřejmě, pro mnohé z nich byly tyto záležitosti zbytečnými výdobytky a za hlavní cíle považovali ekonomický rozvoj, federalizaci a uklidnění vztahů se Sovětským svazem. Posrpnová politika v mnoha ohledech také připomínala éru Antonína Novotného, kdy na jedné straně stála sjezdová prohlášení a na druhé reálně uplatňovaná politika stranického aparátu a jeho vrcholných orgánů. Někteří z tehdejších činitelů se ovšem těmto tendencím snažili čelit a absenci cenzury, stejně jako udržení dosavadní kulturní politiky nadále chápali jako podmínku sine qua non demokratického socialismu; zastánců takového pojetí ve vlivných pozicích ovšem postupně ubývalo.

Vedle kulturního oddělení ústředního výboru KSČ a ministerstva kultury se po listopadovém plénu začal vytvářet ještě aparát byra ústředního výboru KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích. Tajemníky ústředního výboru odpovědné za ideologii a kulturu Josefa Lenárta a Josefa Kempného zdvojnásobil v byru dosavadní šéf ideologického oddělení ústředního výboru KSČ Jaroslav Kozel. Nutno nicméně dodat, že ačkoliv byro bývá mnohdy poněkud zjednodušeně vnímáno jako protiváha reformního ústředního výboru, výraznější obrat v kulturní politice začal Kozel realizovat až po změně na nejvyšším stranickém postu v dubnu 1969. Do té doby nepřicházel s kulturní veřejností a proreformními institucemi do vážnějších konfliktů, spíše se podílel na vzájemné spolupráci a víceméně participoval na udržování daného statu quo. Podobné to bylo u zmíněných tajemníků ústředního výboru KSČ, kteří byli do funkcí coby reprezentanti realistické politiky jmenováni na listopadovém plénu ústředního výboru. Nahradili Josefa Špačka s Václavem Slavíkem (Kempný současně přebíral pravomoci po odstoupivším tajemníkovi pro úsek tisku, rozhlasu a televize Zdeňku Mlynářovi) a museli čelit mimořádné reformní setrvačnosti jim svěřených úseků.

Navíc zde stále zůstávaly stranické a státní instituce, které v rámci možností usilovaly o pokračování otevřené kulturní politiky v duchu Akčního programu KSČ. Znovuzavedení cenzury chápaly jako přechodné opatření, jež uklidní situaci a vymýtí z československých médií kritizovaný a patrně i v jejich očích do krajností

zacházející radikalismus nabourávající axiomy samotného socialistického zřízení. Jakub Končelík ve zmíněné studii věrně přibližuje poměrně silnou nespokojenost poslanců Národního shromáždění s cenzurním zákonem ze 13. září.⁴²

Uklidnění situace bylo to, o co šlo především. Po srpnové invazi se ve slovníku domácí politiky mimo jiné objevily nové pojmy jako „normalizace“ a „konsolidace“. Jakkoliv je zde zřejmá příbuznost s pozdějším heslem „klid na práci“, sémantické pole obou pojmů se v dobovém majoritním diskursu od husákovského pojetí výrazně odlišovalo – znamenalo návrat k normálnímu chodu společnosti před vojenskou okupací. Každému bylo sice jasné, že k podobné společenské dynamice jako před zákrokem armád varšavské pětky nemůže dojít, pro reformisty přesto hlavní cíl spočíval v návratu k akčnímu programu KSČ a pokud možno i k jeho dalšímu rozvíjení. V kulturní oblasti dominovalo personálně nezměněné ministerstvo kultury (od vzniku Úřadu pro tisk a informace ovšem mělo pouze minimální pravomoci v mediální sféře) spolu s kulturním oddělením ÚV KSČ. Na podzim 1968 se oba úřady snažily zajistit především běžný chod kulturních zařízení a služeb s co největší návazností na předchozí trendy.

Jedním z bodů, jimiž se ministr Galuška zabýval, bylo úsilí o uplatnění osob, jež musely odstoupit z funkcí na základě moskevských protokolů a jež se v době okupace ocitly v zahraničí. Šlo například o Jiřího Pelikána, Zdeňka Hejzlara, A. J. Liehma nebo Jiřího Hanzelku. Jestliže předchozí kulturní politika vycházela především ze spolupráce s tvůrčími svazy, nyní se spojení činnosti ministerstva s těmito organizacemi, stejně jako s kulturním aktivem odehrávalo na bázi jednotné posrpnové politiky udržení. Narostla tak vzájemná komunikace a objevila se i zvláštní forma spiklenecké důvěry.

Obojí ovšem vyrůstalo z nového faktoru postupné izolace, do níž se kulturní sféra po srpnu dostávala. Zatímco Alexandr Dubček bezprostředně po svém zvolení považoval za vhodné, aby jeden z jeho prvních kroků vedl k setkání s významnými intelektuály a umělci, kteří se v jarních měsících stali nebývale vlivnými politickými hráči, na podzim nemohlo být o něčem podobném ani řeči. Přes opětovné výzvy například na konci roku 1968 nedošlo ke schůzce Lubomíra Štrougala (stojícího v čele nově zřízeného byra ústředního výboru KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích) se zástupci kultury. Dokonce i raně normalizační zpráva hovořila o tom, že aktivity kulturní inteligence představovaly na přelomu let 1968/1969 neúspěšný pokus o „obnovení spojení a dialogu s vedením strany“.⁴³

K dílčím kontaktům samozřejmě docházelo, avšak málokdy na nejvyšší úrovni – a když už, pak nikoliv v podmínkách otevřené diskuse. Příkladem za všechny budiž jednání tvůrčích svazů a Československé akademie věd ve dnech 22. a 26. listopadu 1968 – pozornost mu sice věnoval předseda vlády Černík s Dubčekem, avšak již nikoliv jako partneři, nýbrž spíše jako dohlížitelé, kteří měli utlumit případné unáhlené kroky.⁴⁴ Nešlo ovšem pouze o samotné umělce a tvůrčí svazy, jejich činnost je ostatně předmětem jiné kapitoly. Na vedlejší kolej se postupně dostávaly i orgány určující kulturní politiku.

Příznačná je v tomto ohledu stížnost Karla Kostrouna na nového ministra vnitra české vlády Josefa Grössera (ten na základě moskevských dohod nahradil Josefa Pavla) týkající se ministrova projevu na aktivu vedoucích tajemníků OV KSČ a předsedů ONV z počátku února 1969. Šéf kulturního oddělení ÚV KSČ kritizoval především Grösserovy kritické výroky na adresu tvůrčích svazů, které se opíraly o klasické schéma spiknutí intelektuálních skupin napojených na západní země; samozřejmě to byl teprve začátek kampaně, jež později vyvrcholila v televizním kvazi dokumentu *Svědectví od Seiny*. Z Kostrounových formulací byla znát jasná rozhodnost při hájení dosavadní otevřené kulturní politiky, zároveň ale také jistá bezmoc daná měnícími se podmínkami. Závěrečná věta je víc než výmluvná: „[...] představitelé strany nemají k představitelům kulturní fronty ani k pracovníkům aparátu takovou důvěru, o jaké je ubezpečují.“⁴⁵

Stejně tak si kulturní oddělení ÚV KSČ (po zřízení byra ústředního výboru KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích pracovalo i pro tento orgán) stěžovalo na skutečnost, že jeho činnost není nadřazenými orgány prakticky brána v potaz a že kulturní politika nejvyšších stranických představitelů se „omezuje na občasnou, paušální a nekonkrétní kritiku zejména masových sdělovacích prostředků“.⁴⁶

Jiná zpráva upozorňovala na to, že nynější politický vývoj ohrožuje úspěšné plnění vedoucí úlohy strany v reformistickém pojetí („zejména administrativní zásahy do oblasti komunikačních prostředků a informací“) a že „kulturní pracovníci a umělci přestávají věřit i v možnost své účinné účasti na tvorbě a realizaci současné politiky strany a státu. Začínají se domnívat, že jejich aktivita snad už ani není vedením strany vítána.“⁴⁷ Autoři zprávy zároveň vyzývali k řešení základních kulturně-politických otázek a varovali před vytvořením atmosféry nedůvěry, která by se podobala éře Antonína Novotného.

Klíčovým dokumentem pro posrpnové politické směřování, ale i pro kulturní politiku byla listopadová rezoluce ÚV KSČ. Problémy kultury v ní byly sice pojednány poměrně lakonicky, zato se však v textu usnesení vyskytovaly nové, respektive staronové termíny. Vedle apelu na překonání tzv. zúženého pojetí kultury se zde v nesrovnatelně větší míře objevovaly výzvy k boji proti „názorům marxismu-leninismu cizím“. Důraz byl kladen na závaznost stranických usnesení s odvoláním na „vědecké poznávání společenské skutečnosti“ orgány KSČ. V této souvislosti rezoluce upozorňovala na to, že politika strany nemůže vycházet z chybného pojetí marxistického poznávání založeného na umělecké tvorbě, jež se ve skutečnosti kryje s protisocialistickými postoji, nebo z pouhého formulování hypotéz. Současně naznačovala, že tendenčních omylů je možné se vyvarovat na základě zkušeností mezinárodního socialistického hnutí, což nemělo daleko k „internacionalismu“ pozdějšího reálně-socialistického pojetí.

Rezoluce poměrně věrně odráží tehdejší názorové štěpení domácí politické reprezentace, v níž postupně začali dominovat tzv. realisté ochotní akceptovat okupaci i sovětské představy o podobě socialismu. V politické oblasti měla experimenty vystřídat stabilita, otázkou ovšem stále zůstávalo, jaké povahy tento „klid“ bude. Boj o podobu československé normalizace přitom nebyl sváděn primárně mezi konzervativními komunisty a reformisty, nýbrž právě na úrovni chápání reality a stability socialismu. Na pozadí tohoto politického sporu, který měl poměrně nejasné kontury a dodnes je ho krajně složité dešifrovat,⁴⁸ se listopadová rezoluce stále ještě dala vykládat různě. Opírat se o ni mohli stejně konzervativní politici jako reformisté i realisté, záleželo pouze na tom, které pasáže budou do budoucna více akcentovány. V kulturní politice se tím do jisté míry opakovala situace z šedesátých let, přičemž vstřícná pružnost výkladu byla v tuto chvíli zajištěna personální kontinuitou některých oficiálních orgánů s pražským jarem a jeho reformami. Nebyli to pouze jednotliví umělci a tvůrčí svazy, kdo ambivalentní rezoluci vykládal po svém, ale také představitelé ministerstva kultury a kulturního oddělení ÚV KSČ.

První jmenovaná instituce se ostatně nedlouho po listopadovém plénu ústředního výboru pokusila o nalezení modu vivendi uveřejněním vlastního programu, rozpracovaného pro nové podmínky federalizovaného státu. Jeho hlavní cíl spočíval v udržení polednových změn kulturní politiky. V únoru 1969 ministerstvo ve svém zpravodaji určeném pro vnitřní potřebu publikovalo Zásady činnosti

a hlavní úkoly, jež přiznaně navazovaly na programové prohlášení ministerstva z července předchozího roku, od kdy byl program připravován. Z hlediska dobového chápání socialistické současnosti se text nikterak neodlišoval od budoucích hodnocení: program „měl být pokusem o vpravdě socialistickou variantu kulturního vývoje ve vyspělé společnosti, v podmínkách rozvinuté technické civilizace“.⁴⁹ Na společenském pokroku podmíněném vědecko-technickou revolucí se shodovali reformátoři i zastánci rozvinutého socialismu sovětského typu, odlišný výklad byl ovšem zřetelný u interpretace rozvoje lidského individua. Kultura měla vstupovat i do takových oblastí jako bytová výstavba – s cílem „zabránit výstavbě ‚brlohů budoucnosti“ –, přičemž základní axiom, který se prolínal celým textem, byl zakotven ve svobodném a samosprávném vývoji kultury.

Jakékoliv poukazy na řídicí úlohu strany a státu včetně cenzury byly v tomto dokumentu ještě zcela negativní. Stát a státní správa měly zajistit podmínky pro svobodný rozvoj kultury, vzdělanosti a umění a zároveň garantovat absenci direktivních metod. Podle předpokladu ministerstva kultury za to měly očekávat zpětnou podporu a odpovědnost samotných tvůrců. Stát jako realizátor rozvinuté socialistické společnosti počítal v kulturním provozu s vysokou mírou vyspělé občanské kulturní samosprávy, jež bude fungovat v relativně harmonické, de facto partnerské spolupráci se státními orgány na všech úrovních. Ministerstvo současně nemělo být pouze pasivním orgánem státní správy, nýbrž podobně jako strana mělo podle leninského pojetí politiky plně rozvinout poznávací činnost (vědecká rada ministerstva, vědecko-technický komitét a další specializované poradní orgány/rady pro oblast divadel, hudby, ochrany přírody atd.) a zasahovat do vývoje „koncepčními podněty, které budou přesvědčivé pro odbornou i širší veřejnost“. Vedle mnoha dalších věcí bude později ministerstvu vytýkáno (takovou kritiku umožňovala již listopadová rezoluce) právě nesprávné pojetí gnozeologické funkce a její nedostatečné zvládnutí.

Dikce nového ministerského programu na první pohled vůbec budí dojem, jako by jeho tvůrci při snaze o pokračování demokratizačního procesu záměrně odhlíželi od důsledků vojenské invaze a měnící se vnitropolitické situace. Naděje na odstranění řady nedostatků vkládali autoři textu vedle budoucích usnesení XIV. sjezdu KSČ do nově připravovaného demokratického zákona o sdružovacím a shromažďovacím právu, který „vymezí a zaručí postavení tvůrčích svazů, zájmových a společenských organizací i speciálních místních kulturních sdružení“.⁵⁰

Zásady činnosti českého ministerstva kultury bralo jako východzí dokument také oddělení kultury ÚV KSČ spolu s vedením kulturního aktivu a tvůrčími svazy. Program byl prodiskutován na mnoha schůzích, jednotlivé organizace, tvůrčí svazy či jejich přípravné výbory k němu zpracovávaly připomínky a podle zprávy kulturního oddělení měly pro své oblasti „připraven a promyšlen postup řešení problémů“. Jednoduše veškerá aktivita směřovala k tomu, aby v kulturně-politické oblasti došlo k co nejrychlejšímu a zároveň co nejpevnějšímu ukotvení změn na úrovni stranického usnesení či zákona. Podle představitelů kulturního oddělení i jednotlivých aktivů se jednalo o „zatím nejucelenější koncepci činnosti ministerstva kultury“,⁵¹ jaká byla od ledna 1968 představena. Tehdejší zpráva zachycuje dobové uvažování reformistické inteligence a současně výjimečnou roli kulturního oddělení v rámci aparátu ÚV KSČ. Ve shodě s diskursem odcizení šedesátých let byl v hodnocení ministerského programu vyzvednut především důraz na interpretaci kultury jakožto nástroje k rozvíjení socialistické společnosti, stejně jako k humanizaci technické civilizace.

Autoři zprávy byli dokonce k praktické realizaci programu kritičtí. Upozorňovali na disproporci mezi novým pojetím kultury a vymezením působnosti ministerstva, kterou mělo vyvážit ustavení kulturní rady při vládě České socialistické republiky. Ministerstvo se zároveň mělo podle oddělení kultury definitivně vzdát vytváření politiky za zavřenými dveřmi a přizvat „ke zpracování všech programových i legislativních dokumentů tvůrčí svazy i další kulturní organizace“. Na ministerstvu byly v rámci odstranění byrokratických pozůstatků řízení požadovány pevné záruky maximální vědeckosti a objektivity při realizaci kulturní politiky. Plédovalo se také za konkrétní propracování systému samosprávy zajišťující skutečnou demokratizaci, jež by zabránila pouhému přebírání příkazů nadřazených státních orgánů. Větší pozornost měla být podle kulturního oddělení věnována estetické výchově, mediální problematice nebo památkovému fondu.

Samo kulturní oddělení ÚV KSČ vyvíjelo po srpnu 1968 prostřednictvím kulturních aktivů poměrně čilou činnost směrem k vytvoření normálních podmínek pro fungování kultury v reformistickém duchu. Ve všech krajích s výjimkou středočeského došlo k vytvoření kulturních komisí, byl obnoven ústřední aktiv a ustavena skupina pro přípravu návrhu na postup při plnění Akčního programu do roku 1970. Oddělení zároveň ve spolupráci s ministerstvem kultury připravovalo podkladové materiály pro regionální

lektory, vydávalo příručky a organizovalo přednášky. V druhé polovině roku 1968 se ovšem nepodařilo plně zlegalizovat fungování kulturních aktivů. Nedošlo totiž k vytvoření kulturní/kulturně politické komise byra, případně též ÚV KSČ, jež by jejich roli akceptovala a „s celým stranickým kulturně politickým aktivem koncipovala a prosazovala kulturní politiku KSČ v konfrontaci s kulturně politickými záměry ostatních politických stran a dalších společenských institucí sdružených v NF“.⁵² Vymezení působnosti aktivů tak samotní protagonisté vnímali jako provizorium. Navíc si členové aktivů stěžovali na omezené rozhodovací pravomoci a na komplikované a příliš hierarchizované vazby na stranické orgány.⁵³ Kulturně politická komise měla podle nich do budoucna zabezpečit skutečné propojení kulturní politiky s kulturními aktivy a konzultovat s nimi veškeré záležitosti projednávané ústředním výborem či jeho byrem.

Jiné dokumenty vypracované na konci roku 1969 kulturním oddělením ÚV KSČ (Východiska pro stranickou práci v oblasti kultury či Plán konkretizace listopadové rezoluce ÚV KSČ na úseku kultury) na podobné nedostatky upozorňovaly. Tak jako u ministerského programu zde byla zajímavá především snaha o formulování ucelené koncepce navazující na polednovou politiku. Cenzurní opatření přijatá po srpnové invazi v nich byla vnímána jako dočasné řešení do doby, než bude přijat adekvátní tiskový zákon navazující na Akční program KSČ (faktické zrušení cenzury na počátku března 1968 se opíralo o usnesení předsednictva ÚV KSČ, právní potom v červnu o novelizaci tiskového zákona). Materiály současně s odkazem na listopadové plénum ÚV KSČ a usnesení předsednictva stejného orgánu upozorňovaly, že cenzurní opatření „nelze vztahovat na oblast umělecké tvůrčí práce“.⁵⁴ Kromě aluze na schauerovsko-kunderovské téma „údelu“ malého národa, u nějž „velikost ducha [...] je základem jeho morální a politické úrovně“, se jinak v textech objevovaly totožné argumenty prosazující autonomii a materiální zabezpečení kultury jako v jiných podobných dobových materiálech těchto institucí.

Rozpracování listopadové rezoluce ovšem obsahovalo také pasáž o nakladatelské a publikační politice, jež se svou dikcí podobala poststalinským dokumentům předchozích let a jež pravděpodobně reagovala na dvojznačnost listopadového usnesení ÚV KSČ. Hovořilo se v ní o „systému pravidelného a komplexního sledování obsahu kulturních časopisů“, o pravidelném kontaktu příslušných stranických komisí s nakladateli a šéfredaktory a o čtvrtletním

svolávání stranických skupin tvůrčích svazů.⁵⁵ Šlo o signál směrem k nadřazeným tajemníkům ÚV KSČ a jeho byra, kteří odpovídali za plnění „moskevských závazků“ a zajišťování vedoucí úlohy strany. Zdá se, že se kulturní oddělení ještě v těchto bodech spoléhalo na relativně fungující partnerské vztahy s představiteli kulturní scény a rozhodně neohodlalo výraznějším způsobem do dění v kultuře zasahovat. Podobná ambivalentnost usnesení, plánů a kontrolních zpráv se nicméně minimálně od listopadového pléna ÚV KSČ stala běžnou praxí.

Kulturní oddělení ÚV KSČ zároveň zopakovalo předsrpnový návrh na nové uspořádání stranického aparátu v umělecké a kulturní oblasti. Podle něho neměl být do budoucna aparát nadřazen kulturním aktivům, nýbrž naopak měl vedle propagace marxistického myšlení přispívat k normální komunikaci s kulturní sférou, bezkonfliktnímu řešení nastalých problémů, zabezpečení svobody umělecké tvorby a podobně.

Nejpodrobněji potom principy posrpnového reformního pojetí kulturní politiky rozpracovalo kulturní oddělení ÚV KSČ v dokumentu Zpráva o situaci na kulturní frontě a návrh postupu v plnění akčního programu strany v oblasti kultury, jenž byl určen pro jednání byra ÚV KSČ. Přestože tato zpráva kvůli kritickým připomínkám tajemníka Jaroslava Kozla (ty výstižně ilustrují tehdejší změnu politického klimatu, kdy reformní pojetí začalo být majoritně chápáno jako zásadní vychýlení ze stranických pozic)⁵⁶ a nástupu Gustáva Husáka již nebyla zařazena na program zasedání, základní teze tohoto dokumentu nejsou bez zajímavosti.

Autoři zprávy, kteří reformistický program kulturního oddělení chápali jako překonání původních „pavědeckých představ falešného vědomí“, chtěli především „poukázat na cesty, jak vyjít ze slepé uličky“ současné situace. Zdůrazňovali kontinuitu posrpnového vývoje s předchozím reformním programem, pozornost ale obraceli také na „regenerovaná byrokratická centra“, jež do politiky zanášejí nové prvky. Revitalizace starých metod by podle nich vedla jednak k nedůvěře kulturní veřejnosti vůči stranickým elitám a jednak k větší politické pasivitě. V dokumentu se upozorňovalo, že navzdory šířící se odevzdanosti narazí případný pokus o zvrácení dosavadní kulturní politiky na tvrdý odpor a „velmi konsolidovanou, širokou a houževnatou opozici“. Za alarmující ukazatele „možností návratu předlednových poměrů“, na něž „kulturní fronta reaguje zvláště citlivě“, považovali autoři zprávy zejména cenzurní zásahy, pozastavování kulturních časopisů, změny ve vedení

tisku, rozhlasu a televize, poznámky některých politiků o kultuře jako „rejdíšti pravicově oportunistických a protisocialistických sil“ a ministrem vnitra Grösserem opakovaně zdůrazňovaný mimořádný bezpečnostní stav. Kulturní oddělení ÚV KSČ proto stranické vedení vyzývalo k navázání „třeba nepřijemného, leč oboustranně užitečného“ dialogu.

Současně mělo dojít k opětovnému potvrzení akčního programu, především bodů týkajících se svobodné umělecké tvorby a možnosti socialistického pluralismu. Zopakován byl také požadavek na vytvoření kulturněpolitické komise byra ÚV KSČ jakožto centra budoucí kulturní politiky i výzva stranickým orgánům k respektování kulturních aktivů a naslouchání jejich názorům.⁵⁷ Nové bylo volání po zřízení samostatného kulturního oddělení byra ÚV KSČ. Z jednání stranických orgánů a jejich aparátu měly vymizet jakékoliv stížnosti na kulturu a pokusy o intervence do ní. Bylo třeba, aby také komunisté pracující v kultuře nadále respektovali nestrany a rozvíjeli demokratickou spolupráci s jejich organizacemi (včetně státu). Kulturní politika se měla podle zprávy věnovat především vlastnímu teoretickému rozvoji (vymezení pojmů kultura, kulturní politika, humanistické poslání kultury a podobně) a pozitivní propagandě stranickou i nestraničnou cestou. Ideologie založené na „falešném vědomí“ měla definitivně nahradit odborná expertizace, jež by zároveň byla vstřícná k vnitřním podmínkám jí svěřené oblasti.

Kontinuitu kulturní politiky příslušné části státního a stranického aparátu ani snahu o její pokračování na podzim 1968 a na jaře 1969 není dle mého soudu nutno dále dokládat. V ministerském programu, jeho hodnocení oddělením kultury ÚV KSČ a v dalších dokumentech těchto institucí i kulturních aktivů se jasně promítalo úsilí o návaznost na Akční program KSČ i o demokratizační výklad listopadové rezoluce ÚV KSČ. Reformističtí kulturně-političtí činitelé také refleктоvali měnící se situaci a upozorňovali na několikrát zmíněný rozpor mezi rétorikou stranického vedení a realitou. Využívali kritických hlasů objevujících se v kulturním prostředí a varovali, že znornálnění vývoje po vojenské invazi v reformistickém duchu je „narušováno částí stranického aparátu i volených funkcionářů, kteří již nikoho nezastupují a jejichž vliv stále stoupá, takže již hrozí nebezpečí změny stranického vedení i zásadní oficiální revize polednové politiky“.⁵⁸

Aktivní byl v tomto ohledu především kulturní aktiv, který navíc proti podobným tendencím intervenoval. Předsednictvu ÚV KSČ

adresoval poměrně rozsáhlý elaborát kritizující jeho prohlášení k politické situaci ze dne 4. ledna 1969,⁵⁹ jež reagovalo na atmosféru solidarity spojenou s neúspěšnou kandidaturou Josefa Smrkovského do čela Federálního národního shromáždění. Za zmínku stojí, že zdroje napětí ve stranických řadách i celé společnosti spočívaly podle jeho autorů právě v rozporu mezi odkazy hlavních dokumentů KSČ na akční program a činností některých orgánů a politiků ústředního výboru. Straníci tak byli často stavěni „před hotová a závazná rozhodnutí“, aniž by proběhla adekvátní diskuse, neboť „patří už k tradičním sebeklamům každé uzavřené politiky, že klid a důvěru lze snad uměle vytvořit podstatným omezením svobody slova a tisku“.⁶⁰

V souvislosti s tehdejšími prosazovateli kulturní politiky, která měla navazovat na demokratizační pojetí jara 1968, je zajímavá ještě jedna okolnost, obecně příznačná pro československý reformismus. Straničtí a státní činitelé vyvíjeli poměrně čilou programovou kulturně-politickou aktivitu, obavy z návratu předlednového direktivně-byrokratického způsobu řízení kulturní politiky ovšem zastiňovaly absenci funkční analýzy soudobých politických trendů. Tehdejší reformisté si neuvědomovali, že se sovětskou invazí přichází nová éra politiky reálného/rozvinutého socialismu, která bude založena na stabilitě vymezující se nejen vůči pražskému jaru, ale i vůči éře Antonína Novotného. Navzdory měnícímu se politickému klimatu přetrvávaly v kulturní politice reformní trendy hluboko do roku 1969. Zásadnější změny přinesly až politické čistky po nástupu Gustáva Husáka. Model budoucí socialistické společnosti dle nového normalizačního programu neměl zaručovat pouze společenský rozvoj v odlišných politických podmínkách, nešlo o „tichý návrat ke starým praktikám“,⁶¹ nýbrž o vybudování mechanismů, jež by zajistily, že se destabilizace z konce šedesátých let nebude již nikdy opakovat. To bylo „poučení z pražského jara“ československých normalizátorů (bez ohledu na to, zda smýšleli realisticky, konzervativně nebo dokonce ultrakonzervativně) i sovětského politického vedení.

Vymezení kulturní politiky pro éru reálného socialismu

Tlak na odstranění reformně smýšlejících komunistů z klíčových funkcí přišel bezprostředně po nástupu Gustáva Husáka do čela KSČ. Jakkoliv někteří čeští intelektuálové vkládali do jeho volby značné naděje (pověstná je zejména podpora Milana Hübla⁶²)

spojené s možným pokračováním některých reformních tendencí a jakkoliv je kontinuita husákovské normalizace s šedesátými lety větší, než se na první pohled může zdát,⁶³ zásadní proměna pojetí kulturní politiky je neoddiskutovatelná. V jejím slovníku sice zůstaly teze o rozvíjení socialistické společnosti, pro niž jsou kultura, vzdělání, ale třeba i intelektuální činnost klíčové, základní atributy socialistické kultury byly však definovány zcela odlišně než v reformním pojetí.

Modelový princip normalizace kulturní politiky odráží celospolečenský proces. Nejprve byly na základě stranických usnesení provedeny zásadní personální změny uvnitř stranického aparátu a státních orgánů a následně byla pozornost zaměřena na reglementaci dalších struktur – v tomto případě šlo o očistu kulturních institucí (například divadel, galerií, Československého státního filmu a podobně) a tvůrčích svazů. Nakonec došlo k vybudování staronové sítě kulturních institucí a organizací, jež spoluvytvářely normalizační systém „reálně socialistické“ kulturní politiky.

Bez ohledu na výsledek má samozřejmě i tento proces svoji dějinnost: jak kulturní organizace, tak odpovědné stranické i státní orgány se snažily z reformního vymezení kulturní politiky udržet maximum. První usilovaly o jistou formu „zazimování“, druhí o maximální, byť marnou personální návaznost. Ministr kultury Miroslav Galuška ve snaze o udržení reformistické politiky například ještě před svojí nucenou rezignací (10. července 1969) přijal Eriku Kadlecovou, Ladislava Prokůpka a Jaroslava Hraničku do trvalého pracovního poměru v sekretariátu pro věci církevní a pokoušel se prosadit předchozího zaměstnance Nováka do funkce náměstka ministra kultury.⁶⁴ Vzhledem k důsledné očistě stranického i státního aparátu v rané fázi československé normalizace nicméně podobná taktika neměla po dubnovém plénu ÚV KSČ dlouhého trvání.

Jestliže se na dubnovém plénu řešilo odvolání a volba prvního tajemníka strany, květnové zasedání ÚV KSČ již znamenalo zlomové vytyčení nové politiky. Normální život společnosti měl být spojen především s obnovením pořádku do té míry, aby se mohla rozběhnout nerušená socialistická „výstavba“. V krátkodobém horizontu to znamenalo především obnovení vedoucí úlohy KSČ ve státě a společnosti (KSČ není partnerem, ale vedoucí silou) na základě leninských principů demokratického centralismu. Ty byly podle tradičního sovětského pojetí – nyní prakticky petrifikovanému kvůli konzervativnímu posunu v sovětském vedení po vojenské invazi do Československa – chápány ve smyslu jasné

stranické hierarchie a závaznosti rozhodnutí nadřízených orgánů pro orgány nižší. Socialistickou demokracii chápali normalizátoři jako projev třídních zájmů dělníků, rolníků a inteligence, kteří iniciativně, avšak jednotně (ve smyslu vedoucí úlohy a demokratického centralismu) vstupují do procesu budování socialismu. Pokud se objevovaly pozitivní odkazy na polednový vývoj, potom byly míněny jako vymezení vůči byrokratickému systému vlády Antonína Novotného. Dynamický společenský proces jarních měsíců 1968 byl naopak vykládán jako projev protisocialistických a anarchistických tendencí. Podle tohoto výkladu došlo k porušení základních principů, na nichž jedině – jak ukazovala marxisticko-leninská teorie, sovětská a nakonec i československá zkušenost – může být socialistická společnost založena.

Husákovu pojetí vymezující se jak vůči režimu Novotného, tak vůči reformismu pražského jara, vůči konzervativnímu pojetí politiky i vůči soudobým sektářským ultrakonzervativním tendencím bylo nicméně v této době ještě politicky centristické. Sovětský výklad československých událostí nevyklučoval kadárovsky smířlivý přístup ve smyslu „kdo nejde proti nám, je s námi“. V realizační směrnici pro nejbližší úkoly strany se v květnu 1969 pravilo: „Nemáme v úmyslu dělat nějakou prověrku ve straně.“⁶⁵ A ještě na lednovém plénu ÚV KSČ roku 1970 Gustáv Husák plédoval za smířlivý postoj vůči pomýleným a doslova pravil, že „kdo nejde proti nám, je potencionálním spojencem“.⁶⁶

Otázka, jaké příčiny nakonec měly hlavní vliv na výslednou podobu československé konsolidace, během níž podle Grzegorze Ekierta byly v rámci východoevropských státně socialistických režimů provedeny nejrozsáhlejší vnitrosociální čistky,⁶⁷ je pro oblast kulturní politiky víceméně zavádějící. Její podoba nebyla hotová dopředu a přístup ke kultuře (jejímu pojetí, personálnímu obsazení institucí i tvůrčím svazům) se vyvíjel v závislosti na celospolečenském dění. Od počátku nicméně v normalizačním výkladu dominovala narativ, podle něhož byla vedle sdělovacích prostředků „semeništěm pravicových sil“ především právě kultura a v jejím rámci hlavně umělecké a tvůrčí svazy.

Teze o pravicových silách navazovala do jisté míry na konzervativní náhled Antonína Novotného na kulturní dění v předdubčevské éře, zejména se ale opíraly o sovětskou interpretaci pražského jara i dosavadního československého intelektuálního života. Události v Československu roku 1968 totiž přispěly k definitivní změně sovětské vnitropolitické situace, od níž se odvíjelo také dovršení

přeměny kulturní politiky. V letech 1964–1968 se na jedné straně projevovaly jisté snahy o utužení kulturních a ideologických poměrů – symbolem této tendence druhé poloviny šedesátých let byl proces s Andrejem Sinjavským a Julijem Danielem (1966)⁶⁸ –, na druhé straně přetrvávaly v prvních letech Brežněvovy vlády podmínky pro veřejné působení kriticky loajální inteligence (samozřejmě ne v takové míře jako tehdy v Praze nebo v Bratislavě). Obava z kontrarevoluce pražského jara ovšem poskytla konzervativně laděným funkcionářům sovětského stranického aparátu dostatečné argumenty k tažení proti jakýmkoli kulturním projevům, jež by mohly být politicky subverzivní. Ve snaze o obnovení afirmativní funkce kultury, která by byla dostatečně stranická, byla v prosinci 1969 na moskevském sjezdu tvůrčích svazů pod vedením ideologického tajemníka ÚV KSSS Pjotra Niloviče Demičeva zahájena kampaň proti „modernismu“, což de facto znamenalo konec možnosti výraznějšího veřejného odchylení od oficiálních norem. Nešlo přitom pouze o krátkodechou kampaň. Ještě na XXIV. sjezdu KSSS (březen 1971) například Brežněv nehovořil již jen o zostření ideologického boje mezi východním a západním blokem, nýbrž o „ideologické válce“.⁶⁹

Tón závazného československého výkladu určil ve shodě se sovětským vzorem projev Gustáva Husáka na květnovém plénu ÚV KSČ a následná realizační směrnice pro nejbližší úkoly. Nedávno jmenovaný první tajemník komunistické strany se vedle základního vymezení nové normalizační politiky v souvislosti s rokem 1968 rozhovořil o jedné z opor reformistické kulturní politiky, koordinačních výběrech tvůrčích svazů. Označil je za „opoziční“ a „nelegální“ centra, která zneužívala neinformovanosti kulturních pracovníků k jejich „desorientaci“ a „podvrtné činnosti“. Husák upozornil na skutečnost, že pokud současní kulturní činitelé označují normalizační kritiku vlastních postojů za útoky na autonomii kultury, vědy a umění, musí si „uvědomit riziká politického zápasu“, do něhož vědomě vstoupili, a dostali se do „konfliktu s policíkou línou naší strany“.⁷⁰

Vymezení vůči reformistické kulturní politice zopakovala zmíněná směrnice, od níž se spolu se zářijovým zasedáním ÚV KSČ odvíjelo rané normalizační úsilí. Taktika byla jasná: při vědomí „mimořádně významné role inteligence v moderní společnosti“ se jednalo o „oddělení zrna od plev“ a získání spolupracovníků pro „program naší strany, pro náročné úkoly, jež nás čekají“. Varován byl ovšem každý, kdo by chtěl pokračovat v reformistických

tendencích: „Když se však někdo dostává do politického konfliktu s politikou strany a Národní fronty a působí destruktivně v oblasti politického života, musí počítat, že proti němu povedeme rozhodný zápas.“⁷¹

Spolu s utvářením koncepce nové, normalizační politiky začalo bezprostředně docházet k personálním a institucionálním změnám. Ještě před nástupem Gustáva Husáka bylo oslabeno jedno z nejvýraznějších reformistických center v aparátu ústředního výboru, když bylo na základě rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ na konci února 1969 sloučeno oddělení školství a vědy s oddělením kultury. Karel Kostroun sice v nově zřízeném oddělení nadále formálně působil (vedl jej Juraj Sedlák), s definitivní platností byl však 15. května odvolán. Na začátku září rozhodla ústřední a kontrolní revize ÚV KSČ o zahájení stranického řízení, na jehož základě byl poté Kostroun zbaven funkce člena městského výboru KSČ v Praze (24. září 1969) a 3. února 1970 z KSČ vyloučen.⁷²

Podobný průběh, byť s drobným interludiem, měl závěr politické kariéry Miroslava Galušky. Ten se sice měl podrobit určité sebekritice, 10. července ovšem podal rezignaci na ministerskou funkci. Ještě v létě 1969 byl ale jmenován generálním komisařem a zplnomocněným velvyslancem Československa na světové výstavě v japonské Ósace, což vyvolávalo iluzi, že nastupující normalizace přikročí k podobné strategii „odkladu“ nepohodlných funkcionářů, jakou praktikoval Antonín Novotný (Galuska byl ostatně již jednou po roce 1963, kdy byl zbaven šéfredaktorství stranického týdeníku *Kulturní tvorba*, poslán na světovou výstavu do Montrealu). Nejvyššímu stranickému trestu přesto neunikl a na konci roku 1970 byl z KSČ vyloučen.⁷³ Směřování českého ministerstva kultury hned od poloviny července 1969 určoval jeho nástupce Miloslav Brůžek a v následujících čistkách muselo úřad opustit na 35 zaměstnanců.⁷⁴ V rámci stranických prověrek provedených roku 1970 nebyla stranická legitimace vydána polovině straníků ministerstva: 51 komunistů bylo z KSČ vyloučeno a 48 zrušeno členství.⁷⁵

Ve chvíli, kdy začala být normalizační politika v rozhodujících orgánech personálně zajišťována, přikročily tyto instituce také k vypracování analýz, jež měly určit strategický postup konsolidace kultury v krátkodobém horizontu. Než přejdeme k těmto strategiím, jež nebyly v žádném případě předpřipravené a byly skutečně závislé na vývoji v samotné KSČ i na postojích kulturních činitelů a institucí, bude záhodno stručně přiblížit obecné cíle kulturní politiky ve znormalizovaném pojetí.

Zopakujme, že akčním programem počínaje měla kultura přispívat k všestrannému rozvíjení člověka, jeho potřeb a schopností v rámci zreformovaného modelu socialistické demokracie. Cíle kulturní politiky se ubíraly směrem k zajištění ekonomické, legislativní i ideologické autonomie kultury a jejích institucí. Kultura měla sice majoritně působit v rámci myšlenkového světa marxismu, v duchu šedesátých let ovšem bylo subverzováno její původní leninské pojetí. Kultura měla naopak daleko spíše sloužit k překonání odcizení v sice socialistické, avšak především industriálně založené společnosti s vysokou mírou expertizace a byrokratizace. Humanismus kultury dle pojetí československých reformistů spočíval ve vytvoření protiváhy, či přinejmenším v kultivaci výsledků vědecko-technické revoluce, na jejíchž základech měla být socialistická společnost rozvíjena. Takové vymezení se více blížilo obecným západním trendům reagujícím na industriální charakter společnosti, než že by podléhalo funkcím určeným marxismem-leninismem; zájem o Kafku, absurdní drama i oblíbenost české nové vlny v zahraničí ukazují na výrazné průsečíky mezi tehdejšími Československem a západním světem, jež by stály za podrobnější komparativní zpracování.⁷⁶

Vymezení normalizační kulturní politiky zpočátku existovalo jen ve smyslu negativní definice. Na základě kritického rozboru roku 1968 bylo řečeno, jaká kulturní politika být nemá. Spolu s axiomy československého reálného socialismu ovšem do popředí vystupovaly základní principy a o něco později i programatické teze.

Nový ministr kultury Miloslav Brůžek se na toto téma vyjadřoval zpočátku ještě poněkud abstraktně, když v obsáhlém textu z roku 1970 hovořil o úloze kultury v socialistické společnosti. V jednom ohledu měl nicméně zcela jasno: „[...] bez ohledu na to, jsou-li teoretické otázky již vyřešeny, či zůstávají-li některé otevřeny“, musí socialistický stát plnit svou úlohu a zabezpečovat především socialistické směřování kulturního vývoje. Kulturní rozvoj i nástroje kontroly měly být do budoucna vymezeny legislativně právními opatřeními a ekonomickými nástroji.⁷⁷

Pro tento účel ministerstvo kultury vypracovalo na přelomu let 1969/1970 Konsolidační plán pro nejbližší měsíce. I když se jedná o krajně nesourodý materiál, jeho autoři se v něm pokoušeli vymezit základní principy posílení státního vlivu. Výraznou roli v tomto procesu měly hrát očistěné národní výbory, které by realizovaly kulturní politiku v regionech, dbaly „ideově výchovných priorit“

a spravovaly kulturní zařízení. V praxi mělo na základě doporučení poradních orgánů ministerstva kultury (uměleckých rad) dojít k úpravě dramaturgických plánů divadel, k podpoře populární („estrádní a zábavní“) hudby ovlivňující „nejširší vrstvy diváků“ i k posílení estetické výchovy a z ní vyplývajícího uměleckého školství.⁷⁸

V ideové rovině nešlo o návrat do padesátých let, kulturní cíle neměly kopírovat propagandu. Takové pojetí kulturní politiky bylo sice blízké ultrakonzervativnímu okruhu libeňské skupiny (zejména spisovatel Rudolf Černý) a v prosinci 1969 vzniklé Levé fronty (vedle malíře Emanuela Famíry patřil do jejích řad například historik Václav Král),⁷⁹ normalizační pořádek se ovšem oprošťoval od jakýchkoliv radikálních tendencí. V květnu 1970 je za frakční a tedy potenciálně nebezpečné označil i takový konzervativní budovatel nových pořádků, jakým byl Oldřich Švestka.⁸⁰

Nové pojetí nebylo nepodobné reformistickému důrazu na technokratickou správu a na rozvoj lidského jedince a zajištění jeho všestranné realizace v moderní společnosti. Zásadní rozdíl ovšem spočíval v jasném vymezení pozitivního (socialistického), a nikoli destruktivního (demotivujícího, anarchického, dekadentního) působení kultury. Zatímco první socialistickou společnost upevňuje, druhé přispívá k její destabilizaci.⁸¹ Lapidárně byl tento nárok vyjádřen v následujícím obratu: „Každá společnost provádí výběr kulturních hodnot tak, aby jimi byla ideově konstituována, neboť právě to, co ji konstituuje, je pro ni skutečnou hodnotou.“⁸² Kultura v tomto ohledu měla být konstruktivním prvkem při výstavbě socialistické společnosti (nového společenského řádu) a při utváření nového socialistického člověka. Jinými slovy řečeno, propagandu padesátých let nahradila cílevědomá výchova konsolidovaného režimu, zároveň bylo překonáno období „anarchie“ šedesátých let. Nešlo samozřejmě také odhlédnout od toho, že kultura měla být ideovým nástrojem v zápasu s kapitalismem. Opět však nikoliv na úrovni vytváření štvavých kampaní, ale prostřednictvím exportu kvalitních kulturních produktů, například České a Slovenské filharmonie.

Tak jako v mnoha jiných oblastech normalizační politiky pomohl v rámci znovunastolení marxisticko-leninských zásad návrat k Leninovi. Principy, o něž se měla kulturní politika do budoucna opírat, spočívaly především v odkazu na Leninovo vymezení ideovosti, lidovosti (demokratismu) a třídnosti („umění bude plně rehabilitovat princip třídního pohledu“⁸³). K normalizačním mezníkům přibýly ještě internacionalismus a vědeckost,⁸⁴ z estetických

kritérií byl proklamativně oprášen socialistický realismus opírající se o teorii odrazu. Nárok na realističnost ovšem zdaleka nebyl tak normativní jako v padesátých letech a estetická varieta politicky prověřeného uměleckého vyjádření byla poměrně široká – ve výtvárném umění například od explicitního realismu po nefigurální abstraktní umění.

O komplexní uchopení normalizačního umění a jeho společenské funkce se patrně nejuceleněji pokusil Sáva Šabouk v práci *Břehy realismu*, která představovala přímou polemiku s dřívějším benevolentním pojetím Rogera Garaudyho.⁸⁵ Nuancovanější vymezení zmiňované estetiky reálného socialismu je patrné z toho, jakým způsobem Šabouk pracoval s vymezením „odrazu skutečnosti“. Odmítal sice tvrzení, podle něhož „každé umělecké dílo nějak koresponduje s lidskou životní zkušeností“ (to by vedlo k nefunkčnímu Garaudyho „panrealismu“),⁸⁶ zároveň ale odmítal, aby se odraz reality v umění uskutečňoval pouze prostřednictvím jakéhosi portrétu („obtisku“) reality.⁸⁷ Umění totiž podle něho skutečnost odráží „složitě, zprostředkovaným způsobem“ a za použití nejrůznějších uměleckých výrazových prostředků. Podle Šabouka bylo třeba jisté opatrnosti „při vyslovování kategorických soudů o konkrétních dílech. Je totiž možné, že časem dojde na Marxova slova a dílo, které se nám zpočátku jevílo jako nesrozumitelné, k nám posléze promluví velmi zřetelně a jasně.“⁸⁸ Realismus neznamenal pouze poznání pravdivé skutečnosti, ale též vytváření impulzů pro aktivní lidský podíl na budování socialismu (na „přetváření skutečnosti“).

Ideové a třídní pojetí navazovalo na Leninovo pojetí dvou kultur: buržoazní a socialistické. Normalizátoři poukazovali na skutečnost, že opuštění tohoto principu pod rouškou v šedesátých letech oblíbené teorie konvergence (splývání)⁸⁹ mělo za následek opouštění socialistických zásad, ideovou smířlivost a „otevírání prostoru buržoazní ideologii“ (kulturní působení západních zemí bylo definováno jako hlavní ideologická diverze). Nyní šlo o nové zavedení této distinkce a o přísné dodržování základních kritérií socialistické kultury,⁹⁰ neboť „umění je velkou ideovou zbraní“, jež „musí sloužit zájmům dělnické třídy a pracujícího lidu“.⁹¹

Lidovost ve smyslu přístupnosti a srozumitelnosti byla pro éru moderní socialistické společnosti nahrazena sofistikovanějším pojmem „demokratismu“ socialistické kultury. Význam tohoto požadavku byl chápán jak v tradičním leninském výkladu třídního pojetí demokracie a kvantitativního rozšíření vzdělání i kultury,

tak ve smyslu hledání nového socialistického obsahu umění odpovídajícího adekvátnímu stadiu socialistického vývoje. Jednalo se zejména o striktní vymezení vůči údajnému elitářství, maloměššáctví, komercializaci a nesocialističnosti kulturních produktů předchozí dekády.⁹² Umění mělo být „výrazově a žánrově různorodé, pevně spjaté s bojem a zájmy dělnické třídy a všeho pracujícího lidu“.⁹³ Aby mohlo plnit výchovnou funkci v podobě vštěpování a rozvíjení socialistických hodnot (například proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví), muselo být angažované i srozumitelné zároveň. Demokratismus a humanismus nyní nebyl posuzován z hlediska uměleckých kritérií či záměrů tvůrce, ale na základě srozumitelnosti. Zatímco šedesátá léta představovala v očích normalizátorů elitářské a od společenské praxe odtržené období, pravá socialistická kultura měla být „kulturou pro lid, pro pracující, nikoliv pro snoby a pro úzkou aristokratickou vrstvu“.⁹⁴ Umění mělo pozbyt jakékoli exkluzivity, která ho podle názoru normalizátorů zbavovala společenské funkce a omezovala se na výhradně estetické vymezení sebe sama. Normalizační předpoklad umění, jež formuje socialistické vědomí obyvatel, současně nutně vylučoval autonomnost kultury, o niž usilovaly umělecké svazy v předešlé dekádě.

Internacionalismus se ostře vymezoval vůči českému a slovenskému „šovinismu“ pražského jara i vůči hledání československé cesty k socialismu a v praxi měl znamenat především větší spolupráci se Sovětským svazem a dalšími zeměmi východního bloku.⁹⁵ Vědeckost byla založena na poznání objektivních zákonitostí společnosti, ale i na odhadnutí dlouhodobějších společenských trendů v rámci podmínek vědecko-technické revoluce a budování základů komunismu. Z tohoto úhlu pohledu přetrvál důraz na technokratické řízení společnosti a její formování.

Výše uvedené zásady nemohly a ani nebyly chápány odděleně, nýbrž jako navzájem propojený a vzájemně se podmiňující konglomerát hodnot a pravidel definujících kulturu reálného socialismu. To vše ještě za předpokladu uplatnění hlavního principu vedoucí úlohy strany, kdy KSČ jako „poznávací centrum společnosti“⁹⁶ určuje kulturní politiku dále rozvíjenou a finančně zajišťovanou státem. Ten měl pečovat o společenské a zájmové organizace (mimo jiné o tvůrčí svazy) a působil jako kontrolní instance zabezpečující, „aby kulturní síly působily v socialistické společnosti žádoucím směrem“. „Podřízení všech nejdůležitějších kulturních institucí státu“ přitom bylo vykládáno jako „pochopení celospolečenského

Jeden z předních normalizátorů kulturní politiky tajemník ÚV KSČ Oldřich Švestka.

významu těchto institucí pro rozvoj socialistické kultury a celé společnosti.“

Uplatnění všech zmíněných principů bylo podle normalizačního výkladu zároveň odůvodněno jedinečností takové strategie. Pouze socialistická kulturní politika byla totiž schopna překonat „živelnost kulturního pohybu jako celku i jeho jednotlivých složek“,⁹⁷ neboť to byla právě ona, která byla určována naplněním kulturně-výchovného cíle socialistického občana.

Pokud se odpovědní straničtí činitelé a teoretici v podubčekovské éře soustředili na definování bazálních principů, na jejichž základě měla být kulturní politika realizována, bylo nutno kulturní sféru nejprve konsolidovat. Teprve potom mohla začít plnit svoji roli a přispívat k rozvíjení socialismu. Nastínění kulturní politiky vycházející ze XIV. sjezdu KSČ budiž na tomto místě chápáno jako prolegomena k popisu reálných strategií a kampaní, jež k završení tzv. konsolidace v kulturní oblasti vedly.

II. Obnovení pořádku v tvůrčích svazech

Formulování konsolidačních principů

Z hlediska dlouhého trvání se zdá, jako by časový rozdíl mezi invazí varšavské pětky 21. srpna 1968 a druhou polovinou roku 1972, kdy byly s velkou slávou znovuzříženy „výběrové“ tvůrčí svazy, byl jen bezvýznamnou časovou epizodou, která na známém výsledku nic nezměnila. Soustředěnější pohled na toto období ovšem umožňuje postihnout nejednoznačnou dějinnost, v jejímž rámci se dlouhodobější normalizační principy a ideologické axiomy teprve formovaly. Na plénu ÚV KSČ v květnu 1969 byl sice stanoven poměrně jasný cíl v podobě zlomení odporu pravice, scházel ovšem jak jednoznačný návod, jakým způsobem to učinit, tak i definitivní model kýženého stavu. Formování konsolidačních strategií a jejich povaha zároveň dovolují nahlédnout trendy, jež nutně nemusejí souviset pouze s tehdejší situací, ale jež mohou mít obecnější charakter týkající se nároků mocenského establishmentu, případně dominantní ideologie, na reálnou podobu společenského uspořádání.

Zatímco předchozí kapitola se věnovala změnám v pojetí kulturní politiky, na tomto místě je třeba upozornit na nové systémové aspekty, jež přetrvaly bouřlivé jaro 1968. Normalizační obnovení pořádku se totiž stejně jako předtím program reformních komunistů odvolávalo na XIII. sjezd KSČ a jím stanovené posilování institucí „všelidového státu“, který v novém společenském stadiu postupně nahrazoval diktaturu proletariátu.⁹⁸ Komunistická strana určovala hlavní politické trendy, iniciativu při jejich realizaci ovšem přebíraly státní instituce podílející se „významnou měrou na rozvoji socialistické společnosti“. Stejně jako Akční program KSČ počítal s relativní autonomií státních orgánů, vůči nimž budou stranické protějšky vystupovat v partnerské roli, koncept reálného socialismu zahrnoval zvyšování pravomocí státních orgánů. Státní a stranické instituce byly v tomto modelu navzájem propojené, vnitřně konsolidované a jejich společný cíl měl spočívat v realizaci stávajícího socialistického modelu. V obou případech se hovořilo o rozvíjení socialistické demokracie, v druhém však šlo vedle budování socialismu také o stabilitu normalizačního pořádku.

Reálné fungování kultury se v souvislosti s tímto posunem směrem ke státu oproti šedesátým letům značně změnilo. První

tajemník a přední výkonné orgány (sekretariát a předsednictvo) ústředního výboru do kulturního chodu zasahovaly jen minimálně. Hlavním interventem již nyní nebyl stranický aparát v čele s ideologickým oddělením ÚV KSČ, nýbrž ministerstvo kultury. Podobně jako v jiných oblastech to bylo analogické k vývoji Sovětského svazu. Zatímco Chruščovova éra se vyznačovala přímými a často krajně voluntaristickými zásahy generálního tajemníka a politbyra KSSS do kulturních otázek, po nástupu Leonida Brežněva došlo k institucionalizaci chodu kultury na státní úrovni.⁹⁹

České a slovenské ministerstvo kultury stanovila hlavní konsolidační trendy kulturní politiky v těsné spolupráci se stranickými orgány, její realizaci již ale zajišťovala prakticky sama. Uvedená změna je dobře viditelná na srovnání projednávání kulturně-politických témat v nejvyšších stranických grémiích. Zatímco v šedesátých letech byly otázky kulturní politiky a problematika inteligence na programu předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ takřka pravidelně, v normalizační éře je při budování rozvinuté socialistické společnosti nahradila témata jako výstavba pražského metra, řešení bytové krize a podobně. Ostatně ideologická komise ÚV KSČ znovuzřízená na sklonku roku 1969 fungovala jen následujícího roku a sešla se pouze několikrát.

Svou roli při konsolidaci poměrů samozřejmě sehrála také Státní bezpečnost (StB), byť ji nelze vzhledem k výsledné podobě normalizačních strategií považovat za dominantní. StB nejprve na přelomu šedesátých a sedmdesátých let navázala na dřívější interpretace, podle nichž byly jisté intelektuální a kulturní kruhy v přímém spojení se západní emigrací a s pomocí zahraničních rozvědek usilovaly o destabilizaci domácí kultury, potažmo celého socialistického zřízení. Za hlavní centrum byla vedle Mnichova, sídla Svobodné Evropy, označována především Paříž. Tuto státně-bezpečnostní linii představil na plénu ÚV KSČ 29. května 1969 federální ministr vnitra Jan Pelnář¹⁰⁰ a jedním z jejích nejkřiklavějších příkladů byla kampaň proti vysokému činiteli Svazu československých spisovatelů Janu Procházkovi, která gradovala pamfletickým filmem *Svědectví od Seiny* vysílaným v dubnu 1970. Kachyňův scenárista v něm byl spolu s Václavem Černým mimo jiné vylíčen jako bezpátevní měšťák připravující pod Tigridovým vedením protisocialistickou činnost.

Šlo přitom o kompromitační kampaň, která neměla v předchozí dekádě obdoby. Jak poukázal Petr Cajthaml, „ani v normalizujícím se Československu nebylo normální, aby státní (veřejnoprávní)

televize vysílala tajně nahrané soukromé rozhovory“.¹⁰¹ Vrchol kampaně proti Procházkovi a Černému představoval obdobný snímek *Obchod s důvěrou* vysílaný v srpnu 1969. Charakterem i způsobem výroby se nelišil od prvního zmíněného filmu, odhalil ale novou koncepci, podle níž nebyli čeští intelektuálové pouze zneužitými spolupracovníky zahraničních rozvědek, ale přímými osnovateli domácích kontrarevolučních center.¹⁰² *Obchod s důvěrou* se v obecném principu blížil pozdějšímu Poučení z krizového vývoje, v tomto druhém případě ovšem intelektuály nahradili sami reformní politici, tzv. druhé centrum v KSČ.

Jakkoliv bylo v tomto období takové veřejné zasahování do normalizace ze strany StB spíše ojedinělé, systematickým shromažďováním informací o „exponentech pravicových sil“ bezesporu vedle sovětských doporučení a maďarského poučení¹⁰³ přispěla k velkoryse pojaté konsolidaci celé kulturní sféry. A i když se ostrý perzekuční kurz bezpečnostních kruhů vůči představitelům kultury a inteligence neprosadil celoplošně, na počátku sedmdesátých let o sobě dával vědět. Zkraje července roku 1971 se uskutečnil proces se skupinou Stein a spol., na nějž byli navázáni právě mnozí intelektuálové pražského jara, mezi nimi také bývalý ředitel Československého státního filmu Alois Poledňák, odsouzený na tři roky nepodmíněně.¹⁰⁴

Přestože o jistých formách konsolidace kultury vycházejících z vnitřních zdrojů můžeme hovořit již na podzim 1968, přece jen měly tyto snahy zcela jinou povahu než po nástupu Gustáva Husáka. Byly založeny spíše na interpretaci normalizace jakožto návratu k normálnímu chodu společnosti se zachováním velké části polednového politického programu. V tomto smyslu se mnozí vysocí funkcionáři KSČ domnívali, že pokud aktivity kulturních činitelů a novinářů zeslabí, pomine i poinvazní nátlak sovětských činitelů na Dubčekovo stranické vedení a v některých reformách (ekonomika, státoprávní uspořádání) bude možné pokračovat. Za tímto účelem ovšem nebyly ani organizovány veřejné kampaně, ani nedocházelo k vypracování konsolidačních plánů. Existoval zde sice nátlak Moskvy, avšak nikoliv jasné direktivy, jakým způsobem její představy naplnit. Jednalo se tak spíše o individuální a dnes jen těžko rekonstruovatelné působení funkcionářů KSČ, kteří se snažili pro vnitřní konsolidaci využít své vlastní politické autority. Nešlo sice o jednotnou politickou skupinu, tyto funkcionáře ovšem spojoval realistický pohled na reformy spočívající v odmítnutí radikálního reformismu/demokratismu coby nemístného avanturismu, který

ohrožuje reformní hegemonii. Neuvědomili si ovšem, že právě radikální reformismus svazů reformní hegemonii do značné míry vytvářel a že právě bez této složky ztratí další reformní úsilí nemalou část veřejné podpory. Vojenskou invazi nepovažovali za nejšťastnější a chtěli pokračovat v mnohých reformách, socialismus ale víceméně vnímali jako stabilní model a zásadní změny odmítali nebo k nim byli skeptičtí. Skutečnost, že se někteří z nich stali páteří normalizačního establishmentu a druzí nikoliv, přitom není na této úrovni zobecnění důležitá. Mnohdy navíc v tomto ohledu mezi rozhodující činitele nepatřily politické postoje, ale souhra nejružnějších, často naprosto nahodilých okolností. Mezi nimi jmenujme vedle Oldřicha Černíka, Gustáva Husáka a Lubomíra Štrougala především Zdeňka Mlynáře, který v září 1968 vystřídal Čestmíra Císaře v tajemnické funkci, nesl odpovědnost za tisk, kulturu a ideologii a na podzim 1968 patřil k nejstrměji stoupajícím funkcionářům KSČ. Podle vzpomínek novináře a člena vedení Koordináčního výboru tvůrčích svazů Jiřího Lederera hovořil Mlynář po invazi otevřeně o tom, že nejexponovanější spisovatelé a žurnalisté musí okamžitě odejít do zahraničí (například na zastupitelské úřady do Afriky). Domácí představitelé by je totiž později otevřeně označili za kontrarevolucionáře, a mohli tak legitimizovat pokračování vlašných reforem.¹⁰⁵

Jakkoliv je těžké ověřit pravdivost tohoto konkrétního tvrzení, Mlynářovy paměti odhalují myšlenkový svět jejich autora natolik, že se podobný postoj nezdá nepravděpodobný. Mlynář sám o sobě uvažoval jako o dobrovolné oběti a ve vzpomínkách hovoří o nutném nahrazení sebe, Dubčeka, Smrkovského, Špačka a mnohých dalších přijatelnějšími tvářemi: „Politická reforma bude sice na nějaký rok pohřbena, ale pak, nějakou pozmeněnou ‚kadárizací‘, se vývoj zase dostane zhruba do stejného směru.“¹⁰⁶ Z českých politiků se Mlynář v tomto směru snažil postupovat bezesporu nejkonceptněji a nejdůsledněji. Ve chvíli, kdy se mu nepodařilo zmíněnou taktiku záchrany reforem jejich veřejným popřením prosadit, rezignoval na listopadovém plénu ÚV KSČ na všechny stranické funkce. Nutno říci, že k podobným úvahám i konečnému rozhodnutí přispěl také Brežněvův osobní nátlak na Mlynářovo odvolání v říjnu 1968.¹⁰⁷

Daleko úspěšnější byl v tomto ohledu Gustáv Husák, který se na mimořádném sjezdu KSS takřka jednomyslně dostal do čela slovenské části strany. Radikální reformistické tendence zkonolidoval na podzim 1968 pod heslem federalizačního příslibu

do té míry, že se mohl na jaře příštího roku s mezinárodní podporou ucházet o nejvyšší stranický post. Na Slovensku například převzalo štafetu kulturně-politické publicistiky na úkor po invazi neobnoveného *Kultúrneho života* či připravovaného *Literárneho týždenníku* prohusákovské *Nové slovo*, Svaz slovenských spisovatelů odmítl výraznější prodemokratizační tendence Dominika Tatarky, Agneši Kalinové a dalších, kritické hlasy v ostatním tisku se prakticky přestaly objevovat. Jinými slovy řečeno, realistickou konsolidací se Gustávu Husákovi podařilo na Slovensku provést nadmíru úspěšně a v rekordně krátkém čase. Z hlediska dlouhodobé perspektivy se však tento trend zároveň nemusí jevit nutně negativně, zejména ve srovnání s českými zeměmi. Zajímavá je zde vnitřní dynamika na úrovni českých zemí (centra) a Slovenska (periferie): jestliže se Husák v očích sovětských činitelů osvědčil při normalizaci „periferie“ a byl za stejným účelem povolán do „centra“, první oblast nebyla následně zdaleka tak sledována jako druhá a podoba slovenského normalizačního pořádku se ve srovnání s českou částí federace vyznačovala přece jen větší uvolněností.¹⁰⁸ Na Slovensku uplatňovali normalizátoři také odlišný přístup k uměleckým svazům: zatímco v českých zemích nakonec došlo k etablování svazů nových, ve východní části federace byly svazy pouze očistěny.¹⁰⁹

Na celorepublikové úrovni byla konsolidace vyhlášena až po změně na nejvyšším stranickém postu v dubnu 1969. Zpočátku šlo o dva základní cíle: opuštění jakýchkoliv úvah o československé cestě ve prospěch proletářského internacionalismu a o boj proti pravici v podobě neprodleného vypořádání se s exponenty a příznivci Dubčekovy éry. Sám Husák tyto zásady formuloval již na dubnovém a květnovém plénu ÚV KSČ, celistvě byly potom představeny na stejném grémium v září 1969.¹¹⁰ Vedle připravovaných a záhy realizovaných čistek na úrovni stranického a státního aparátu se mezi nejpalčivější otázky zařadila pacifikace nepohodlného tisku, studentského a odborového hnutí a v neposlední řadě potom uměleckých a tvůrčích svazů.

Většinu problémů se raně normalizačnímu režimu podařilo vyřešit poměrně rychle a bez větších obtíží ještě v létě 1969. Díky tzv. pendrekovému zákonu si poradil i s náznakem veřejného nepořádku u příležitosti prvního výročí invaze. Během několika měsíců došlo k zásadní proměně mediálního prostoru, včetně novinářského svazu, k pacifikaci studentského a odborového hnutí i k odstavení nejexponovanějších reformně naladěných stranických a státních

funkcionářů.¹¹¹ V souvislosti s uměleckými a tvůrčími svazy se většinou hovoří o vytvoření hráze nastupující normalizaci, obraně svobody slova a podobně,¹¹² v této době však nešlo pouze a výhradně o abstraktní principy na úrovni lidských práv, nýbrž o prozaičtější záležitosti. Jednotlivé svazy a jejich představitelé se v této fázi snažili především o udržení vydobytých výhod z éry reformní hegemonie, tedy institucionální autonomie, veřejného vlivu, značného materiálního zázemí a pokud možno i o zachování dosavadní personální podoby svazových vedení. S tím samozřejmě souvisel také maximalistický nárok na cenzurou neomezovanou tvorbu, v jehož rámci došlo mezi svazy na podzim 1968 a na jaře 1969 k dohodě o kolektivním vzdoru („svazové solidaritě“) proti jakýmkoliv vnějším tlakům.

Pokud ovšem měla být konsolidace úspěšná, museli její prosazovatelé z logiky věci usilovat o zásadní změnu i v této oblasti. Svazy nebylo možné ponechat stranou. V takovém případě hrozilo opakování situace z éry Antonína Novotného, kdy by tyto nekontrolované organizace nejrůznějšími cestami nabourávaly stávající řád a hegemonizovaly kulturní praxi. Disponovaly nemalými finančními prostředky, vydávaly významné časopisy a knihy, ovlivňovaly podobu výstav, vydavatelskou politiku, činnost divadel, filmovou výrobu atd. Nejpozději od květnového pléna ÚV KSČ (ve dnech 29. až 30. května 1969)¹¹³ hledaly ideologické orgány ústředního výboru spolu s ministerstvem kultury cesty k narušení jednotného postoje („falešné solidarity“) svazových vedení a jejich následné pacifikaci.

Jeden ze základních principů rané normalizace paradoxně souvisel se zaváděním jednoho z mála přeživších principů Akčního programu KSČ: federalizace. Nevzniklo pouze české a slovenské ministerstvo kultury, ale i z původně celostátních uměleckých svazů vznikaly samostatné národní organizace.¹¹⁴ Ve federalizaci jako takové problém nebyl, často se jednalo toliko o právní dovršení organického vývoje – kupříkladu po IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů se na úrovni ústředních orgánů svazu scházela prakticky pouze česká část předsednictva. Formálně ovšem nyní vznikaly na ustavujících sjezdech českých tvůrčích svazů (konaly se na počátku roku 1969, u Svazu československých výtvarných umělců v dubnu a Svazu českých spisovatelů až v červnu) nové instituce, jejichž stanovy musely projít schvalovací procedurou ministerstva vnitra. Teprve posvěcené stanovy podmiňovaly případné členství v Národní frontě. Roku 1968 se zdálo myslitelné,

že by mohla existovat uskupení stojící mimo základní rámec společenských organizací – příkladem toho byl Koordinační výbor tvůrčích svazů. Po nástupu Gustáva Husáka ovšem představovala právě konsolidovaná Národní fronta, do jejíhož vedení nastoupil Josef Korčák, výrazný nástroj používaný k obnovení státní kontroly a k uplatnění leninského principu vedoucí úlohy strany. Na konci roku 1969 například ústřední výbor Národní fronty poskytl byru ÚV KSČ stanovisko k uměleckým a tvůrčím svazům kritizující zejména FITES, Svaz českých spisovatelů a Svaz divadelních a rozhlasových umělců, na jehož základě byla první zmíněná organizace zrušena.

Ministerstvo vnitra se současně zdráhalo schválit stanovy jednotlivým svazům v personální podobě vzešlé z ustavujících sjezdů a ještě na podzim 1969 neměl žádný svaz tuto otázku vyřešenou.¹¹⁵ Svazy tak de iure neexistovaly a jako přípravné výbory figurovaly na seznamu čekatelů na členství v Národní frontě.¹¹⁶ Stejně tak na personální obměnu ústředních výborů svazů tlačilo ministerstvo kultury i orgány Národní fronty, které po květnovém plénu ÚV KSČ odmítaly se stávajícími svazy jednat na partnerské bázi.

Za první překážku, již bylo na cestě k obnovení pořádku třeba překonat, považovaly státní i stranické orgány shodně Koordinační výbor tvůrčích svazů. Předsednictvo ÚV Národní fronty nejprve na svém zasedání 28. května 1969 prohlásilo, že s tímto umělým mezičlánkem mezi Národní frontou a svazy přerušuje veškeré kontakty,¹¹⁷ a následně ho Gustáv Husák na květnovém zasedání ÚV KSČ označil za nelegální opoziční platformu.¹¹⁸ Již 3. června 1969 potom bylo na návrh oddělení školství, vědy a kultury ÚV KSČ přikročeno k pozastavení činnosti této organizace, a jednotlivé tvůrčí svazy tak byly nyní vystaveny přímému tlaku ministerstva a stranických orgánů. Spolu se zánikem Koordinačního výboru došlo k rozpuštění kulturního aktivu, který byl oporou předchozí ministerské politiky.¹¹⁹

V druhé polovině roku 1969 připravilo ministerstvo kultury akční plán (také tento pojem přetrval osmašedesátý rok) konsolidačního postupu.¹²⁰ Mezi jeho hlavní priority patřilo dokončení personální očisty úřadu a dokonalá revize všech předešlých dokumentů a směrnic. Hlavní těžiště ministerské činnosti pro nejbližší období spočívalo ve vypracování nového modelu řízení kultury. Již nyní bylo jasné, že státnímu dohledu bude podřízena nakladatelská činnost a knižní obchod a že dříve partnerský vztah státu a uměleckých svazů bude radikálně přehodnocen směrem k „direktivnímu

ideovému řízení“. Mezi první pokusy o implementaci nové politiky lze řadit pokusy o izolaci svazů jakožto důležitých vlivových skupin, byť nyní již spíše do sebe uzavřených než veřejně působících.

Kampaň za jednotu umělců

Na zářijovém plénu ÚV KSČ (24. až 26. září 1969) bylo konstatováno, že konsolidace v kultuře ve srovnání s ostatními společenskými sférami silně zaostává. Ministerstvo kultury bezprostředně poté na základě svého nového akčního plánu rozhodlo o uspořádání rozsáhlé kampaně (celonárodní konference socialistické kultury), jež měla demonstrovat kladný postoj významných umělců vůči nové politice. Fakticky šlo o snahu obejít rezistentní přístup tvůrčích svazů a ukázat, že by se příští kulturní politika bez nich mohla obejít. Tato kampaň měla směřovat k oživení principů leninismu: „[...] k uplatňování leninských metod v kulturní politice, k pokrokovým tradicím národní kultury a jejím velkým představitelům s cílem, získat tvůrce kultury i zprostředkovatele jejího šíření pro to, aby kultura sloužila lidu, vycházela z potřeb socialistické společnosti a pomáhala tak k všestrannému jejímu rozvoji.“¹²¹

Žádaný průběh a dostatečné propagandistické vyznění akce se ministerstvo snažilo v druhé polovině října a na začátku listopadu pojistit pracovními poradami s vedoucími funkcionáři památkové péče, jednotlivých galerií a divadel, kteří „byli seznámeni se stanoviskem ministerstva k současné situaci v kulturní oblasti a s jeho úmysly při upevňování úlohy státu“. S vybranými umělci (výtvarníky, skladateli, divadelníky a spisovateli) byly také organizovány nejrůznější besedy, na nichž měli být zúčastnění seznámeni s postupem státu vůči tvůrčím svazům.¹²² Jelikož však tyto přípravné diskuse v kulturních kruzích vyvolávaly dohady o potenciálním vyjednávání ministerstva s dosavadními svazovými orgány (tento moment by prakticky znamenal oteplení ve vzájemných vztazích), vydal sekretariát ministra kultury 6. listopadu 1969 jednoznačné prohlášení, v němž „přežívající postoje“ svazů označil za nesprávné a neslučitelné se současnou kulturní politikou.¹²³ Ve svazech způsobila tato zpráva doslova paniku.

Naplno začala kampaň o den později, kdy se u příležitosti 52. výročí ruské bolševické revoluce sešla pod vedením ministra kultury Miloslava Brůžka schůze „předních umělců a vědců“. Jejím výsledkem bylo publikované prohlášení, v němž se hovořilo o přípravě podmínek pro sjednocení všech umělců souhlasících

s politikou KSČ. Současnou atmosféru v kulturní oblasti signatáři označili za nenormální a vyzvali k přípravě celonárodního uměleckého aktivu, na němž se účastníci vyjádří k aktuálnímu stavu kultury i jejímu budoucímu směřování. Padesáti sedmi podepsaným nešlo o nic jiného než o semknutí se v prosazování společného cíle, „aby se u nás zase klidně a cílevědomě pracovalo a kulturně žilo“.¹²⁴ Snahu o širší dopady konsolidačního aktivu směrem k izolaci svazů potom zdůrazňoval závěr prohlášení adresovaný všem „zásadovým tvůrcům“: „Jsme přesvědčeni, že se k nám připojí i další pracovníci, kterým tak jako nám leží na srdci vývoj naší kultury a naší socialistické vlasti.“⁶⁴¹²⁵

Ministerstvo nepolevovalo a k získávání dalších umělců nadále organizovalo besedy dle říjnového vzoru. Současně obeslalo krajské organizace KSČ s požadavkem na svolání místních aktivů, získání dalších podpisů a uspořádání krajských konferencí o kultuře.¹²⁶ Celkově původní výzvu podpořilo na 356 kulturních činitelů a 27 kulturních kolektivů z celé republiky,¹²⁷ jejichž jména v druhé polovině listopadu zveřejňovalo *Rudé právo*.¹²⁸ Kampaň osobně podpořil ministr Brůžek článkem „Současný stav na naší umělecké frontě není normální“ publikovaným v *Rudém právu* 20. listopadu. Hovořil v něm o nepříznivé atmosféře mezi kulturními pracovníky, kdy signatáře výzvy provázejí „útoky, pomluvy, nadávky i osočování“, kdy však „při vědomí všech důsledků nelze stát stranou“ a „řeč každého musí být jasná – buď ano, či ne. A kdo nesouhlasí, ať raději odejde hned.“⁶⁴¹²⁹ Vrátil se přitom ke tři roky staré rezoluci XIII. sjezdu KSČ o kultuře a položil si otázku, jak je možné, že se na ni shodně odkazuje současná kulturní politika strany i umělecké a tvůrčí svazy. Základní rozdíl podle něho spočíval v jednostranném akcentu, který svazy kladou na svobodu a autonomii umění, přičemž zapomínají na ideový charakter umělecké tvorby, politické angažmá ve věci socialismu a nadřazenost oficiální stranické linie. Setrváváním na stanoviscích z roku 1968 se svazy s rezolucí XIII. sjezdu, tedy s aktuální kulturní politikou, nutně dostávají do rozporu.

Miloslav Brůžek v textu prakticky odhalil jeden z hlavních normalizačních principů v podobě posílení pravomoci strany a státu, který byl vedle personálních čistek uskutečňovaný přísnou kontrolou přidělovaných financí: „Je přece nepochopitelné, aby ze státních prostředků byly financovány akce, které jsou politicky pochybené, v rozporu s politikou vlády. Těžko by takovou politiku ospravedlnil v kterékoliv vládě za to odpovídající ministr.“⁶⁴¹³⁰

Proces nápravy neblahého stavu neležel podle něho v jednorázové akci, nýbrž v dlouhodobém citlivém a trpělivém přístupu, zejména však v rozhodném jednání státních orgánů při realizaci kulturní politiky. V této souvislosti ministr zdůraznil, že oproti předchozímu tápání Antonína Novotného a doslova scestné strategii Alexandra Dubčeka hodlá současná vláda bezvýhradně podporovat všechny umělce, kteří jsou připraveni podílet na „zásadovém“ budování socialistické společnosti.

Z jeho iniciativy se znovu sešli původní signatáři ze 7. listopadu, prohlásili se za přípravný výbor plánované celonárodní konference, zvolili přípravné předsednictvo akce a zaslali byru ÚV KSČ loajální dopis, který 1. prosince otisklo *Rudé právo*. Vyjádřili v něm „odvahu hájit budoucnost naší socialistické země“ a v duchu zmíněného Brůžkova textu a rezoluce XIII. sjezdu se ztotožnili především se společenskou funkcí umění. Z toho důvodu neměla být také připravovaná konference omezena pouze na tvůrce, nýbrž se měla týkat všech kulturních pracovníků, kteří zajišťují, „aby vytvářené hodnoty se dostaly tam, kam patří, k divákům, čtenářům a posluchačům“.¹³¹

Shromáždění se sešlo nedlouho potom, 8. prosince, ve Slovanském domě v Praze. Společný postup státních i stranických orgánů dokazovala přítomnost delegace ústředního výboru strany (vedl ji člen předsednictva ÚV KSČ a předseda České národní rady Evžen Erban, vedle Jaroslava Kozla v ní byl i vedoucí oddělení kultury sekretariátu byra ÚV KSČ Otakar Holan) a vlády ČSR (tu vedl místopředseda vlády Antonín Červinka a vedle Miloslava Brůžka se jí účastnil též ministr financí Leopold Lér). Ministr kultury v hlavním projevu označil konferenci za průlom do „hradby organizovaného mlčení“, která je v západním tisku označována za gesto odporu české inteligence. Setkání tedy není rozpravou politické opozice, ale umělců zasazujících se za socialistickou budoucnost. Jeho řeč se zaměřila především na „upevnění kulturně výchovné funkce“ státu a Brůžek v ní zopakoval všechny podstatné principy nápravy. Mimo již zmíněné připomněl zejména zřízení uměleckých rad při ministerstvu kultury, jež budou složené z předních umělců a teoretiků podporujících stranickou kulturní politiku. Důraz kladl také na rehabilitaci kulturně výchovné činnosti a fungující spolupráci mezi kulturními zařízeními a médii. Za zásadní zahraničně kulturně-politickou prioritu současně označil napravení vztahů se Sovětským svazem a ostatními zeměmi východního bloku. Kriticky se vyjádřil také k přetrvávajícímu vzdoru tvůrčích svazů („stále

zřetelněji se ukazuje nelogičnost a nesmyslnost postupu některých funkcionářů některých svazů“), pochválil iniciativu straně oddaných umělců a s odkazem na národní tradice české kultury (na ně ostatně odkazovala i reformní svazová prohlášení) předpověděl optimistickou budoucnost: „Není pochyb, že postupně všichni umělci vyкроčí touto cestou. [...] Nezůstaňme stát v půli cesty. Vývoj přes všechny momentální potíže půjde vpřed.“⁴¹³²

Rudé právo vyzdvihlo především diskusní vystoupení architekta Jiřího Krohy, malířů Jana Slavíčka, Adolfa Zábranského a Lva Šimáka, herečky Jiřiny Švorcové a spisovatele Ivana Skály. Redakční komentář se nesl v duchu kýženého konsolidovaného stavu, který bude prost jakýchkoliv výkyvů a zvratů: „[...] je u nás dost poctivých, přemýšlivých a moudrých lidí, kteří dokáží správně vidět, rozeznat pravdu od lži a kteří přispívají svou vlastní prací k rozvoji socialistické kultury.“⁴¹³³ Mezi publikovanými diskusními příspěvky vynikají texty Jiřiny Švorcové a Ivana Skály. První o konferenci hovořila jako o situaci, kdy se konečně objevuje naděje jednotného postupu uměleckých pracovníků. Umění uplynulé dekády označila za nepolitickou intelektuálštinu odtrženou od myšlenky socialismu i od lidu: „Jsem přesvědčena, že to téměř totální harakiri, které se odehrávalo ve filmu, na divadle, ve výstavních síních, nebyla ochotna většina lidí sdílet.“⁴¹³⁴ Konsolidaci Švorcová vnímala v duchu obnovení kulturních styků se socialistickými zeměmi a Sovětským svazem, jako konec bojkotu socialistických umělců i možnost realizace umění přístupného většině obyvatelstva. V konferenčním projevu přitom popsala svůj příběh proskribované socialistické umělkyně, na niž měly být po 21. srpnu takřka organizovány pogromy.

Mezi hlavní výstupy konference patřil nově sestavený dokument manifestační povahy Provolání celostátní konference o kultuře všem pracovníkům v kultuře a umění, který se měl v české společnosti stát hlavním mobilizačním momentem při zavádění kulturně-politických opatření a při likvidaci dosavadních ohnisek tzv. pravicového oportunismu. Podobně jako řada ostatních tehdejších dokumentů se text provolání opíral o XIII. sjezd KSČ, zmiňoval nenaplněné naděje spojené s rozpracováním jeho závěrů, radikálně se vymezoval vůči pražskému jaru, hodnotil ho jako období totální ideologicko-politické destrukce, vyzdvihoval konsolidační úsilí stranického vedení Gustáva Husáka a vyzýval k podpoře upevnění společenské pozice KSČ a k budování socialismu. Nejen že byl tón prohlášení ostřejší než projev ministra kultury, jeho dikce

v některých obrazech skutečně naplňovala kampaňovitost shromáždění: „Pro tvůrčí pracovníky spjaté s idejemi socialismu je proto v této chvíli nepřijatelná pasivní resistance, jak ji dosud prosazují někteří činitelé kulturní fronty, zejména určité síly ve vedení některých tvůrčích svazů, v nichž se snaží uhájit své poslední pozice pravicové oportunistické i antisocialistické síly. Prohlašujeme, že tito lidé nemají nejmenší morální právo skrývat za domnělými zájmy umění své politické koncepce, které v naší zemi definitivně prohrály.“¹³⁵

Prohlášení doplnil krátce nato publikovaný dopis adresovaný ÚV KSČ, v němž se účastníci konference opětovně přihlásili k budování nových zásad kulturní politiky a vedle pasivní resistance odmítli explicitně také „politickou opozici některých funkcionářů tvůrčích svazů, neplodný vzdor, ironizování úsilí strany a lidu a šikanování čestných umělců a kulturních pracovníků, kteří se angažují v současném konsolidačním procesu“.¹³⁶

V jednom ze svých raně normalizačních komentářů kampaň podpořil novinář Jan Kliment, když upozornil na „obecně sdílený pocit“, že v kultuře „neklape všechno tak, jak by mělo“. Teprve konference podle něj jednoznačně ukázala, jakým směrem se má postupně se „diferencující“ kultura ubírat. Jen je třeba, aby se poctiví umělci vymanili z vlivu politikářů v uměleckých a tvůrčích svazech a aby nadále pokračovali ve vytyčené linii.¹³⁷ Pavel Bojar se v *Rudém právu* o deset dní později připojil s úvahou na téma vztahu kultury a stranickosti. Oproti „elitářskému diletantismu“, který od druhé poloviny padesátých let vědomě či nevědomě poškozoval podobu i zájmy socialistické společnosti plédoval za návrat k marxisticko-leninskému pojetí poznání a za využití principu odrazu v umění, jinými slovy, za nové angažované umění reflektující budování socialismu. Současně vyzval k důsledné inventuře kultury a předznamenal jeden z klíčových principů konsolidace v podobě návratu „kontroly, ale mnohdy i přímého řízení ekonomické základny kultury do rukou socialistického státu“.¹³⁸

V *Tvorbě* o kampani nejprve informoval Jiří Hájek v obsáhlém úvodníku, kde vystoupení umělců přirovnal k „rozražení okovů [...] nejextrémnějších pravičáckých skupinek“.¹³⁹ Následně ji v článku „Jediná cesta“ zhodnotil Ivan Skála jako počátek éry, kdy „definitivně nastala doba činů, a to nikoliv nějakých nafintěných hrdinských gest, ale doba normální, poctivé cílevědomé práce“.¹⁴⁰

Důležitou složku kampaně představovala její legitimizace prostřednictvím dělnické třídy. *Rudé právo* v této souvislosti uvádělo

*Obnovovatelé pořádku v Československu:
ministr kultury ČSR Miloslav Brůžek,
tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík,
ministr vnitra ČSSR Josef Grösser...*

pozdravné telegramy ze Spojených oceláren, národního podniku Kladno, od aktivu komunistů v pražské Avii, dopisy s podporou od 15. schůze předsednictva České rady odborových svazů, pracujících z dolu 1. máj v Ostravě a Drátoven a železáren v Novém Bohumíně.¹⁴¹ Stejně tak byla ale důležitá podpora ostatních kulturních institucí. Ke konferenci a jejímu prohlášení se veřejně přidali například někteří zaměstnanci Československé televize.¹⁴² Vlastní rezoluci zároveň vydali 18. listopadu režiséři, dramaturgové a redaktoři

*... předseda Ústředního výboru Národní
fronty Josef Korčák,
přední ideolog reálného socialismu
Pavel Auersperg
a tajemník ÚV KSČ Oldřich Švestka.*

uměleckého programu Československého rozhlasu v Praze a rozšířená vědecká rada ministerstva kultury.¹⁴³

Výsledný efekt celé akce měla podtrhnout beseda umělců s Gustávem Husákem a nejvyššími představiteli strany a státu. Šlo o první setkání podobného druhu od sovětské invaze a v zásadě o definitivní afirmativní akt straně věrných umělců, který zaštitila i velká jména, jako například architekt Jiří Kroha, filmový režisér Otakar Vávra nebo hudební skladatel a umělecký ředitel České

filharmonie Jiří Pauer.¹⁴⁴ Gustáv Husák v projevu upozornil, že aktuální politická linie nechce odvrhnout kulturu, ale že jí jde naopak o vytváření podmínek „pro klidnou tvořivou práci všech, kteří prokazují dobrou vůli překonat nedostatky minulého období a jsou ochotni podpořit konsolidační proces“.¹⁴⁵ Husák se zde opřel o jednu z hlavních tezí dobové normalizace, podle níž byl klid (na práci, rozvíjení a budování socialismu) současnosti postaven do příkrého kontrastu s bouřlivostí osmašedesátého roku.

Pokud veškeré další dokumenty týkající se raně normalizační politiky v kultuře a vzdělávání odkazovaly na kampaň jako na nedílnou součást konsolidačního úsilí,¹⁴⁶ nedá se nicméně říci, že by byla odpovědnými stranickými a státními činiteli vnímána jako jednoznačně úspěšná. Nasvědčuje tomu například drobná zpráva ze 7. ledna 1970 Oldřicha Maivalda, asistenta Jaroslava Kozla. Podle autorových slov byla „intenzita propagace této akce před i po konferenci slabá [...], zřejmě nekoordinovaná“,¹⁴⁷ kdy hlavní zprávy sice přinášelo *Rudé právo*, avšak jednalo se pouze o výtahy či komentáře.¹⁴⁸ Televize a rozhlas o kampani informovaly pouze útržkovitě a odborné časopisy jako *Divadelní noviny*, *Hudební rozhledy* či *Kino* o akci neinformovaly vůbec, přičemž výrazněji se do kampaně nezapojila ani *Tribuna* či *Život strany*.¹⁴⁹ I když Maivald oceňoval publicistiku *Tvorby*,¹⁵⁰ celkově konstatoval, že „v současné době se zdá, že její účinek nebyl dost hluboký a důsažný“.¹⁵¹

Na první pohled sice kampaň vážnější úspěch v „mobilizaci zdravých sil“ nezaznamenala, z hlediska normalizace kulturní oblasti šlo však o poměrně zásadní událost. Akci lze považovat za jakýsi iniciační akt raně normalizační éry. Po ní již totiž nebylo možné používat argument, že všichni umělci stojí proti nové politice. Naopak, bez ohledu na náborový výsledek se od této chvíle normalizační politika mohla již vždy odvolávat na ty, kteří se do kampaně zapojili. Pro stranické vedení znamenala tato akce v neposlední řadě také pokus o získání podpory většiny umělců pro normalizační politiku KSČ. Postoj ministerstva kultury k minulým hříšníkům byl ovšem v této době ještě poměrně benevolentní a nabízel jim podíl na formování nové kulturní politiky. Z Brůžkova článku v *Rudém právu* prakticky vyplývalo, že bude odpuštěno všem těm, kteří odhodí reformistické ideály ve prospěch budování normální budoucnosti.¹⁵² Vše nasvědčovalo tomu, že tento proces se nebude příliš odlišovat od plánů, jež Zdeňkovi Mlynářovi přiřkl Jiří Lederer: většina umělců bude vykoupena veřejným odsouzením

nejexponovanějších postav z vedení tvůrčích svazů a distancováním se od nich. Ministr ukázal ochotu projevit dobrou vůli při získávání řadových kulturních pracovníků na zmíněné konferenci 8. prosince ve Slovanském domě: „Vždyť, po pravdě řečeno, o skutečných osobních názorech stovek umělců, za něž v uplynulém roce rozhodovalo několik desítek funkcionářů, víme pramálo.“¹⁵³ Poněkud vyhroceněji, avšak s takřka stejným nárokem potom tuto problematiku pojednal náměstek předsedy vlády ČSR Antonín Červinka: „Principiální třídní přístup založený na marxisticko-leninském názoru je východiskem z politické krize. Musíme však všichni k tomuto procesu svým dílem pozitivně pomoci. Čím dříve tak učiní i umělci a kulturní pracovníci, tím lépe, aspoň nebudeme muset vypít kalich hořkosti až do dna. Nechť jej vypije těch několik desítek jednotlivců, kteří dělali ‚světovou politiku‘ v operetním vydání a s dětskou naivností.“¹⁵⁴ Podobným způsobem se vyjadřovala i tehdejší publicistika: ať už Ivan Skála v *Tvorbě* nebo Jan Kliment v *Rudém právu*.¹⁵⁵ Ještě v listopadu 1970 se v této souvislosti hovořilo o tom, že minulé hříšníky není možno ponechat ve společensko-politických nebo výchovných funkcích, že jim je však třeba poskytnout prostor pro angažovanou tvorbu. Příkladem pars pro toto této tendence bylo instalování Josefa Kainara do funkce předsedy nově ustaveného přípravného výboru Svazu českých spisovatelů v prosinci 1970. A to i navzdory jeho „zakolísání v období před srpнем i po srpnu 1968“.¹⁵⁶

Navzdory této skutečnosti kampaň velké výsledky nepřinesla. Jejím organizátorům se nepodařilo oddělit svazy od kulturní veřejnosti, prolomit jejich solidaritu či získat výraznější počet respektovaných kulturních osobností.¹⁵⁷ Frapantní jsou zejména údaje z podpisové kampaně ze začátku listopadu: vedle 85 zaměstnanců kulturních zařízení, 119 divadelníků a 81 výtvarníků a architektů se k ní připojilo pouhých šest filmařů a 34 spisovatelů či překladatelů.¹⁵⁸ Byli to také filmaři a spisovatelé, kteří prostřednictvím vlastních svazů vzdorovali nastíněné konsolidační strategii a kteří do jisté míry přispěli k její radikalizaci.

O účinných kampaně a jejích reálných dopadech na většinové obyvatelstvo lze pouze spekulovat. Ve srovnání s dneškem hrála kultura v tehdejší společnosti mnohem větší úlohu. Přesto není nepředstavitelné, že pro běžného člověka bylo vyjádření otevřené distance od minulého období (tedy filmů a literatury, jež dost možná považoval za nesrozumitelné) přijatelné. Horší to již pravděpodobně bylo s publikovanými výroky Jiřiny Švorcové

o tom, že za pár let se bude označení „okupant“ zdát nepochopitelné. Jakkoliv příspěvek této herečky příliš nevybočoval z dobového diskursu kolem prvního výročí invaze, podobné výroky, stejně jako ostré výpady Jiřího Hájka, nemohly budit přílišnou důvěru a narušovaly optimistické představy o avizovaném klidu. Bez ohledu na tento moment bylo jasné, že v prosazování nové kulturní politiky bude nutné umělecké a tvůrčí svazy definitivně usměrnit.

Narušení falešné solidarity

Ministerstvo ani stranické orgány se nemohly spokojit pouze s momentálním výsledkem kampaní, šlo jim o přeměnu svazů ve staronové převodové páky aktuální stranické politiky nebo alespoň o výrazné omezení jejich vlivu. Kampaň za „jednotu umělců“ nemohla jednoduše adekvátní protiváhu uměleckým svazům vygenerovat. Tyto organizace i nadále zůstaly nejpočetnějšími uskupeními umělců, jež se alespoň na úrovni centra odmítaly hlásit k nové stranické politice a zatvrzele trvaly na udržení polednových výdobytků. Z pohledu nového stranického vedení svazy neakceptovaly závěry květnového pléna ÚV KSČ a neodsoudily ani srpnové „vystoupení kontrarevolučních sil“, ani vlastní „pravcovou minulost“, ani politické emigranty, jejichž členství odmítaly řešit (Eduard Goldstücker, A. J. Liehm, Ivan Sviták).¹⁵⁹

Konsolidační plán ministerstva kultury se vůči uměleckým svazům také ostře vymezoval a nekompromisně postuloval, že v důsledku jejich dosavadní činnosti s nimi ministerstvo nemůže spolupracovat. Autoři plánu nepovažovali konsolidaci v této oblasti za jednoduchou a hovořili o dlouhodobém a složitém procesu. Z tohoto hlediska byla také kampaň za jednotu umělců přece jen vnímána při celkové konsolidaci kultury jako jedna z doprovodných akcí. Širší taktiku stranických orgánů a ministerstva kultury vůči uměleckým svazům ostatně naznačoval i komentář *Rudého práva* doprovázející prohlášení umělců z listopadu 1969. Otevřeně dával najevo, že „dosavadní pokusy o likvidování funkce státu v oblasti kultury neprojdou“ a že bude třeba provést řadu dalších legislativních a ekonomických opatření. Předjímal také kontrolu hospodaření kulturních fondů, dohled nad zahraničními styky svazů, zásahy do edičních plánů a přerozdělování papíru („není možné, aby nám scházely učebnice a slovníky, a přitom nám knižní trh naplňoval brak“).¹⁶⁰

Na základě zářijového zasedání ÚV KSČ ministerstvo vůči uměleckým a tvůrčím svazům původně připravovalo dvě varianty

postupu. Vážně přitom koketovalo s alternativou, podle níž měly být svazy ministerským zákrokem zrušeny¹⁶¹ nebo pozastaveny na tři měsíce dle § 2 povinného zákona ze 13. září 1968 (126/1968 Sb.): „Orgán státní správy zastaví činnost dobrovolné organizace nejvýše na dobu tří měsíců, popřípadě organizaci rozpustí, jestliže její činnost směřuje proti Ústavě Československé socialistické republiky, proti samostatnosti a celistvosti státu, proti socialistické a hospodářské soustavě, mírovému soužití mezi národy nebo proti důležitým zahraničně politickým zájmům státu.“ Představitelé ministerstva hodlali v nátlaku na umělecké svazy využít zejména následující odstavec: „[...] učiní tak též, jestliže činnost organizace je jinak v rozporu se zákony nebo se stanovami, pokud nebude zjednána náprava ve stanovené lhůtě.“ Tříměsíční lhůta měla svazům poskytnout prostor pro „názorovou diferenciaci“ a pro uznání nového pořádku. Následné rozhodnutí o dalším fungování či nefungování toho kterého svazu mělo záviset na míře ochoty uznat vlastní chyby a přihlásit se k oficiálnímu politickému kurzu.

I když paušální zrušení všech svazů bez výjimky zůstávalo viset ve vzduchu, mnozí straničtí funkcionáři zastávali názor, že nastolení pořádku administrativním zákrokem by bylo v rozporu s obecnými principy normalizace. Ta se sice záhy začne zakládat na rozsáhlých stranických a společenských čistkách, i tehdy budou ovšem nastíněné principy vykládány jako politické, a nikoliv silové řešení. Po konzultacích s ideologickým tajemníkem byra ÚV KSČ Jaroslavem Kozlem¹⁶² se tak ministerstvo přiklonilo k mírnější variantě. Sám Kozel zastával stanovisko, že „svazy [bude lépe] ponechat. Dát jim více odpovídající místo – ne určující a vyhovující.“ První krok, k němuž konsolidační činitelé přistoupili, se tak zakládal na omezení politického vlivu svazů prostřednictvím likvidace jejich finanční autonomie.

Šlo především o ovládnutí kulturních fondů (Český literární fond se sekci pro literaturu, divadlo a žurnalistiku, Český hudební fond a Český fond výtvarných umění), které v původním pojetí zajišťovaly štedrou finanční podporu na prosazování kulturní politiky.¹⁶³ Do jejich pokladen směřovala mimo jiné dvě procenta z poplatků za užívání uměleckých děl, dále daň z umělecké činnosti i příspěvky za volná díla. Ve chvíli, kdy se ovšem umělecké svazy začaly vymykat funkci převodové páky, stávaly se z kulturních fondů jednak nástroje k prosazování svazových strategií a jednak účinná obrana proti tlaku aparátu ÚV KSČ na usměrnění některých aktivit; jenom roku 1968 hospodařily fondy s příjmy kolem

45 miliónů korun. Běžná praxe například spočívala v tom, že Český literární fond (tzv. Litfond), mající v padesátých letech za cíl podporu proletářských umělců, o dekádu později materiálně zajišťoval také autory, které bylo čas od času potřeba „uklidit“ ze zorného pole stranické kritiky. Českým literárním fondem jim byla poskytnuta tvůrčí dovolená a oni často jako externisté vykonávali svoji činnost, kvůli níž se museli stáhnout do pozadí. Stipendium fondu jim prakticky pokrývalo životní náklady nebo jednoduše zvyšovalo zisky. Na tomto místě je třeba uvést, že příjmy jednotlivých umělců se značně lišily. Roční příjem těch, kteří se podíleli na filmové či televizní tvorbě, byl nezdědky více jak desetinásobně vyšší než příjem šéfredaktora svazového časopisu placeného dle standardních tabulek. Například roční příjem Jana Wericha za rok 1968 činil necelých 305 000 Kčs, Jan Procházka ve stejném roce vydělal 262 000 Kčs a o rok později ještě o sto tisíc víc.

Vedení fondů nebyla dosazována zvenčí, nýbrž volena jednotlivými svazy a zástupci ministerstva kultury plnili v rozhodovacích mechanismech fakticky formální funkci. Některé svazy zároveň vykazovaly značnou pozitivní ekonomickou bilanci. Svaz československých spisovatelů byl například díky svému fondu, ziskům z *Literárních novin* a nakladatelství Československý spisovatel finančně naprosto soběstačný, což mu zajišťovalo nemalou autonomii na stranických a státních orgánech.

Finanční aktiva každého svazu byla rozdílná, tehdejší konsolidátoři ovšem vytušili, že ekonomický nátlak může být na rozdíl od přímého politického či administrativního zásahu mnohem efektivnější. Myšlenka obnovení státní kontroly a tím i vedoucí úlohy KSČ prostřednictvím dohledu nad tokem svazových financí se objevovala v konsolidačních programech od poloviny roku 1969. V jednom z bodů akčního plánu ministerstva kultury vypracovaného bezprostředně po nástupu Miloslava Brůžka do funkce se psalo o využívání kulturních fondů takovým směrem, aby finanční dotace směřovaly na kulturní akce podporující státní politiku. Do konce roku 1969 mělo dojít k novému určení úlohy kulturních fondů¹⁶⁴ a konsolidační ministerský plán potom již hovořil přímo o zavedení kontroly nad uměleckými fondy.¹⁶⁵

S narušením modelu, v jehož rámci bylo možné, aby organizace sdružující umělce alokovaly nemalé finanční prostředky, se počítalo jak v případě tříměsíčního pozastavení činnosti svazů, tak při variantě zachování a jejich postupné normalizace. Měla být zajištěna státní majorita ve správě fondů a vládní vyhláška o kulturních

fondech z roku 1966 novelizována způsobem, jenž by zabezpečil státní kontrolu fondů i do budoucna.¹⁶⁶ Svazové finance měly nyní záviset pouze na členských příspěvcích, finančně náročnější akce mělo platit ministerstvo kultury, které ovšem požadovalo jejich soulad s oficiální kulturní politikou. Obnovným nebo očištěným svazům měla být rozhodně zapovězena jakákoliv výdělečná činnost („podnikání“). Jestli se představitelé Svazu československých spisovatelů v atmosféře zákroků po IV. sjezdu v červnu 1967 obávali o osud nakladatelství Československý spisovatel, nyní ministerstvo plánovalo učinit z tohoto nástroje „kontrarevoluční“ nakladatelské politiky státní podnik.¹⁶⁷ Ministerstvo kultury nakonec odebralo Svazu českých spisovatelů oprávnění vydávat neperiodické publikace a k 1. dubnu 1970 převedlo nakladatelství Československý spisovatel pod zkonsolidovaný Český literární fond. Svaz českých spisovatelů zároveň pozbyl oprávnění ke zřizování nakladatelských podniků.¹⁶⁸ Podobně skončilo i nakladatelství Svazu českých výtvarných umělců Obelisk, které bylo na počátku roku 1971 převedeno pod správu Českého fondu výtvarných umění.¹⁶⁹

Konkrétní opatření byla uskutečněna k 1. lednu 1970. Došlo ke zrušení koordinačního výboru kulturních fondů, který se snažil o pokud možno jednotnou finanční politiku svazů a o vyrovnávání nerovnovážné finanční bilance, přičemž koordinátorskou roli – nyní ovšem podle principu „rozděl a panuj“ – mělo nadále sehrávat ministerstvo kultury. Pravomoci přímého hospodaření s většinou dosavadních finančních zdrojů kulturních fondů (jednoprocentní příspěvky za užití volných děl literárních, vědeckých a uměleckých) přešly pod stejné ministerstvo a v gesci fondů zůstaly pouze dvouprocentní odvody z autorských honorářů. Byť tato úprava není na první pohled zcela čitelná, hlavní příjmy fondů v roce 1969 plynuly právě z jednoprocentních odvodů (necelých 25 miliónů), zatímco dvouprocentní odvody a honoráře byly o více než polovinu nižší (11 miliónů).¹⁷⁰ Zároveň byly odvolány výbory fondů a v nových zasedly ministerstvem prověřené osoby. Členy výborů jednotlivých fondů a jejich sekcí, stejně jako ředitele měl nadále jmenovat pouze ministr (na základě konzultace s oddělením kulturní politiky byra ÚV KSČ).¹⁷¹ Zvolený předseda výboru měl před ministerstvem nést osobní odpovědnost za chod orgánu.¹⁷²

Na základě usnesení byra ÚV KSČ z 2. prosince 1969 potom proběhla rozsáhlá prověrka finančního hospodaření kulturních fondů a uměleckých svazů. Finanční audit provedl Nejvyšší kontrolní úřad ČSR, a jak poznamenal Adolf Branald, kontrolori nenašli nic,

„co by je potěšilo“.¹⁷³ Za neoprávněné označili především udělovaná stipendia, cestovní výdaje a poskytované půjčky jednotlivým autorům (většinou na osobní automobil, stavbu chaty či domu). Svazy podle této prověrky záměrně uváděly nízké příjmy a nadhodnocovaly žádosti o ministerské dotace (za rok 1969 z ministerstva směřovalo ke svazům včetně Svazu novinářů 16 800 000 Kčs). Zjištěné nesrovnalosti v účetnictví fondů a „finanční spekulace“ svazů rozcházející se s jejich posláním zpětně legitimizovaly konsolidační politiku: „[...] přijatá opatření stranických a státních orgánů se potvrdila jako správná.“

Pro zvýšení efektu měla být „fakta“ o hospodaření svazů a jejich fondů náležitě propagandisticky využita („vhodným způsobem zveřejněna“),¹⁷⁴ což v seriálu „Z přírodopisu samozvané elity“ náležitě učinil vedoucí kulturní rubriky *Rudého práva* Jan Kliment. Model takové normalizační interpretace byl jednoduchý a účinný zároveň: umělecké svazy, zejména FITES, zde byly Klimentem vylíčeny jako prohané organizace plýtvající státními penězi na úkor běžných pracujících. Zhýralí umělci navíc holdovali západnímu životnímu stylu a podíleli se na protisocialistických politických rejdech.¹⁷⁵ Příznačná je v této souvislosti následující formulace: „Člověku zůstává skutečně rozum stát. Tady si společnost prostřednictvím takzvaného tvůrčího svazu platí sama ty, kteří proti ní nejúčinněji vystupují.“¹⁷⁶ Interpretace tohoto typu se sice objevovaly již v šedesátých letech a často s nimi operoval například Antonín Novotný, na počátku sedmdesátých let se však staly jedním z hlavních argumentů „likvidace pravicových sil“. Zdůvodnění přitom nepostrádalo jistou vnitřní logiku: jestliže finanční autonomie svazů vedla k posilování „maloburžoazní morálky“ a elitářského pocitu umělců, její zrušení mělo znamenat návrat k větší socialistické odpovědnosti.

Ministerstvo dále přestalo spolupracovat a jakkoliv komunikovat se stávajícími přípravnými výbory svazů a dalo najevo, že nebude financovat jejich chod v současné podobě. Přípravnému výboru Českých výtvarných umělců například dopis Miloslava Brůžka úsečně sděloval, že vzhledem k dosavadnímu nezaujetí pozitivního stanoviska ke konsolidační politice, pozastavuje ministerstvo s účinností od 1. dubna 1970 poskytování veškerých finančních prostředků ze státního rozpočtu. Toto opatření se ovšem netýkalo těch krajských organizací svazu, které spolupracovaly s Národní frontou.¹⁷⁷ U Svazu českých výtvarných umělců patřily mezi vstřícné organizace krajské pobočky v Ústí nad Labem a Ostravě,

kde došlo k odštěpení pravice od zdravých sil.¹⁷⁸ V Ostravě sídlila i značně loajální oblastní pobočka Svazu českých spisovatelů.

Finanční nátlak byl na rozdíl od kampaně z podzimu 1969 mimořádně úspěšný. Díky němu se postupně uvolňoval prostor k ustavení nových prozatímních výborů, jimž ministerstvo přislíbilo uvolňování finančních prostředků individuálně, podle souladu či kolize se státní kulturní politikou.¹⁷⁹ Ministerstvo současně na základě kontrolní zprávy vydalo příkaz k omezení svazových aparátů na nejnižší možnou míru, což v praxi znamenalo zeštíhlení personálu sekretariátů z 239 pracovníků na 148 pro rok 1971.¹⁸⁰

Vedle podřízení finančních toků státní kontrole konsolidační program ministerstva kultury uváděl také nutnost kontroly veškerých kulturních zařízení¹⁸¹ a svazových zahraničních styků.¹⁸² Za tímto účelem byla v listopadu 1969 zrušena zahraniční oddělení jednotlivých svazů a členové svazů museli odevzdat služební pasy, na něž mohli do té doby relativně volně cestovat, přičemž pasová agenda připadla ministerstvu kultury.¹⁸³ Ve stejné době byly také za účelem efektivnější implementace kulturní politiky ustanoveny zvláštní poradní orgány ministerstva kultury, umělecká a vědecká rada, jež měly disponovat značnými pravomocemi a dodávat ministerským rozhodnutím punc participace umělecké sféry i odpovídající vědeckosti zároveň.¹⁸⁴

V souvislosti s politickou konsolidací počítala zvolená strategie také s izolací „kontrarevolučních vedení svazů“ od členské základny. Stranické orgány nečekaly na to, až se na základě lednového pléna ÚV KSČ (1970) rozpoňují celostátní stranické prověrky a v případě exponovaných osob začaly se stranickými tresty již v polovině února. Oldřich Švestka tehdy politickému byru ÚV KSČ předložil seznam osob, s nimiž pak tento orgán zahájil stranické šetření. Výsledky jsou nezajímavé, protože ve většině případů předem známé, za povšimnutí ovšem stojí škála prověřovaných postav: od Václava Honse, bývalého tiskového mluvčího ministra Miroslava Galušky, a někdejšího vedoucího publikačního úseku stejného ministerstva Zdeňka Štolby přes ředitele knižního velkoobchodu Jana Porgese a ředitele nakladatelství Československý spisovatel Ladislava Fikara až po významné činitele uměleckých svazů či jejich přípravných výborů. Prověrky s vybranými umělci probíhaly ve dvou kolech (jaro, podzim) pod koordinací sekretariátu ÚV KSČ, který 16. března 1970 schválil komisi v čele s tajemníkem ústředního výboru Janem Fojtíkem a Oldřichem Švestkou. Ta měla vedle represivního také agitační úkol („provede objektivně

a citlivě politický boj za získání některých významných umělců“). Celkově se stranické čistky v prvním sledu týkaly zhruba 150 významných uměleckých osobností. Pohovorů komise nakonec uskutecnila 105, z čehož šedesát umělců bylo prověřeno, dalších 23 vyloučeno a 22 vyškrtáno z KSČ.¹⁸⁵ Následně se roku 1970 nevyhnuly všem kulturním pracovníkům organizovaným v základních organizacích KSČ. Umělci-straníci předstupovali před prověřkové komise složené z vyšších stranických činitelů.¹⁸⁶

Ekonomický tlak, stranické čistky a veřejná diskreditace měly vést k sice postupné, avšak finální a důsledné normalizaci svazů zevnitř. K Administrativním zákrokům v podobě případného rozpuštění uměleckého svazu plánovaly stranické a státní orgány přistoupit až v mezní situaci – po vyčerpání všech politických prostředků.¹⁸⁷ Objevily se výjimky, u nichž normalizační taktika slavila okamžité vítězství. V Českém odborovém svazu umění a kultury, který byl od podzimu 1968 členem Koordinačního výboru tvůrčích svazů, došlo například již v říjnu 1969 k výměně ÚV. Stejný orgán následně jako první odvolal podpis pod společným prohlášením svazů z 22. května téhož roku, stanovisko svazu k politické situaci z jeho prvního sjezdu v prosinci 1968, prohlášení na podporu Josefa Smrkovského a distancoval se i od protestních dopisů Ústředního odborového svazu, jež byly po invazi zasílány odborovým svazům socialistických států.¹⁸⁸ Někdejší vedení svazu bylo zároveň novým ústředním výborem kritizováno za neodpovědnou a „pravičáckou“ politiku. Stejně tak bylo možné zaznamenat okamžité použití síly v případě Svazu filmových a televizních umělců. FITES byl v očích normalizátorů nejen zodpovědný za neutěšený stav v české kinematografii, ale mezi jeho hlavní hříchy patřila i klíčová role v Koordinačním výboru tvůrčích svazů. Nejprve ministerstvo kultury 15. listopadu 1969 pozastavilo svazu s okamžitou platností jakékoliv financování, „jelikož vedení svazu až dosud setrvává ve svých stanoviscích [...] a svou praktickou činností se nesnaží přispět ke konsolidaci státní kulturní politiky“.¹⁸⁹ Ústřední výbor Národní fronty si následně na konci roku 1969 nechal od byra ÚV KSČ schválit postup vůči tomuto svazu a 7. ledna 1970 byl FITES vyloučen z Národní fronty, čímž de facto i de iure zanikl.¹⁹⁰ Stejně tak 22. dubna 1970 vyloučilo předsednictvo Národní fronty z ideových důvodů Svaz artistů a estrádních umělců¹⁹¹ a o nedlouho později začala mezi ministerstvy vnitra a kultury jednání o zrušení Svazu vědeckých pracovníků. Ten byl nakonec z Národní fronty na doporučení byra ÚV KSČ

(„setrvává do dnešního dne na svých nesprávných, protisocialistických politických stanoviscích“) vyloučen 26. ledna 1971,¹⁹² již v září 1970 ale ministerstvo kultury psalo ministerstvu vnitra, že se „další existence Českého svazu vědeckých pracovníků nejeví jako potřebná“.¹⁹³ Navzdory těmto anomáliím vývoj ve většině svazů podléhal výše uvedeným normalizačním principům; byť samozřejmě s lehce odlišnými trajektoriemi.

Rozdílný přístup jednotlivých svazů a jejich reprezentací ke konsolidačním nárokům stranických a vládních činitelů znamenal výrazné narušení společného postupu svazů přijatého v listopadu 1968 a opakovaně 22. května 1969. V proklamované solidaritě založené na jednotné obraně proti reglementaci výtvarné sféry se první trhliny objevovaly již v souvislosti se zrušením Koordinačního výboru tvůrčích svazů v poslední třetině roku 1969 a počátkem roku 1970 již o společném postupu nešlo vůbec hovořit. Jednotlivé svazy, respektive jejich přípravné výbory vyměnily myšlenku společného vzdoru za hájení dílčích stavovských zájmů a k základním podmínkám, jež zajišťovaly další setrvání v Národní frontě, se stavěly různě. Jednalo se o kritické přehodnocení minulých stanovisek, o veřejné rušení škodlivých rezolucí, prohlášení a usnesení, o odsouzení „pravicových živlů“ po vzoru novinářské rezoluce *Slovo do vlastních řad*, o veřejné distancování se od exulantů a o veřejnou podporu konsolidační politiky.¹⁹⁴

Konsolidační politice relativně snadno podlehl Svaz českých hudebníků a Svaz českých výtvarných umělců. Podobně jako u zaměstnaneckého a odborového svazu rezignovala na přelomu let 1969/1970 většina dosavadního přípravného výboru Svazu českých hudebníků a nově rekonstruovaný výbor potom odvolal převážnou část usnesení předchozího svazového vedení. Český svaz výtvarníků se sice ke konsolidaci formálně přihlašoval, nechtěl ovšem veřejně odsoudit nedávnou činnost ani vlastní představitele. Do poloviny roku 1970 nicméně došlo k rezignaci přípravného výboru výtvarníků a kolem „zdravého jádra“ se začal utvářet výbor nový. Pokud si autoři zprávy politického byra ÚV KSČ stěžovali, že Svaz divadelních a rozhlasových umělců se Svazem českých spisovatelů „tvrdohlavě setrvávají na kontrarevolučních pozicích“,¹⁹⁵ bylo nejspložitější usměrňování rozhodně spojené s druhou zmíněnou organizací. V divadelním svazu se totiž jako v ostatních svazech našli umělci, kteří byli ochotní s novou politickou garniturou spolupracovat; nakonec i zde došlo k rezignaci 39 členů výboru z 60 a k vnitřní normalizaci svazu. V polovině roku 1970 tak jedinou výjimku

představovali vzdorující spisovatelé, kteří podle optiky normalizátorů setrvali v politické opozici.¹⁹⁶ Důležité ovšem bylo, že normalizační postupy byly díky naznačeným okolnostem hodnoceny pozitivně, a proto mělo v dalším pokračování konsolidace docházet k upřednostňování politické varianty před administrativní.

Principy očisty

Prioritou čísla jedna se při realizaci předchozích ekonomických a politických opatření nyní stala rekonstrukce svazových přípravných výborů, případně založení výborů zcela nových a příprava svazových sjezdů. Odpovědní straníční a státní činitelé předpokládali, že zaváděné donucovací prostředky přivedou zmíněné instituce buď ke spolupráci, nebo k rezignaci. Usnesení politického byra ÚV KSČ z konce března 1970 přineslo další zesílení ekonomického tlaku v podobě pozastavení jakýchkoliv dotací ministerstva na mzdové prostředky a přísné dodržování užívání financí ze strany jednotlivých kulturních fondů vázané na rozhodnutí ministerstva kultury. Konsolidace svazů se zároveň měla z centra postupně přesouvat na krajská sídla. Tato taktika současně předpokládala aktivnější přístup k umělcům („přijmout čas od času naše umělce představiteli strany a vlády“), zajištění jejich popularity i náležitého hmotného zabezpečení, stejně jako větší využití mediální propagandy,¹⁹⁷ jež se zatím omezovala na štvavou kritiku minulého,¹⁹⁸ a nikoliv na konstruktivní rozvíjení budoucího.

Nové umělecké svazy měly být budovány jako přísně výběrové organizace produkující angažovaná díla a podporující státní politiku; „individualistickou tvorbu“ předchozí dekády vystřídala v normalizačním pojetí společenská objednávka. Na podzim 1970 za tímto účelem zesílil tlak na dokončení očisty rozsáhlého členstva svazů („podle jasných a především ideových kritérií“) a ve stejné době probíhalo k definitivní ustavování spolehlivých přípravných výborů, jejich stranických skupin i k formulování prozatímních stanov a rámcových programů. V listopadu 1970 svolalo kulturní oddělení byra ÚV KSČ sérii stranických aktivů skladatelů a hudebních umělců, výtvarníků, divadelníků a spisovatelů, na nichž se diskutovalo o nové podobě a náplni činnosti svazů a o personálním složení jejich vedení. Svazy zároveň přestaly formálně existovat jako součásti Národní fronty a s konečnou platností přešly do gesce ministerstva kultury. Ministerstvo vnitra v téže době ukončilo právní provizorium a odmítlo registraci dosavadních

(„osmašedesátnických“) přípravných výborů, zatímco přijalo registraci jejich nově a spolehlivě ustavených protějšků.¹⁹⁹

Spolu s tím probíhaly roku 1970 stranické prověrky v jednotlivých svazech. Například ve Svazu českých spisovatelů byla postžena více než polovina komunistů, s nimiž byl pohovor proveden (28 vyloučeno, 27 zrušeno členství, 47 doporučeno vydání nové stranické legitimace). Podobné výsledky jsou zaznamenatelné u výtvarníků, kde na základě 213 pohovorů došlo k vydání stranické legitimace pouze ve 118 případech. Ve Svazu českých architektů nebylo prověřeno 90 % z celkových 500 komunistů a z 15 komunistů svazového ústředního výboru pak zbyli ve třicetičlenném výkonném orgánu svazu pouze tři.²⁰⁰ Po ustavení nových svazových výborů bylo současně zahájeno druhé kolo očisty. Jednotlivé tvůrčí organizace obeslaly na počátku roku 1971 bývalé členy celostátních svazů výzvou k přeregistraci členství. Takzvané znovupřijetí do národního svazu probíhalo podobně jako u stranických prověrek před jednotlivými komisemi (vedle umělců v nich zasedali straničtí a státní činitelé), jež byly ustanoveny přípravnými výbory; žadatelé mohli být přijati, odmítnuti nebo byla jejich žádost odložena.

Stranické čistky znamenaly doslova decimaci základních organizací KSČ jednotlivých svazů. Odpovědní činitelé museli konstatovat, že po prověrkách by obnovení činnosti těchto stranických organizací, které se roku 1968 vyjadřovaly značně prodemokraticky (například ZO Svazu československých spisovatelů za předsednictví Pavla Kohouta), vyžadovalo nemalé úsilí. Navíc absentovali vhodní funkcionáři a až na výtvarníky se všechny svazy k jejich znovuzavedení vyjadřovaly značně skepticky. K 1. březnu 1970 tak sekretariát ÚV KSČ přikročil ke zrušení svazových stranických organizací. Aktivní komunisté měli nadále spolupracovat buď přímo s kulturními aktivy kulturního oddělení ÚV KSČ, s městským výborem KSČ v Praze anebo s krajskými výbory strany.²⁰¹ Navzdory všem opatřením a konsolidačním úspěchům nebylo ministerstvo kultury vždy zcela spokojeno. Ministr Brůžek si například v polovině ledna 1970 stěžoval, že se pravici nepodařilo izolovat, neboť je ministerstvo přetíženo vlastními organizačními záležitostmi. Ve zprávě o kontrole hospodaření se zase konstatovalo, že navzdory úspěchům v politické konsolidaci nedochází k náležitému pozitivnímu rozvoji umělecké tvorby, která by plnohodnotně nahradila díla předchozí éry. Stejně tak se ve zprávách z let 1971–1972 objevovaly poznámky, že vliv „pravicových exponentů“ v uměleckých kruzích přetrvává a že většina tvůrců dosud vyčkává a setrvává

na „neutrálních pozicích“. I přes ovládnutí svazů zároveň zůstávaly v rámci obnoveného pořádku jisté trhliny v podobě edičních plánů, programů divadel a některých kulturních časopisů.

Ve chvíli, kdy začaly být stranické a státní orgány spokojeny s úrovní konsolidace na úrovni jednotlivých uměleckých svazů, pustily se intenzivně do dalších kroků: podřízení nakladatelské politiky, pozastavení výroby filmů, kontroly hudebního průmyslu a vytvoření nových výstavních pravidel. Do konce listopadu 1970 bylo vyřazeno na 118 knižních titulů, 20 českých celovečerních a 41 krátkých filmů a řada gramofonových titulů, zrušeny časopisy *Divadelní noviny*, *Divadlo*, *Listy*, *Host do domu*, *Sešity pro mladou literaturu*, *Tvář*, *Plamen* (ze zaběhlých periodik fungovala ještě *Orientace* a *Světová literatura*) atd. Výrazné personální změny zasáhly divadla, nakladatelství, kinematografii, hudební průmysl atd. Jenom v oblasti knižního obchodu došlo k výměně sedmi z desíti ředitelů nakladatelských podniků, u dalších 28 nakladatelství byla vyměněna polovina jejich šéfů. Za účelem maximalizace kontroly se zároveň všichni umělci („tak, aby mohl být uplatňován potřebný vliv státu při jejich seberealizaci“) bez stálého pracovního poměru, včetně vyloučených členů svazů, museli registrovat u příslušných kulturních fondů, které jim měly poskytnout náležitou právní ochranu, ale i status, bez něhož nešlo ve svobodném povolání působit – příznačné je, že disciplinace zde byla prezentována jako ochrana.

Svazy pro reálný socialismus

Výsledek na konci roku 1970 mohl být pro stranický a státní establishment povzbudivý, jediné, co zatím scházelo, bylo zajištění náležité kontinuity. Přestože svazy měly za sebou „pravicové“ selhání, stále ještě šlo o osvědčený model sdružování umělců, na němž nehodlali architekti reálně socialistické kulturní politiky nic měnit. Nyní mělo dojít k „eunáhlenému, avšak cílenému vybudování svazů coby spolehlivých organizací konsolidované rozvíjející se socialistické společnosti.

Po celý rok 1970 vyvíjely patřičné ministerské i stranické orgány úsilí směřující k vytvoření vhodných přípravných výborů nových svazů. Ve chvíli, kdy se podařilo sestavit přípravný výbor i u Svazu českých spisovatelů, svolal ÚV KSČ na 18. prosince 1970 do Valdštejnského paláce celostátní aktiv umělců a kulturních pracovníků. Aktiv představoval oficiální předěl a spolu s ustavením přípravných výborů ohlašoval novou éru socialistické kulturní politiky, na níž

se nadále měly podílet restaurované umělecké svazy. „Víme, co chceme, a hledíme vpřed. Čím hlubší byla krize, tím jednoznačnější musí být naše stanovisko. Východisko z dnešní situace není cestou návratu [...], nýbrž v našem jednoznačném vyhranění vůči všem nesocialistickým koncepcím a v zápase s nimi [...] Hledíme a vykračujeme vpřed – bok po boku dělnické třídy a pod vedením Komunistické strany Československa,“ prohlašovali umělci hlásící se ke kulturní politice reálného socialismu.

Stanovy, které se výhradně zakládaly na zformulovaných principech kulturní politiky reálného socialismu, nově etablovaným přípravným výborům svazů za přítomnosti ministra kultury a delegace byra ÚV KSČ slavnostně předal den před Štědrým dnem ministr vnitra ČSR Josef Jung.

Prozatímní umělecké svazy se tím stávaly nedílnou součástí nové kulturní politiky, tím spíše, že na konci ledna 1971 došlo k definitivnímu zrušení celostátních svazů a k ustavení jejich příslušných likvidačních komisí. Počet svazů byl prozatím omezen na čtyři: Svaz českých výtvarných umělců, Svaz českých spisovatelů, Svaz českých dramatických umělců (po zrušení FITES zahrnoval i filmové a televizní umělce) a Svaz českých skladatelů a koncertních umělců. V lednu 1971 byl potom ustaven přípravný výbor Svazu českých architektů. Jejich role vedle organizování umělců a vytváření materiálních podmínek pro socialistické umění spočívala ve spolupráci se státními orgány, ale i ve vedení ideového boje proti tzv. pozůstatkům pravického myšlení. O tom, že se nová svazová vedení zhostí své role spolehlivě, nemohlo být pochyb. Přípravné výbory se v průměru skládaly ze 79 % prověřených komunistů, přičemž nejmenší zastoupení členů KSČ nebylo nižší než 73 % u Svazu českých skladatelů.

Přípravné výbory disponovaly pravomocemi ústředních výborů, což je opravňovalo k volbě předsednictev i náležitých komisí. Dokončily očistu vlastních sekretariátů a připravily kritické analýzy dosavadního vývoje, jejich činnost byla ale hlavně obrácena do bezprostřední budoucnosti: na nábor členů dle politických, ideových a odborných hledisek, stále ještě smířlivých vůči minulým hříšníkům, kteří se podrobili náležité sebekritice, a na přípravu programů sjezdů. „Výběrovost“ těchto organizací zajišťovaly členské komise, jež přípravným výborům k projednání předkládaly seznamy prvních členů. Přestože mnohé krajské organizace svazů projevovaly k novým pořádkům vstřícnost mnohem dříve, k obnovování členské základny docházelo přísně centralisticky: nejprve v Praze a teprve následně v jednotlivých krajských pobočkách.

Ustavení přípravných výborů v prosinci 1970 nebylo náhodné. Jednak k němu došlo po čistkách, jež uvolnily prostor pro budování nových svazů, a jednak se načasování tohoto úspěchu nové kulturní politiky prakticky překrývalo s přijetím dokumentu Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ (11. prosince 1970). Prohlášení aktivu umělců z 18. prosince se také k tomuto dokumentu jakožto k závěru prosincového pléna ÚV KSČ jednoznačně hlásilo.

K uspořádání ustavujících sjezdů tvůrčích svazů ovšem docházelo teprve po hlavní zakladatelské události obnovovaného pořádku, XIV. sjezdu KSČ z května 1971. Jednalo se o vzorové afirmativní akce normalizačního režimu, na nichž byly roku 1972 prezentovány náležitě upravené stanovy, nové programy i obměněné a dostatečně prověřené členstvo a na nichž docházelo k veřejnému odsouzení vlastní minulosti.

Mustr všech sjezdů byl v podstatě stejný: úvodní referát přinášející kritickou analýzu minulosti, následné koreferáty včetně projevů stranických a státních představitelů na úrovni ministra i tajemníka pro ideologii (tehdy již Jana Fojtíka) atd., volba ústředních orgánů a závěrečné usnesení ve formě provolání. Pro vyrovnávání se s minulostí a nejen pro ně platilo za vzor Poučení z krizového vývoje. Negativní tendence v podobě destrukce základních ideových a estetických hodnot let 1968–1969 proto autoři referátů spatřovali na počátku šedesátých let. Jednotlivé analýzy se lišily prakticky jen drobnými nuancemi danými rozdílnými uměleckými odvětvími, společný jmenovatel spočíval v kritice odklonu od socialistické funkce umění a příklonu k „měšťáckému subjektivismu“, opuštění internacionalismu ve prospěch světovosti, nerespektování domácích pokrokových tradic, šíření „protisocialistických nálad“, marginalizování skutečně marxistických tvůrců, napomáhání západním agenturám a podobně.

Programy nových svazů se orientovaly především na společenskovo-funkční funkci umění, hovořilo se o návratu od abstraktního ke konkrétnímu, o nutnosti etablování skutečné marxistické estetiky a kritiky, stejně jako o upevňování socialistického uvědomění umělců. Nové organizace se zároveň ihned přihlásily k podílu na 50. výročí Sovětského svazu, 55. výročí bolševické revoluce, 25. výročí února 1948, 30. výročí Slovenského národního povstání a osvobození ČSR Rudou armádou. Současně se zavázaly, že svou činností přispějí k „budování vyspělé socialistické společnosti v ČSR“. Nová éra kulturní praxe tak mohla začít!

Ustavující sjezd Svazu českých výtvarných umělců v prosinci 1972.

Nutno ovšem říci, že konsolidační proces byl z kvantitativního (a patrně i kvalitativního) hlediska úspěšnější v zákrocích proti minulému, než v budování přítomného. Svaz českých spisovatelů měl například k 1. prosinci 1972 pouhých 124 členů oproti původním 492, u Svazu českých skladatelů a koncertních umělců šlo o 147 vůči 913 a u Svazu českých výtvarných umělců o 293 vůči 3687. Získávání nových kádrů proto bylo stále na pořadu dne, všechny dobové zprávy ze sedmdesátých let zároveň upozorňovaly na hledání cest k oslovení mladé generace umělců i recipientů. O čtyři roky později již byl počet členů svazů relativně stabilizován: Svaz českých spisovatelů 153, Svaz českých dramatických umělců 697, Svaz českých výtvarných umělců 756 a Svaz skladatelů a koncertních umělců 277. Počty členů nerostly ovšem lineárně, nejvíce se jich podařilo pro novou politiku získat až v období jistého oteplení roku 1976.

Největší nárůst členstva vedle výtvarníků zaznamenali paradoxně ti, kterým díky televizním obrazovkám výrazně stoupala společenská autorita a kteří podobně jako spisovatelé v padesátých letech patřili mezi hlavní pilíře normalizačního pořádku. A podobně jako spisovatelé v letech šedesátých potom budou herci a dramatici patřit mezi hlavní aktéry destabilizace státně socialistické éry na konci osmdesátých let.

III. Umělecké svazy

Zatímco se předchozí kapitoly věnovaly problematice oficiálních pohledů a strategií, obraz poinvazní a raně normalizační situace by bez pohledu zdola, respektive bez přiblížení vývoje v samotných svazech, zůstal krajně zkreslený. Na tomto místě je ovšem nutno předeslat, že vyprávění tohoto příběhu v přísně chronologické a tematické posloupnosti (podle jednotlivých svazů) by bylo nudné i neobjevné zároveň. Jednak již známe obecné normalizační principy, a tedy do jisté míry i zápletky a vyvrcholení příběhu/příběhů a jednak toho bylo na dané téma napsáno tolik, že by se další historikova práce v tomto případě omezovala na rozvádění některých motivů či zpřesňování detailů.²⁰² Ličení dosud nepopsaných peripetií toho kterého svazu by zároveň nemělo valného smyslu, neboť by šlo v zásadě o totožné příběhy vykazující jen nepatrné odlišnosti od obecného vývoje. Výraznou odchylku, na niž bude třeba upozornit, představuje Svaz českých spisovatelů – rozbor a analýza činnosti této tvůrčí organizace jsou ovšem zásluhou předchozí badatelské práce k dispozici na velmi dobré úrovni není proto nutné je detailně opakovat.²⁰³

Následující řádky nechť jsou tedy pokusem o zobecňující charakteristiku názorů a politických postojů jednotlivých tvůrčích svazů od podzimu 1968 do jejich důsledné konsolidace o dva roky později. Vzhledem k obecně přijímanému tvrzení, podle něhož umělecké svazy ztělesňovaly „hráz nastupující normalizaci“, se základní tázání bude snažit směřovat za toto tvrzení. Ne že by ho chtělo zpochybnit, otázkou však je, co si vlastně tehdejší aktéři (svazy, jejich vedení a aparáty) pod pojmem normalizace představovali, jak a hlavně proč se stavěli proti zaváděným společenským změnám. Šlo jim o stavovské zájmy, jak často tvrdila normalizační kritika, o obecnější principy socialistické demokracie (komunistického reformismu) nebo o kombinaci obojího? V neposlední řadě je třeba se ptát, řečeno s Janem Tesařem, nakolik byly postoje a taktika tvůrčích svazů determinovány tehdejší situací a nakolik mohly mít v podmínkách nastupujícího reálného socialismu naději na úspěch? Nabízely se alternativní varianty dějinného vývoje? Než však bude podobné tázání započato, je nutné se zastavit u samotné povahy uměleckých svazů.

Hegemonie a podíl na jejím vytváření

Když na konci šedesátých let vstupovala většina uměleckých svazů výrazným způsobem do veřejného dění, měly za sebou tyto organizace již poměrně bohatou historii.²⁰⁴ Původně vznikly jako opory stalinského systému a často dokonce přímo podle sovětského vzoru: Svaz československých novinářů (1948), Svaz československých skladatelů (1949), Svaz československých spisovatelů (1949), Svaz československých výtvarných umělců (1947). Nahradily přitom někdejší umělecké spolky podobného typu, staly se zárukou ideové čistoty i bdělosti a zároveň měly plnit funkci „převodových pák“ mezi kulturním a ideologickým aparátem ÚV KSČ a budovanou stalinskou společností. Vedle odborů, povolených politických stran či organizací typu Společnosti pro šíření vědeckých znalostí²⁰⁵ patřily umělecké svazy mezi klíčové součásti tohoto systému. Jednalo se o organizace, jejichž výběrovost byla dána jednak tvůrčí příslušností a uměleckým potenciálem, jednak pozitivním náhledem na politickou funkci kultury. Role takto etablovaných svazů pak nespočívala pouze v organizování umělců, nýbrž i ve formování nového člověka. V éře stabilního stalinismu plnily tyto organizace své úkoly bez vážnějších zadrhnutí, a jakkoli je jejich konkrétní společenský vliv obtížné vysledovat, představovaly základní oporu tehdejší kulturní politiky, spočívající na kombinaci politické agitace a rozvíjení pokrokových kulturních tradic v duchu Zděňka Nejedlého.

V gramsciovském smyslu lze umělecké svazy interpretovat jako spolupodílníky na politické a ideologické hegemonii²⁰⁶ založené na mnohvrstevnatých a nikoliv pouze násilných aktivitách státu/strany.²⁰⁷ Italský myslitel ve svých úvahách navazoval a vyrovnával se s hegelíánskou a marxistickou tradicí pojetí státu a občanské společnosti (především Benedetta Croceho a V. I. Lenina). Ve svých pozdních textech²⁰⁸ nepojímal tyto dvě sféry oproti zmíněné tradici odděleně, ale naopak jako spojité nádoby jednoho státního celku: jako politickou sféru (diktaturu disponující donucovacími prostředky) a hegemonii – občanskou společnost založenou na aktivním a dobrovolném konsenzu s politickou sférou –, která je „vykonávaná prostřednictvím organisací tzv. privátních, jako je církev, společenstva, školy atd“.²⁰⁹ Obojí se přitom vzájemně podmiňuje, stát chrání občanskou společnost „pancípem donucování“²¹⁰ a občanská společnost představuje rezervoár a základ moci i stability státu.

Aplikujeme-li Gramsciho teze na stalinský či státně socialistický typ společnosti, můžeme postulovat následující: Zatímco

občanská společnost slouží podle Gramsciho státu *nepřímo*, jako „silný řetěz pevností a kasemat“²¹¹, strana/stát provádí prostřednictvím převodových pák přes řízenou kulturní politiku *přímou* intervenci do veřejné (občanské) sféry a skrze umění (zejména literaturu) také do sféry soukromé. Tuto intervenci charakterizuje systém ovládnutí a kontroly, který byl silný především ve stalinické éře,²¹² avšak nikdy nebyl jednosměrný a vždy předpokládal jistou míru konsenzu a aktivní účasti ovládaných. Také zde platí Gramsciho tvrzení, že „fakt hegemonie nepochybně předpokládá, že se přihlíží k zájmům a tendencím skupin, nad nimiž je hegemonie vykonávána“.²¹³ Samotné donucovací prostředky mohou být na určitý čas funkční, státní systém opírající se pouze o ně je však z dlouhodobého hlediska neudržitelný.

Zároveň je nutno říci, že Gramsci ve svých úvahách směřoval k modelu, kdy politická strana do občanské společnosti přímo intervenuje a zastává prakticky „stejnou funkci, jakou v širší a syntetičtější míře plní stát ve společnosti politické“.²¹⁴ Nejde ovšem o statický model opírající se o donucovací a represivní principy, ale o permanentní proces založený na výchově, který podle Gramsciho slov umožní členům strany vytvářet integrální občanskou a politickou společnost; dojde tedy ke stavu, kdy politická a občanská sféra splyne v jeden státní celek.

Ponechme nyní stranou, nakolik by byl Gramsci spokojen s podobně utvářenou variantou stalinismu a státního socialismu, každopádně jakmile s kultem osobnosti padlo holistické pojetí společenské reality založené na politické praxi, začal se na různých úrovních a s různou intenzitou drolit také původní koncept převodových pák. Ideologie zaznamenávala dalekosáhlou krizi, v hegemonii se objevovaly trhliny a dřívější konsenzus mezi stranou/státem a převodovými pákami se začal rozpadat (československý konsenzus mezi stranou/státem a občany naopak zůstal prakticky neohrožen²¹⁵). Zatímco podle Gramsciho je v kapitalistických společnostech občanská společnost oporou stávajícího řádu, neboť jí stát respektuje jako autonomní/svobodnou sféru a ona naopak podporuje stát, ve společnostech stalinského typu je konsenzus funkční pouze do té míry, dokud je hegemonie legitimní, tedy dokud fungují donucovací prostředky i dostatečné důvody, proč jich používat a proč je respektovat.²¹⁶ Obojí však padlo se Stalinem a odhalením jeho zločinů na XX. sjezdu KSSS (Chruščov patrně vůbec netušil, co činí). Spolu s tím musela nutně ztroskotat i účinnost přímé intervence strany/státu směrem k občanské

společnosti. Jinými slovy řečeno, kontrolovaná či (sebe)kontrolovaná občanská společnost přestala plnit funkci převodových pák, začala se vnitřně emancipovat a vytvářet kritická ohniska stávající stalinské hegemonie. Podobný proces můžeme sledovat i v rámci jiných uskupení (odborné svazy, politické svazy, mládežnické hnutí), uvnitř uměleckých a kulturních svazů nicméně probíhaly největší změny. Svazy se stávaly relativně autonomní občanskou společností *sui generis*, která se odlišovala jak od předchozího stalinského modelu, tak od modelu liberálních západních společností – a to nejen formou, ale i pozvolna a nejednoznačně vytyčovanými cíli. Tato forma občanské společnosti byla na první pohled mnohem závislejší na straně/státu (jak kvůli zřízení z vůle strany/státu, tak kvůli samotnému fungování) než v kapitalistických společnostech liberálního typu. Pokud ovšem občanskou společnost nebudeme spolu s Gramscim chápat pouze jako nástroj státní moci vytvářející v rámci daného „historického bloku“ hegemonii, ale také jako vhodný nástroj pro její subverzi a formování (kontra)hegemonie, potom lze emancipující se občanskou společnost (především umělecké svazy) státně socialistického pořádku považovat za velice vlivného činitele.

Dříve než v jiných oblastech českého a slovenského společenského života docházelo v druhé polovině padesátých let právě v kulturní sféře ke zpochybňování stalinských dogmat a později i principů poststalinského panství. Stalo se tak nejprve na estetické úrovni odmítnutím závazných norem socialistického realismu, posléze také v gnoseologické (zpochybněním dominantní funkce strany v poznávacím procesu) i systémové rovině (postupným opouštěním demokratického centralismu a z něj vyplývající závaznosti norem přijatých vyššími stranickými orgány). Intenzita destalinizace a prosazování reformní ideologie byla v jednotlivých svazech odlišná, obecně ovšem platí, že tyto tendence se projevovaly takřka u všech z nich (přestože se novináři v šedesátých letech zdráhali podílet na některých kampaních) a že se téměř všechny v šedesátých letech ocitaly v neustálých sporech s ideologickým aparátem ÚV KSČ, který se jejich činnost snažil usměrnit dle oficiálních představ o kulturní politice a rozvoji socialistické společnosti.

Ne že by intervencí ze strany KSČ a státu v poststalinské éře dramaticky ubývalo, spíše neměly dostatečnou legitimitu ani donucovací sílu: ve snaze o obnovení legitimacy shora řízenou destalinizací nepřicházelo donucování příliš v úvahu, mírnost a nedůslednost destalinizace zase svazům zabraňovala, aby se s oficiální

politikou ztotožnily. Ve chvíli, kdy stranická doktrína pozbyla své absolutní závaznosti, se uvolnil prostor pro její různé interpretace a pro vytváření (kontra)hegemonie. Tato tendence je dobře vidět na tehdejších uměleckých vyjádřeních, vývoji ve vědě i chápání kulturní politiky, jež byly podrobovány nejen kritice, ale i různě prakticky realizovány. Příkladem pars pro toto je podoba týdeníků *Literární noviny* a *Kultúrny život* v letech 1963–1964. Oba časopisy, které byly stranickým aparátem kritizovány, cháply a prezentovaly samy sebe jako bojovníky proti kultu osobnosti, tedy jako realizátory politiky oficiálně přijaté na XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962. Současně jim však šlo o prosazení politiky důslednější destalinizace spojené s širšími společenskými reformami.

Subverze stávající hegemonie a vytváření podmínek pro formování (kontra)hegemonie v rámci občanské společnosti byla umocněna tím, že i když se svazy postupně otevíraly novým estetikám, dříve neoficiálním či přímo zapovězeným autorům, v jejich vedeních (ústředních výborech a předsednictvech) zasedali především umělci vlastní stranickou legitimací. Dokonce i po mimořádných sjezdech tvůrčích svazů v únoru 1969 měli výraznou většinu v jejich exekutivních orgánech komunisté.²¹⁷ Současně v nich rapidně vzrůstal vliv těch, kteří se v návaznosti na formování české moderní národní identity chtěli vyjadřovat k věcem veřejným (stejná tradice samozřejmě české intelektuály o několik let dříve přitáhla ke stalinismu) a kteří v různých variantách přijímali znovu vyřčenou tezi o kulturních představitelích jako „svědomí národa“ (tato teze rezonovala už na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů roku 1956). Jinými slovy, výsledky vnitřní diferenciací svazů vedly k tomu, že jejich poststalinská vedení etablovaná v první polovině šedesátých let zastávala stanoviska blízká formujícímu se reformnímu křídlu ve vyšších stranických patrech. Ať už svazoví představitelé hovořili o nutných změnách kulturní politiky nebo o celospolečenských problémech, postupně se rozšiřoval prostor, ale hlavně ochota k formulování podobných názorů, z nichž se v éře státního socialismu lehce stávalo politikum – často v podobě konkrétních požadavků (svoboda uměleckého vyjádření, zrušení cenzury, podíl na politickém rozhodování atd.). Hlavně je ale nutno říci, že nejpozději od poloviny šedesátých let byly podobné hlasy a způsoby uvažování pro svazové prostředí naprosto dominantní. Svazy se již nepodílely na oficiální hegemonii, naopak v občanské společnosti prosadily hegemonii novou, radikálně reformní.

Reformní hegemonie uměleckých svazů neexistovala pouze na úrovni idejí,²¹⁸ materiálně se mohla opřít o původní štedrost

režimu vůči vlastním převodovým pákám – nejen Revoluční odborové hnutí, ale i tyto organizace disponovaly nemalým movitým, hlavně ale nemovitým majetkem. Rozhodující v tomto ohledu však byla materiální forma komunikačních sítí, jež měly svazy k dispozici. Každý svaz v tehdejší době vydával jedno, dvě či více periodik nebo provozoval nakladatelství, jako byl třeba Československý spisovatel. Časopisy jako *Divadelní noviny*, *Host do domu*, *Hudební rozhledy*, *Filmové a televizní noviny*, *Literární noviny*, *Plamen*, *Světová literatura* a další se v šedesátých letech staly hlavními platformami pro vyjadřování svazových zájmů, kritických náhledů na společnost, kulturu, umění atd. Nepřinášely ovšem pouze kritiku, ale postupně se snažily prosadit (kvůli zásahům cenzury většinou neúspěšně) alternativní varianty směřování socialistické společnosti.

Intelektuálové si v gramsciovském slova smyslu uvědomovali svou novou, reformně komunistickou a současně emancipační úlohu. Mimo to většina tehdejších protagonistů odvozovala odpovědnost za skutečné vyrovnávání se s pozůstatky stalinismu od osobního morálního traumatu plynoucího z účasti na stalinském budování. Intelektuálové si byli zároveň velmi dobře vědomi svého výlučného postavení ve státně socialistické společnosti a neváhali hájit vlastní zájmy a představy takřka ve smyslu třídních zájmů²¹⁹ nejen horizontálně, napříč jednotlivými svazy, ale i vertikálně, napříč stranickými strukturami a organizacemi.

Od těchto zájmů se také odvíjela reformní, nebo lépe řečeno radikálně demokratická sociální praxe a ideologie svazů. Ta nespočívala pouze v publikačních aktivitách, jež zdaleka přesahovaly svazová periodika,²²⁰ či v samotné umělecké či vědecké tvorbě, ale zahrnovala též oblasti jako udělování svazových stipendií, cen a vyznamenání, personální obsazování redakcí v tisku i v nakladatelstvích či nejrůznějších poradních orgánů atd. K tomu je nutno připočíst též působení mnoha tehdejších svazových protagonistů na vysokých školách, v Československé akademii věd, stejně jako jejich veřejné přednášky či účast na nejrůznějších stranických školeních, ale i neformálních seminářích. Vele důležitá byla též jejich aktivita v příslušných stranických organizacích (ani ne tak svazových jako městských) a nezřídka také ve vyšších orgánech či poradních skupinách aparátu strany.

Konkrétních důkazů této sociální praxe by bylo možno snést nepřeborné množství, na tomto místě budiž uveden jeden personální a jeden časopisecký příklad. Karel Kosík, filozof a zaměstnanec Filosofického ústavu ČSAV, například figuroval v exekutivních

orgánech Svazu československých spisovatelů (stejný svaz také kandidoval jeho práci *Dialektika konkrétního* na zvláštní cenu za společenské vědy), pravidelně přednášel pro pražské intelektuály o filozofii ve Filmovém klubu v Praze, vystoupil v tzv. jirchářském semináři nekonformních věřících, roku 1968 byl jmenován profesorem Karlovy univerzity, kde působil na Filozofické fakultě, zároveň byl zvolen delegátem na XIV. sjezd KSČ, na tzv. Vysočanském sjezdu se stal členem ÚV KSČ, kam byl později také řádně kooptován; mimoto přispíval do *Literárních novin* a *Plamene*, účastnil se debat v rozhlasu, televizi a roku 1968 i veřejného mítinku Mladí se ptají. Jiným příkladem je časopis *Kulturní tvorba*. Ten vznikl na počátku roku 1963 a měl sloužit jako protiváha bujícího reformismu – vydával ho ústřední výbor KSČ. Jeho redaktoři ovšem s tím, co měli kritizovat, splynuli natolik, že o rok později musely stranické orgány přikročit k výměně šéfredaktora; zákrok však tehdy nebyl úspěšný a proreformně laděný tón tohoto týdeníku se nezměnil. Reformismus byl v intelektuální oblasti natolik silný, že by bylo bývalo muselo dojít k výměně celé redakce.

Propojení všech zmíněných jevů vytvářelo podhoubí intelektuálního kvasu, který bude později označen za kontrarevoluci a který se velkou měrou podílel na prosazování reformní hegemonie. Nešlo však pouze o ideovou inspiraci či odvozování, ale o více nebo méně vědomé vytváření širokých sociálních sítí a vazeb. Fakt, že si tohoto faktoru byli obnovovatelé pořádku vědomi, může být odpovědí na otázku po původu radikality jejich reglementace intelektuální a kulturní sféry.

Jakkoliv se umělecké svazy a jejich představitelé výraznou měrou podíleli na subverzi stalinské i poststalinské politické a ideologické hegemonie, až na malé výjimky v této době prakticky nepřekračovaly daný status quo. Ze vzájemně kritického poměru se totiž mezi stranou/státem a uměleckými svazy vytvořila nová podoba oboustranně respektovaného konsenzu. Vzájemné útoky nepřekračovaly nepsaná pravidla: stranický aparát nesahal k administrativním opatřením a intelektuálové nepřikračovali k otevřené kritice systému jako takového. Tato křehká rovnováha byla z mnoha důvodů (cenzurní zásahy, oficiální postoj československé vlády k izraelsko-arabskému konfliktu, omezování ze strany aparátu ÚV KSČ, snaha o využívání svazů jako nástrojů k administrativním zákrokům atd.) narušena přímou intervencí některých spisovatelů na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967 a z druhé strany zase administrativními zákroky stranického aparátu proti

spisovatelům a *Literárním novinám* po IV. sjezdu nebo proti *Filmovým a televizním novinám* na přelomu let 1966/1967.

Výše zmíněné však nemůže zastínit naznačené úsilí svazů o prosazení vlastních postojů (přinejmenším náhledů na kulturní politiku) směřujících k narušení dosavadní hegemonie a nastolení hegemonie nové. V jednání vůči stranickému establishmentu kulturní svazy nevědomky tendovaly k taktice, kterou italský myslitel označil za poziční válku. Paradoxně tehdy mezi seriózními recipienty Gramsciho politických analýz patřil i častý oponent kulturní inteligence Zdeněk Mlynář. Podle něj intelektuálové mnohdy svou nepředloženou radikalitou ohrožovali zdrženlivou taktiku politických reformistů v aparátu KSČ. Vyhýbali se přímému útoku, který by je mohl zničit, a když už k němu přistoupili – jako spisovatelé na IV. sjezdu –, zůstával jim prostor, do něhož se mohli stáhnout a podnikat odtud nejprve nesmělé (na podzim 1967), po jmenování Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ již navýsost aktivní a úspěšné ataky.

Svazy na vrcholu hegemonie

Vzhledem ke snahám pozdního režimu Antonína Novotného o usměrnění nepohodlných svazových aktivit skutečně nebyla náhoda, že se tyto organizace bezprostředně po Dubčekově nástupu přimkly k novému prvnímu muži strany, respektive že tak učinily ještě předtím, než byla Dubčekova podpora rozsáhlejších politických reforem zřejmá.²²¹ Z pohledu svazů šlo o intuitivní příklon k člověku vystupujícímu proti Novotnému, jenž v jejich očích ztělesňoval stalinská rezidua, neboť usiloval o destalinizaci řízenou shora a snažil se nejrůznějšími prostředky rozrušovat reformní (kontra)hegemonii kulturní scény.²²² Představitelé svazů věřili, že nový první tajemník jejich snahy podpoří nebo jim alespoň bude garantovat určitý prostor v rámci dosavadního reformního diskursu.

Sázka na nenápadného slovenského politika vyšla dokonale. Reformní rétorika v následujících měsících ovládla politické i veřejné debaty, čímž řečeno s Gramscim, došlo k nebyvalé jednotě politické i občanské sféry – občanská společnost do jisté míry srůstala se státem. Přílehlavé je v této souvislosti sousloví použité v titulu dnes již klasické knihy Galie Golanové „reform rule“.²²³ Politici – „oficiální reformisté“ – reformní hegemonii prosazovali prostřednictvím nejvyšších stranických i státních institucí, svazy zase

pomocí svého tisku, ale i širším společenským působením (skrže vystupování v rozhlase a televizi, koncerty, kinematografii, výstavy, vysokoškolskou výuku a podobně). Zmíněná jednota nebyla samozřejmě bezproblémová a rozhodně lze hovořit o nejednotných názorech představitelů oficiálního politického a intelektuálního reformismu. Nemělo by se zapomínat ani na odpůrce reformem napříč celým sociálním spektrem, ani na ty, kteří si skutečně přáli zánik státně socialistického režimu (ať už reformovaného nebo ne). Jedna věc byla ovšem jistá: reforma (v jakékoli variantě) tehdy znamenala dokončení destalinizace a programatické nastolení kvalitativně odlišného řádu socialistické společnosti.

Vzhledem k vytváření reformní hegemonie sehrály svazy v hektické atmosféře jarních měsíců roku 1968 hned několikerou úlohu. Postaraly se o dalekosáhlou propagaci reformem na veřejnosti a do značné míry i o to, že noví političtí lídři byli akceptováni takřka celou společností. V tomto smyslu zafungovaly zcela v gramsciovském duchu jako podpůrná občanská společnost, která nikoliv skrytě, ale přímo a vědomě podporuje stranickou/státní moc.²²⁴ Vůči domácím i zahraničním odpůrcům vystupovaly jako nesmlouvaví advokáti reformem, současně se ale prezentovaly také jako dohlážitelé nad jejich včasným uskutečňováním i náležitým společenským dopadem. Vydávaly společná prohlášení k hlavním politickým problémům (volba prezidenta, výměna politických činitelů, zahraniční ohrožení republiky), vyvíjely nátlak na vedoucí představitele KSČ a usilovaly o získání výraznějšího vlivu na formování oficiální kulturní politiky. Jinými slovy, staly se jakýmsi „hlídacím psem“²²⁵ zaváděné socialistické demokracie a díky uvolnění cenzury i existující materiální základně vlastních komunikačních sítí také výrazně vlivným šířitelem reformně laděných informací. Autorita svazů se přitom opírala o tradiční respekt české společnosti vůči intelektuálům a společenské ocenění kritických hlasů vyřčených v druhé polovině šedesátých let (tedy ještě předtím, než se tato hegemonie prosadila).

Jak již bylo řečeno v první kapitole, umělecké svazy se nakrátko staly také součástí vrcholové politiky, a i když jejich členové nebyli v poradních týmech reformních politiků zastoupeni do té míry jako třeba historici,²²⁶ jejich role byla významná. Jestliže Gramsci chápal jednotu politické sféry a občanské společnosti jako živý a mnoho-
vrstevnatý proces, neexistuje co do vzájemných vztahů mezi organizacemi tohoto typu a stranickým/státním establishmentem období, které by jeho představám odpovídalo lépe. Reformní politici

využívali svazy jednak jako určitý barometr společenských nálad, jednak jako politický nástroj v souboji s konzervativním křídlem KSČ. Celkově lze přitom říci, že kritické hlasy svazů na svou adresu na rozdíl od Antonína Novotného v zásadě akceptovali. Stejně jako vrcholoví komunisté v předchozích letech totiž reformisté brali svazové establishmenty vážně, nyní je ovšem nechtěli usměrňovat, nýbrž – i přes nedůvěřivost některých činitelů jako například Zdeňka Mlynáře – se s nimi hodlali spojit při rozvíjení socialistické demokracie. V jejich prospěch hovořil i fakt, že šlo o organizace vzniklé uvnitř systému, jejichž činnost i chování byly do jisté míry předvídatelné, což shora řízené demokratizaci naprosto vyhovovalo. To samé totiž neplatilo pro spontánně vznikající uskupení, jakým byl Klub angažovaných nestraníků či K231, pro obnovování sociální demokracie a podobně. Politické vedení tak mělo zájem na posílení autority svazů, jež měly sloužit k zamezení odstředivých tendencí a zachování relativně centralizované kultury – když byl později založen Koordinační výbor tvůrčích svazů, nebyl reformními politiky vnímán pouze jako kritický mluvčí, ale také jako záruka udržení či dokonce vyztužení dosavadní podoby kulturních institucí. Jinak řečeno, pro stranu/stát bylo rozhodně výhodnější, jestliže hegemonii zaujímal v rámci rozrůstající se občanské společnosti umělecké svazy, než aby ji získala uskupení s pochybným vztahem (což byl holý fakt) k socialistickému zřízení. Ve srovnání s uskupeními jako K231 či Klub angažovaných nestraníků také Koordinační výbor tvůrčích svazů dalece přežil vojenskou invazi. Umělecké svazy se ve vrcholové politice poměrně rychle zabydly a ať už vystupovaly jednotlivě nebo v rámci Koordinačního výboru, činily tak poměrně přirozeně a bez větších morálních dilemat.

Vývoj uměleckých svazů na jaře 1968 je možné shrnout do několika základních bodů. Jakožto původní organizace stalinského typu procházely procesem vnitřní diferenciaci od relativně liberálních, avšak na demokratickém centralismu založených struktur (první tajemník – ústřední výbor – jeho předsednictvo – sekretariát; konference, sjezdy atd.) směrem k decentralizovanému uspořádání (například v podobě nezávislých tvůrčích skupin). Spolu s tím se vedly četné diskuse o přerozdělování financí a o podobě svazových výstupů (časopisů, konferencí apod.) a docházelo ke vzniku nestranických uměleckých uskupení, jako byl Kruh nezávislých spisovatelů nebo Kruh nestraníků při Svazu československých skladatelů.²²⁷ V jiných dvou případech se podařilo založit pouze přípravné výbory budoucích organizací (Kruhu nezávislých výtvarných umělců

a Klubu nezávislých filmových a televizních umělců), reálně se nicméně jednalo o výhledovém založení Sdružení nezávislé kultury – „společenství politicky neorganizovaných umělců a kulturních pracovníků, prosazujících základní principy nezávislosti kultury“.²²⁸ Šlo především o generační spor, v němž se mladší generace proklamující apolitičnost snažila vymknout kontrole a vlivu generace starší (původně převážně stalinské, nyní reformní). Na stranu mladších se zároveň přidávali někteří dříve zapovězení, nebo ti, kteří – jako známý bouřlivák Ivan Sviták – učinili negativní zkušenost s KSČ již před rokem 1968 (Sviták byl z KSČ vyloučen roku 1964). Jakkoliv je těžké predikovat dlouhodobý vývoj uměleckých svazů, pokud by nedošlo k násilnému zásahu, rozhodně tehdy nešlo o dominantní jev a generační spory neurčovaly veškerou svazovou činnost. Bez pozdější normalizační zkušenosti je zároveň jen těžko představitelné, že by se umělecké svazy naprosto decentralizovaly a že by se takřka dobrovolně zbavily svého materiálního zázemí, jak to učinily po roce 1989.

Pro dané období bylo důležitější, že na jaře 1968 došlo uvnitř jednotlivých svazů k potvrzení předchozího trendu. V šedesátých letech postupně stanuli v čele svazů liberálně (ve smyslu reformně) smýšlející umělci a nyní už byla jejich pozice dominantní, neboť reformní politika přinášela ovoce a potvrdila svou hegemonii i ve sféře stranické/státní politiky. Podobně jako nejrůznější jiné organizace (od tělovýchovy po církve) se umělecké svazy hlásily k demokratiizační politice a upozorňovaly na potřebu jejího důsledného prosazování. Šlo jim samozřejmě o demokratizaci celé společnosti, plédovaly však také ve prospěch vlastních práv a privilegií: definitivní zrušení cenzury (respektive uzákonění její neexistence), zachování a posílení vlastní ekonomické autonomie, možnost libovolně cestovat do zahraničí a podobně.²²⁹ Výměnou za podporu reformního křídla strany se svazům dostalo uvolnění ze striktní podřízenosti aparátu ÚV KSČ a ministerstvu kultury. Nechtěly však pouze rozhodovat o vlastních věcech (tentokrát bez tradičních půtek s nadřízenými orgány), ale, jak již bylo řečeno, usilovaly o aktivní účast na chodu kultury i formulování kulturní politiky. Prostřednictvím členství v Národní frontě se hodlaly podílet také na demokratizaci veřejného života. Požadovaly záruky provádění reformem a volaly po odchodu zkompromitovaných postav kulturní politiky, jako byli Jiří Hendrych či Vladimír Koucký.²³⁰

Svazy se veřejně příliš nevyjadřovaly k ekonomické reformě (z této oblasti je zajímala výhradně aktuální výše honorářové

daně), zasazovaly se ovšem za odstranění znevýhodnění nestraníků a důslednou rehabilitaci komunistických i nekomunistických obětí stalinismu. Každý svaz za tímto účelem ustavil v jarních měsících roku 1968 vlastní rehabilitační komisi. Jistým symbolickým bodem se v tomto ohledu mohla stát rehabilitace Závaše Kalandry, za niž plédovali spisovatelé i výtvarníci.²³¹

Zároveň svazy veřejně operovaly s pojmy, jež tehdy vstupovaly do veřejného diskursu pražského jara a jež se o desetiletí později stanou klíčové pro myšlení disentu. V reakci na zločiny stalinismu šlo zejména o lidskoprávní agendu. Česká část Svazu československých skladatelů například požadovala, aby byla do právního řádu ČSSR zahrnuta Všeobecná deklarace lidských práv, po ratifikování Charty OSN o lidských právech volali také výtvarníci a filmaři. V nedatovaném návrhu provolání českých a slovenských architektů zase hned v prvním požadavku stojí, že je třeba respektovat Všeobecnou deklaraci lidských práv a ratifikovat Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.²³² O stejné listiny se opírali také novináři prosazující právo socialistického občana na svobodné informace.²³³

Z výše popsaneho vývoje poněkud vybočovala situace ve Svazu československých novinářů. Zatímco Svaz československých spisovatelů a Svaz filmových a televizních umělců (FITES) patřily k předním kritikům režimu Antonína Novotného, u novinářů tomu bylo přesně naopak. Navzdory rapidně se uvolňující cenzuře i aktuální novinářské praxi došlo v tomto svazu ke změně klimatu až na jeho mimořádném sjezdu ve dnech 21. – 23. června 1968. Ještě o několik měsíců dříve (19. – 20. října 1967) totiž novinářský sjezd deklaroval lojalitu režimu Antonína Novotného a odsoudil „nezodpovědnost“ spisovatelů (zejména jejich ataky na tiskový zákon platný od 1. ledna 1967). Nyní bylo pod tlakem zdola (od jednotlivých novinářských organizací) vyměněno dosavadní konzervativní vedení svazu za představitele reformistické generace (předsedu Adolfa Hradeckého nahradil o několik dnů později na první posjezdové schůzi Vladimír Kašpar). Ještě 1. března 1968 vydal Svaz československých spisovatelů prohlášení v tom smyslu, že s novináři nelze jednat, neboť neodvolali svá stanoviska z října 1967, a první společná schůzka se tak uskutečnila až 26. dubna.²³⁴ Teprve načrtnuté změny umožnily, aby se Svaz československých novinářů stal partnerem pro ostatní reformně laděné organizace. Díky sílícímu společenskému významu tehdejšího periodického tisku a týdeníku *Reportér*, jehož šéfredaktorem byl předválečný komunistický

novinář Stanislav Budín, se také posléze prosadil jako jeden z nejvýraznějších politických hráčů mezi uměleckými a tvůrčími svazy.

Pomyslný vrchol svazové hegemonie a jejího materiálního vyjádření představoval Koordinační výbor tvůrčích svazů založený 6. května 1968.²³⁵ Byl byla jeho historie zpracována jinde,²³⁶ stojí na tomto místě za připomenutí alespoň ve dvou ohledech. Jeho činnost je zhmotněným důkazem vstupu tvůrčích svazů, respektive umělců, novinářů a vědeckých pracovníků, do vysoké politiky a snah o prosazení vlastních představ o fungování kultury i socialistické demokracie. Není přitom bez zajímavosti, že původní úvahy o společném postupu tvůrčích svazů vyšly v letech 1966–1967 ze stavovských zájmů jednotlivých organizací a odvíjely se od diskusí nad autorským zákonem a zdaňováním uměleckých děl.²³⁷ Hlavním těžištěm činnosti Koordinačního výboru se ovšem bezprostředně po jeho založení stalo jednotné prosazování vlastních náhledů na věci veřejné.

„Komunisté i nestraníci v tvůrčích svazech sledují s velkými sympatiemi všechny pozitivní kroky [...] Nechtějí však být pouhými pozorovateli, ale aktivními účastníky,“ stálo v dopise zástupců Koordinačního výboru Alexandru Dubčekovi, v němž se pisatelé 15. května mimo jiné ostře ohrazovali proti kritice médií pronesené na květnovém plénu ÚV KSČ.²³⁸ Obdobně se 7. června Koordinační výbor postavil proti jakýmkoliv úvahám o opětovném zavedení předběžné cenzury a na konci stejného měsíce podpořil manifest „Dva tisíce slov“. Během května a června se dále vyjádřil ke jmenování nového ředitele Československého rozhlasu a k udělování státních cen, s ministrem kultury Miroslavem Galuškou konzultoval daň z literární a umělecké činnosti i postavení kulturních fondů.

Specifický nástroj pro rozšiřování a udržování reformní hegemonie měl představovat projekt deníku *Lidové noviny*. Byl iniciován spisovateli z okruhu *Literárních listů* (primárně tedy Svazem československých spisovatelů), přitom ale prezentován jako záležitost všech tvůrčích svazů, respektive Koordinačního výboru. Správní rada časopisu, v níž mělo zasednout na dvacet pět lidí z jednotlivých svazů a dalších přízvaných institucí, určovala politické a ideové zaměření listu, jejího předsedu jmenoval Koordinační výbor. Vznik deníku s nákladem kolem 250 000 výtisků podporovala řada nejvyšších reformních politiků (s celou myšlenkou měl původně přijít sám ministr kultury Galuška, aktivní podporu našel u tajemníka ÚV KSČ Čestmíra Císaře, předsedy vlády Oldřicha Černíka a ministra vnitra Josefa Pavla), kteří v něm spatřovali protiváhu mezinárodní i domácí konzervativní kritiky eskalující v květnu 1968.

V čele *Lidových novin*, jež měly vědomě navazovat na stejnojmenný prvorepublikový deník a na tradici *Literárních novin/listů* měl stanout novinář s nezanedbatelnými kontakty na západní intelektuální a kulturní prostředí A. J. Liehm, který mimo jiné prosazoval koncepci kulturního rozvoje založenou na absenci diktátu tržních i stranických mechanismů.²³⁹ Do funkce ředitele se počítalo s redaktorem *Literárních listů* Ludvíkem Veselým, předsedou správní rady se měl stát Karel Kosík, jeden z nejvlivnějších veřejných intelektuálů své doby a autor světového hitu *Dialektika konkrétního*. *Lidové noviny* hodlaly překračovat záběr *Literárních listů* (ty měly být nově sobotní přílohou deníku) směrem k socialistické variantě deníku typu *Times* či *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Byť vydávání *Lidových novin* překazila vojenská invaze do Československa, jejich program vědomě proklamující zájmy celé inteligence a nikoli pouze spisovatelů přibližuje podobu reformismu prosazovaného tvůrčími svazy. Toto pojetí přesahovalo rámec oficiálního Akčního programu KSČ směrem k co nejširšímu společenství zastánců humanistického socialismu jakožto nového levicového hnutí, jež zahrnovalo komunisty, sociální demokraty a křesťany „na základě humanismu, demokracie, socialismu“.²⁴⁰

Jako jiné tehdejší subjekty spojoval i Koordinační výbor tvůrčích svazů své představy o vstupu do reálné politiky se členstvím v Národní frontě a působením v jejích exekutivních orgánech („Chce být aktivní součástí politické složky Národní fronty.“).²⁴¹ Tato ústřední politická organizace měla podle Akčního programu KSČ hrát v nové socialistické éře důstojnější úlohu než doposud, což sliboval také její předseda František Kriegel, jeden z nejvýraznějších symbolů oficiálního reformismu. O členství v Národní frontě žádaly jednotlivé svazy ještě před ustavením Koordinačního výboru – například novináři v dopise Kriegelovi již 23. dubna 1968.²⁴² Z dlouhodobého hlediska šlo tak trochu o Pyrrhovo vítězství: Svazy byly do Národní fronty přijaty (lépe řečeno znovu přijaty, neboť před tím, než byly k 1. červenci 1967 převedeny do gesce ministerstva kultury, spadaly pod tuto zastřešující organizaci), jak již ale bylo prezentováno v předchozí kapitole, tato skutečnost se v letech 1969/1970 obrátila proti nim, neboť poskytla efektivní nástroj k jejich normalizaci. Účinný prostředek Národní fronta nicméně představovala i v opačném případě, na jaře 1969 byl Koordinační výbor odstaven právě proto, že nebyl jejím členem.

Bezprostředně po vytvoření Koordinačního výboru se jeho představitelé 7. května 1968 obrátili na předsedu Národní fronty

s žádostí o schůzku, na níž by bylo projednáno členství v jejím ústředním výboru a předsednictvu, „aby jejich vztah k Národní frontě byl formulován přesně, konkrétně a pokud možno velmi brzy“.²⁴³ Na schůzce bylo 20. května předběžně dojednáno, že jednotlivé tvůrčí svazy budou mít po jednom zástupci v ústředním výboru a Koordinační výbor také jednoho v jeho předsednictvu (měl jím být nestraník Miroslav Holub, básník kandidovaný za přípravný výbor Svazu vědeckých pracovníků). Ludvík Pacovský (zástupce vedoucího tajemníka FITES) zde jménem reprezentantů tvůrčích svazů prohlásil, že těmto organizacím nejde toliko o vlastní zájmy, že neusilují o formální členství, ale že se chtějí podílet na diskusích o volbách do národních výborů či Národního shromáždění a vyslovovat se například ke jmenování ministra kultury nebo předsedy kulturního výboru Národního shromáždění.²⁴⁴

V tomto směru se také projevovaly následné kritické aktivity Koordinačního výboru. Nejprve si 3. července stěžoval u Františka Kriegla na skutečnost, že jeho zástupci nebyli přizváni k jednání ÚV Národní fronty o stanovisku k manifestu „Dva tisíce slov“. O devět dnů později se stížnost opakovala – opět kvůli nepřizvání zástupců svazů či Koordinačního výboru k jednání téhož orgánu, a dále proto, že svazy nedostaly k připomínkování ústavní zákon o Národní frontě a nebyl jim poskytnut dostatečný prostor k diskusi o kandidátech do České národní rady.²⁴⁵

Druhý aspekt Koordinačního výboru, který je v souvislosti s prosazováním reformní hegemonie tvůrčích svazů nutné zmínit, spočívá v představení vlastního náhledu na fungování socialistické participativní demokracie. Nejen že koncepce *Lidových novin* naznačovala širokou alianci s nekomunisty, ale samo fungování Koordinačního výboru stavělo tradiční demokratický centralismus doslova na hlavu. Mezi jeho hlavní zásady totiž patřila dobrovolnost a nehierarchičnost: společný postup, přijatý po vzájemné dohodě, týkající se politických a ekonomických otázek nebyl pro jednotlivé svazy závazný, nýbrž šlo o doporučení, jež muselo být dále schváleno samotným svazem. Stejně tak Koordinační výbor nebyl v poměru k ostatním svazům prezentován jako nadřazený orgán. Neměl předsedu ani ústřední výbor, jeho jednání řídil zástupce toho svazu, který danou schůzku svolával. Ještě na začátku roku 1969 v informačním *Bulletinu Koordinačního výboru tvůrčích svazů* stálo: „[...] přitom i nadále se úzkostlivě bráníme tomu, aby koordinační výbor byl institucí, aby vytvářel jakousi novou organizační síť, anebo aby dokonce sebemeně omezoval plnou pravomoc a suverenitu

jednotlivých svazů.²⁴⁶ Svazy se měly po ročních intervalech střídát ve vedení organizační agendy spojené s činností výboru (roku 1968 to byl FITES).²⁴⁷

Navržený model socialistické demokracie neměl širší teoretické ukotvení, vycházel spíše z reakce na zkušenosti s direktivním dodržováním hierarchických stranických postupů demokratického centralismu. Uměleckým svazům již nicméně v tuto chvíli nestačila demokratizace tohoto hlavního principu stranického rozhodování jako v éře Antonína Novotného, dodržování leninských zásad svobodné diskuse před přijetím závazného usnesení bylo *passé*. V direktivní stranické disciplíně, byť by jí i předcházela skutečná diskuse (například mezi svazy a představiteli ÚV KSČ či ministerstva kultury), spatřovaly nebezpečí budoucích deformací; navíc v okamžiku, kdy stranický establishment začal brát svazy vážně, k otevřeným debatám opravdu docházelo. Nyní šlo o posun jiným směrem: svazy se pohybovaly na horizontální (koordinace svazových center) i vertikální (rozrušení přísně hierarchického vztahu na úrovni centrum-periferie) rovině socialistické demokracie, usilovaly ale také o jejich vzájemnou kombinaci. Koordinační princip napříč jednotlivými svazy měl být přenesen z centrální úrovně na regionální, čímž by ústřední výbory svazů ztratily dominantní postavení. Na jaře 1968 byly založeny koordinační výbory v Bratislavě, Ostravě, Brně a Plzni, další orgány vznikaly v krajských i okresních městech (o jejich činnosti a vlivu máme ovšem značně kusé informace).²⁴⁸ Mezi jednotlivými koordinačními výbory měly plynule proudit informace a měl se domlouvat společný postup při pořádání veřejných, zejména politických akcí. Výbory se měly navzájem informovat o svých zasedáních (těch se mohl zúčastnit kterýkoliv člen jiného výboru), plánovala se vzájemná výměna zápisů a dalších důležitých materiálů (tyto body byly do jisté míry realizovány vydáváním *Bulletinu Koordinačního výboru tvůrčích svazů*), na pravidelných schůzkách se měli scházet zástupci koordinačních výborů a jednou ročně i společně všichni jejich členové.²⁴⁹

Jakkoliv v rámci pražského jara není možné hovořit o definitivním politickém vítězství reformismu ani přeceňovat politický vliv tvůrčích svazů v reálné politice, na prosazení hegemonie nejen v kulturní a intelektuální, ale též ve stranické a státní oblasti měly svazy významný podíl. Podmiňovalo ho samozřejmě faktické zrušení cenzury dané rozhodnutím předsednictva ÚV KSČ z počátku března 1968. Podmanění veřejného prostoru reformní hegemonií přirozeně navazovalo na působení kulturně-politického tisku. Svazy si byly

v tomto ohledu vědomy svého politického kapitálu, který ve změnách podmínek po nástupu Alexandra Dubčeka mohly náležitě prodat a který doplňovala i další média včetně rozhlasu a televize.

Problém ovšem spočíval v tom, že prosazovatelé reformní koncepce počítající s rozšířeným pluralitním modelem demokratického socialismu byli vázání na spojenectví s vrcholovou politikou – oficiálním reformismem –, jež jim poskytovala k formulování podobných stanovisek prostor zrušením předběžného tiskového dohledu a příslibem realizace dalších projektů (*Lidové noviny*). Na jaře a v létě 1968 se tehdejšími protagonistům opravdu zdálo, že uskutečnění demokratického socialismu, v němž kultura bude sehrávat jednu z rozhodujících společenských rolí, je na dosah. Limity politického akceptování reformní hegemonie uměleckých svazů v občanské společnosti ze strany KSČ/státu, stejně jako jejího uplatňování se nicméně měly teprve projevit.

Pokusy o udržení hegemonie

Prohlášení solidarity s československými reformními představiteli strany a státu, jež tvůrčí svazy vydávaly od května 1968 do vojenské invaze, pravděpodobně přispěla k tomu, že se Dubčekovo vedení KSČ zdrželo zákroků proti reformní (tvůrčí svazy) i nereformní (KAN, K231) občanské společnosti, vojenskou invazi ovšem neodvrátila, spíše naopak. Jednadvacátý srpen 1968 vytvořil novou politickou a společenskou realitu, pro intelektuální a kulturní sféru znamenalo toto datum konec „zlatého věku“ a počátek konce dlouhodobě vydobývané hegemonie ve veřejném prostoru i uvnitř státně socialistické varianty občanské veřejnosti. Bezprostředně pookupační působení svazů nevybočuje z tehdejšího normálu. Stejně jako jiné organizace se plně zapojily do mobilizace obyvatelstva proti okupaci. Koordinační výbor tvůrčích svazů se scházel prakticky denně a snažil se zprostředkovávat informace mezi stranickým vedením a kulturní veřejností, respektive svazy, jejichž některá sídla byla obsazena okupačními vojsky. S návratem československých politiků z Moskvy a obnovením politického života v zemi vyvstaly ovšem před těmito organizacemi nové otázky, jež nebyly spojeny ani tak s prosazováním reformní hegemonie napříč kulturou a politikou, jako spíše se snahou udržet to, co z této nebyvalé jednoty stranické/státní a občanské sféry zbylo.

Nedávno ještě reformně dominantní veřejný prostor byl po invazi zásadně interferován dvojím způsobem. První narušení působilo

z hlediska svých cílů spíše kontraproduktivně a nemohlo dosavadní trendy příliš vychýlit. Řeč je o okupačních médiích, jako byla rozhlasová stanice Vltava a tištěné periodikum *Zprávy*, jež měla za úkol šířit mezi obyvatelstvem interpretaci okupace jako „bratrské pomoci“ a snažit se o diskreditaci postav oficiálního i intelektuálního reformismu. Druhé, o poznání závažnější narušení vycházelo z moskevských jednání a týkalo se následného znovuoobnovení předběžné cenzury a změn na hlavních postech v nejdůležitějších médiích (viz kapitolu o kulturní politice). Spolu s tím se obnovila staronová nejistota, zda bude ten či onen kulturně-politický nebo publicistický žurnál vycházet, a pokud ano, tak za jakých podmínek. Jakkoliv byla zatím většina svazových časopisů vydávána bez větších problémů, peripetie časopisů Svazu československých novinářů *Reportér* a *Politika*, ale i spisovatelských *Literárních listů*, jež musely změnit název na *Listy* a vycházet směly až od 7. listopadu, jasně ukazovaly změněné podmínky. Ostatně z hlediska dějin československých médií lze poinvazní vývoj vyprávět jako příběh postupného omezování.

V kapitole o proměnách kulturní politiky bylo poukázáno na skutečnost, že srpnová invaze změnila dosavadní partnerský postoj oficiálních reformních politiků vůči reformní inteligenci a jejímu působení, a nutno říci, že si tuto změnu uvědomovaly i samy tvůrčí svazy, které se v poměru ke stranickému establishmentu ocitly v podobné situaci jako za éry Antonína Novotného. Pokud s nimi stranické vedení vůbec komunikovalo, potom je paternalisticky vybízelo k trpělivosti a poslušnosti, než se situace uklidní, znormalizuje, a než bude možné plně navázat na polednovou politiku. Otázka zda reformní politici mysleli tyto sliby upřímně, nebo ne, není na tomto místě rozhodující, důležitější je změna v uvažování samotných svazů. Po 21. srpnu jejich činnost neovlivňovala ani tak vidina zlepšení/reformy či vize radikálnější změny směrem k demokratickému socialismu jako zejména v předdubčekovské éře, ale naopak faktor návratu k normálnímu stavu před invazí. Ne že by tehdejší aktéři na rozvíjení vlastních představ o demokratickém socialismu zcela rezignovali, každodenní politická a společenská poinvazní praxe byla ovšem na úkor takových úvah vyplněna praktickou činností spojenou s udržením dosaženého stavu. Programickou rovinu zcela překryly reálné obavy z ohrožení reformní hegemonie. Ty souvisely s ústupem politické sféry od reformismu jako takového nebo s obětováním občanské společnosti ve prospěch udržení řízených reforem.

Zároveň nesmíme ztráct ze zřetele, že o vlastní verzi normality tehdy usilovalo sovětské politické centrum, českoslovenští politici i samotné kulturní svazy. Zatímco první dvě mocenské skupiny spolu vzájemně komunikovaly a bez ohledu na Dubčekovo odvolání a následné stranické čistky se zdálo, že mají přece jenom více společného než rozdílného, třetí skupina zůstala po invazi ve vztahu k předchozím dvěma trvale v izolaci. Aktivita svazů od podzimu 1968 do nástupu Gustáva Husáka 17. dubna 1969 by bylo možno nazvat hledáním pookupačního módu pro přijatelnou variantu předokupačního působení. V tomto bodě lze spatřovat největší paradox i limity tehdejší činnosti tvůrčích svazů a jejich Koordinačního výboru. Paradox spočíval v tom, že současnost a vlastně i budoucnost byly utvářeny na nedávno minulé, avšak násilně přerušené praxi hegemonního výsluní, jež bylo do značné míry založené na partnerství se stranickým establishmentem. Limity takového působení ležely v neschopnosti reflektovat vnitřní rozporuplnost minulé i aktuální situace a hlavně v neochotě formulovat jakékoli odvážnější perspektivy další činnosti.

Mantinely, v nichž se svazy pohybovaly, byly samozřejmě z velké části vymezeny posrpnovými politickými změnami a nátlakem moskevského vedení na československé představitele, svým způsobem se na nich ale podílela i specifická svazová mentalita. Tyto organizace prošly cestu od převodových pák stalinismu přes nátlakově kritická centra poststalinické éry až po mluvčí radikálního reformismu/demokratismu v období pražského jara. Zatímco v první etapě se snažily působit především na veřejnost, nejpozději od počátku šedesátých let přibyla snaha ovlivňovat obecné politické trendy reformistickým směrem (zde mám na mysli též konkrétní přímé intervence do nejvyšší politiky). Na podzim roku 1968 si byly svazy velmi dobře vědomy skutečnosti, že při zásadnější změně politického programu KSČ dřívější úroveň v jednotě politické a kulturní hegemonie nedosáhnou a že budou pravděpodobně muset vyklidit i omezené pole vlastního působení dané zásahem vojsk varšavské pětky, tedy že nedojde k normalizaci veřejné sféry dle jejich představ. Za každou cenu se tak snažily promlouvat ke stranickému vedení a usměrňovat jeho politické působení k zachování reformního programu, jenž by se i nadále opíral o reformní hegemonii občanské společnosti. Svou roli při tom bezesporu hrál také syndrom viny a úsilí o odčinění stalinického hříchu, které byly vlastní reformnímu uvažování obecně.

Vedle řešení praktických otázek spojených s obnovením svazové činnosti, vydáváním svazových periodik (*Reportér*, *Literární*

listy) či přípravou federalizace²⁵⁰ se tak tvůrčí svazy a jejich Koordinační výbor soustředily na paralelní sledování několika strategií, jež měly vést ke kýženému cíli. Nejvýraznější z nich spočívala ve veřejném komentování politického dění. Stejně jako dříve byl přítom hlavní důraz kladen na váhu tištěného slova, jehož prostřednictvím měla být vysoká politika ovlivňována a usměrňována. Taková prohlášení, týkající se obecného politického vývoje, kulturní politiky, náznaků ústupků od polednové politiky, znovuzavádění předběžné cenzury, dementování některých zpráv zahraničního (především sovětského) tisku, pobytu sovětských vojsk a podobně, byla většinou publikována v časopisech *Reportér*, *Politika*, *Filmové a televizní noviny*, *Listy*, *Divadelní noviny*, *Hudební rozhledy* anebo v *Bulletinu Koordinačního výboru tvůrčích svazů*. Na rozdíl od předchozího období se ovšem nedařilo podobné příspěvky umisťovat do *Rudého práva*, což naznačovalo změněné postavení svazů vzhledem k nejvyšší politice. Tato prohlášení byla vydávána na základě zasedání svazových předsednictev, jejich ústředních výborů či federálních orgánů. Specifickou kategorií, jež bude pojednána samostatně, představovala veřejná prohlášení společného zasedání svazů v listopadu 1968 a květnu 1969 či sjezdů ustavujících národní svazy v první polovině roku 1969.

Svaz československých skladatelů například 24. října 1968 vydal prohlášení, v němž kritizoval návrat ke kabinetní politice, rostoucí nedostatek informací, ústup stranického centra frakčním skupinám, ale i odstraňování reformistických postav bez veřejné diskuse a náležitého ocenění. Stejný svaz v otevřeném dopise ministrovi kultury reagoval na připravovanou prověrku systému vzdělávání, a když již musel akceptovat „dočasnou cenzuru v oblasti politických informací“, ²⁵¹ žádal alespoň záruky pro uměleckou, vědeckou a pedagogickou svobodu. Podobně vyznívalo také prohlášení aktivu českých spisovatelů z 31. října. Ti politickým představitelům vytykali, že namísto slibů nečinně přihlížejí obnovování cenzury, napadání českých intelektuálů v zahraničním socialistickém tisku, personálním čistkám, nástupu lidí, kteří „ztratili mravní kredit“, útlumu ekonomické reformy, sovětskému nátlaku atd. Tehdejší atmosféru charakterizovali jako růst „zklamání, nedůvěry i strachu“ a státní a stranické představitele vyzývali, „aby se znovu uměli opřít o národní jednotu, která [...] ztělesňuje v dané československé situaci díky našim tradicím nejpokrokovější myšlenky moderního lidstva, neboť je současně jednotou přesvědčených socialistů“. Spisovatelé ještě v polovině září připouštěli, že nucené či taktické

kompromisy jsou nedílnou součástí politiky,²⁵² na konci října již varovali, že skutečná tragédie by „začala tehdy, kdyby kompromisy pohltily vlastní smysl našeho zápasu“.²⁵³ Všechny svazy také 18. října protestovaly proti rychlému projednání Československo-sovětské smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk, jež byla Národním shromážděním bez veřejné diskuse a takřka jednomyslně přijata o dva dny dříve.²⁵⁴

Vedle apelativního charakteru tato prohlášení často obsahovala i programové výroky vztahující se k minulosti a současnosti budování socialismu, českému národu jakožto politickému subjektu či roli kultury a svobody slova v socialistické společnosti. Nutno podotknout, že některé obraty se vyznačovaly silným patosem spojeným s národním definováním československé reformy. Éra před lednem 1968 byla označována za dobu zápasu mezi totalitní a humanistickou tendencí, současnost interpretována jako „násilné přerušování harmonického vývoje demokratické a socialistické aktivity“.²⁵⁵ Nejpalčivější problém přitom ztělesňoval rozpor mezi bojem a kompromisem („odvěká křížovatka české politiky“²⁵⁶), který měl jednoznačně vyznít pro první variantu („není pro nás jiné cesty a po jiné nepůjdeme“²⁵⁷). Prim v tomto ohledu sehrávali především spisovatelé a novináři, jejichž četné formulace přímo odkazovaly na historickou úlohu české inteligence coby „svědomí národa“ („My, pražští spisovatelé, jako vždy v procesu vývoje naší vlasti [...]“). Zaváděnou cenzuru a rozpad hegemonní jednoty politiky a kultury a ohrožení reformní hegemonie v občanské společnosti popisovali jako nástup temna,²⁵⁸ vlastní činnost vztahovali k Husovu („Milujeme své životy, ale dražší je nám odkaz, který chceme zanechat svým dětem [...], pokud někdo po řadu století uchovává českému národu páteř a uchraňuje ho před zmarem, pak právě onen muž, jenž dokázal říci ‚Neodvolám‘.“²⁵⁹) a Masarykovu odkazu („Naše pravda vítězí!“²⁶⁰). Svobodný kulturní a vědecký život národa měl zaručovat dějinný pohyb od svobody menší ke svobodě větší (tentokrát s odkazem na Šaldu), přičemž cíl spočíval v udržení národní suverenity a svobody individua v demokratickém socialismu.

Není bez zajímavosti, že argumenty pro legitimitu zmíněných postojů čerpali spisovatelé a umělci po srpnu 1968 z několika zdrojů. V jejich argumentaci se mísilo radikálně demokratické přesvědčení s běžnými reformně komunistickými a obecnými marxisticko-leninskými frázemi. Podobně jako v předchozích dvou dekadách se odvolávali na vlastní historické septě se „všemi dělníky rukou

i ducha“. V rámci reformní interpretace se nyní ovšem hovořilo o hluboce demokratickém poměru k dělnické třídě, který se vinul od 19. století a který vrcholil v destalinizačních snahách po roce 1956 a v polednovém období roku 1968.²⁶¹ Reformní varianta jednoduše zachovávala ideu pokroku, jejíž prosazovatelé odvozovali legitimitu svého jednání od zásluh na minulých bojích (reformním úsilí).

Druhý legitimizační impulz vymezovala role kultury a svobody umělecké tvorby i slova. Právě jí připisovali všichni tehdejší aktéři klíčový význam při prosazování humanity a demokratického socialismu.²⁶² Podobně jako v předchozím případě šlo i zde o specifický druh umělecké a politické angažovanosti, jež měly pomáhat přeměňovat skutečnost směrem k demokratickému socialismu. Karel Kosík v *Dialektice konkrétního* přičkl modernímu umění schopnost destruovat odcizený svět každodenní politické i žité praxe, tzv. pseudokonkrétnosti.²⁶³ Kosík tento poměrně abstraktní argument sice dále nerozvedl ani hlouběji teoreticky neukotvil, pro hegemónní snahy českých intelektuálů šedesátých let však představoval jeden z klíčových momentů. Díky reálným výsledkům osmašedesátého roku nabývala reformulace tohoto konceptu v poinvačním období mnohem konkrétnějších politických konotací, což přirozeně rozpoznali jak přesvědčení normalizátoři, tak realističtí reformátoři. Například divadelníci vyhlašovali, že „umění a kultura jsou samou povahou iniciativní, objevitelské a tedy kritické. Směřují nikoliv ke strnulé stabilitě světa, ale k jeho revoluční přeměně.“²⁶⁴ Znamenalo to, že svoboda umělecké tvorby i svoboda slova nejsou samoučelem, ale nezbytností pro působení svazů ve stávající podobě a pro jejich naplňování demokratického socialismu. „Socialistické umění buď bude revoluční v hledání pravdy, která jediná může člověka osvobodit od jeho krizí, úzkostí a traumat, nebo nebude vůbec,“ dodávali filmoví a televizní umělci.²⁶⁵ Svoboda slova nebyla chápána jako novinářská výsada, nýbrž jako „základní předpoklad občanských svobod a práv člověka“ a jako podmínka sine qua non socialistické společnosti.²⁶⁶

Významný zdroj legitimacy odvozovaly svazy také od občanského principu, s nímž operoval již Ludvík Vaculík v projevu na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967. Umělec či tvůrčí pracovník se podle něj musí angažovat ve věcech veřejných, neboť je zároveň občanem: „Mluví zde jako občan státu, jehož se nikdy nechci vzdát, v němž však nemohu spokojeně žít.“²⁶⁷ Vstup umělce do politiky tak není náhodou, ale přirozenou

nutností. Zatímco Vaculík nabourával zejména primát vedoucí úlohy KSČ – hovořil o veřejných, tedy stranických věcech na veřejném, a nikoli stranickém mítinku –, v polednové i posrpnové éře již bylo explicitně deklarováno, že politika nemůže být záležitostí pro občany, nýbrž musí být prováděna ve spolupráci s nimi, a namísto pouhých profesionálů musí zahrnout co nejširší okruh lidí. Jak to vyjádřil Ludvík Pacovský v jednom ze svých poinvazních článků, umělci a tvůrčí pracovníci se po srpnu 1968 snažili do politiky vstoupit mimo jiné proto, aby odlehčili hlavním stranickým a státním činitelům a aby „svým podílem spolupřebrali odpovědnost“ za věci veřejné.²⁶⁸ Z těchto zdrojů byl také odvozován důraz na obecné občanské svobody a práva, jejichž ohrožení podle tehdejších aktérů narušovalo vlastní uměleckou a tvůrčí činnost.

Občanský princip úzce navazoval na princip etický. Intelektuálové a novináři byli v tomto pojetí povýšeni na nejpřirozenější obránce svobody i mravnosti zároveň. Kultura a její činitelé měli k politice blízko jak historickou tradicí a nynější poinvazní situací, tak díky mravním principům, jež musejí být nedílnou složkou jejich povolání. Podobně jako v buditeckých dobách 19. století znamenalo umění pro mnohé tehdejší aktéry především mravní poselství, nyní však nikoliv poselství o národu, ale o pravdě. Jak to například pro oblast divadla formuloval Otomar Krejča: „[Divadlo je] výraz pravdy a krásy, jako mravní moc, která přináší lidem blaho tím, že se vyrovnává s mravní problematikou současného člověka světa. [...] Rozšiřuje a upevňuje šíří svobody v každém, kdo se mu otevře.“²⁶⁹ Samotné umění bez přívlastku stranickosti si zde osvojuje to, co bylo dříve i později rezervováno jen pro stranu – poznávací funkci.

Právě etický rozměr, podobně jako o několik let později při formulování východisek Charty 77, mimo jiné zakládal politické angažmá ve smyslu obhajoby svobody a občanských práv. Vedl také k sice permanentnímu, avšak logickému a funkčnímu napětí mezi touto angažovaností a oficiální politikou, která nutně sledovala i jiné cíle.²⁷⁰ Ve svých vzpomínkách tuto rovnici vystihl Jiří Lederer: „My jsme jako představitelé kultury vycházeli z mravních pozic. Politiku jsme poměřovali svědomím.“²⁷¹

Svazy se samozřejmě hojně vyjadřovaly také k zahraničním událostem. Jen výjimečně se ovšem jednalo o intervence do politiky ostatních socialistických států. Jedním z mála případů tohoto druhu byl otevřený dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů, který protestoval proti moskevskému procesu s pěticí

pročeskoslovenských demonstrantů.²⁷² Daleko častěji spočíval účel podobných vyjádření jednoduše v obraně proti zahraničním, především sovětským nařčením z kontrarevoluce. Svaz československých spisovatelů například 5. října zveřejnil článek, v němž se ohrazoval proti denunciačním útokům na svého předsedu Eduarda Golsdtückera v *Literaturnoj Gazetě* z 2. října.²⁷³ Nejčilejší mezinárodní činnost vyvíjel federalizovaný novinářský svaz, který se stejně jako ostatní svazy prostřednictvím svého ústředí²⁷⁴ snažil obnovit také kontakty (znormalizovat styky) s protějšky v ostatních socialistických státech včetně Sovětského svazu. Dne 15. listopadu například Ústředí novinářů ČSSR podniklo první pokus o navázání spojení se Sovětským svazem novinářů.²⁷⁵ Chtělo tak v sovětském tisku upravit negativní obraz o Československu, ale i o samotném novinářském svazu, který měl podle tzv. *Bílé knihy* ve své budově přechovávat zbraně. Do konce dubna 1969 novináři uzavřeli dohody o spolupráci s Polskem, Maďarskem, Rumunskem a Jugoslávií. Se sovětskou stranou byla dohoda uzavřena až po normalizaci novinářského svazu.

Další strategie k ovlivňování politiky reformním směrem spočívaly v politických intervencích na úrovni KSČ. Šlo jednak o usnesení závodních organizací strany jednotlivých svazů adresovaná vyšším stranickým orgánům a jednak o pokusy o přímé osobní intervence. První taktika navazovala na praxi Novotného éry a počítala s reformně vychýlenými principy („upřímností k vedení strany“²⁷⁶). Původní vymezení demokratického centralismu sice teoreticky připouštělo svobodnou diskusi o stranické politice, následná usnesení ale měla podléhat absolutní závaznosti. Jakkoliv se tato zásada po lednu 1968 vytratila z oficiálního reformního diskursu a v hektických jarních měsících mířila kritika vyšších stranických orgánů právě na projevy každodenní politiky,²⁷⁷ přece jen šlo o zaběhnuté mechanismy, jejichž porušování neviděli rádi ani příslušníci reformně politického establishmentu. Po invazi stranické vedení implicitně předpokládalo, že se nižší orgány v tomto ohledu vrátí do starých kolejí a nebudou zbytečnou kritikou zavdávat záminky k sovětskému tlaku. Z demokratického centralismu se tak podle kritiků opět stával „pouze jednostranný apel k bezvýhradné poslušnosti členů vůči vedení“.²⁷⁸ Stranické organizace uměleckých svazů (mezi nejaktivnější v tomto ohledu patřili spisovatelé a FITES) a studentského hnutí i některé odborové organizace²⁷⁹ ovšem ve vnitrostranických intervencích spatřovaly důležitý nástroj k vyjádření nesouhlasu s poinvazní politickou praxí a k upomínání na polednová

předsevzetí a cíle (především Akčního programu KSČ). Dělo se tak navzdory skutečnosti, že pro svazy představoval tento program oficiálního reformismu původně spíše minimalistické cíle.

Pohnutkou k vyjádřením takových stanovisek byla jak obecná atmosféra, tak i konkrétní vnitrostranický pohyb, daný například schůzkami a proklamacemi ultrakonzervativních „libeňáků“ (k jedné z nich došlo 9. října) či listopadovou rezolucí ÚV KSČ. Dikce podobných prohlášení stejně jako kritika kabinetní politiky, přílišných ústupků, nedostatku komunikace atd. se příliš nelišily od výše popsaných veřejných apelů. Výraznější rozdíl samozřejmě spočíval ve větším důrazu na stranické záležitosti. Jejich motivace vycházela také z předpokladu, že „ÚV KSČ bude při své další činnosti brát v úvahu názory základních organizací“ a že podobné argumenty bude moci při častějším výskytu použít ve svůj prospěch. Ve snaze o ustavení co nejširší stranické platformy tak například Svaz československých spisovatelů na konci října 1968 vyzýval ostatní umělecké a tvůrčí svazy, aby se připojily ke stanovisku jeho závodní organizace KSČ.²⁸⁰

Shodně se v těchto rezolucích objevovaly výzvy po svolání XIV. sjezdu KSČ (než budou delegáti tohoto sjezdu zákulisními hrami pokoutně zbaveni mandátů),²⁸¹ ustavení české části strany, větší vnitrostranické informovanosti (po listopadovém plénu ÚV KSČ například komunisté ve FITES požadovali úplný stenografický záznam jednání²⁸²) a dodržování demokratických principů (kritika neprůhledného ustanovení byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích²⁸³). Stejně tak byli kritizováni někteří reformní protagonisté, například Čestmír Císař a Oldřich Černík, za zbytečné přizpůsobování se výkladu omezené suverenity. Preferována byla naopak naprostá a neomezená suverenita a právo na vlastní (národní) cestu k rozvíjení socialistické společnosti. Po listopadovém plénu se naopak komunisté ve svazech stavěli za Josefa Smrkovského (zásadně se ohrazovali proti jeho opomíjení při klíčových rozhodováních) i za další reformní politiky. Ostražití zůstávali vůči výrokům Gustáva Husáka o „dvou deformacích“ marxismu-leninismu, v nichž výsostnou roli sehrála „pravice“ po lednu 1968. Žádali také prošetření frakční činnosti libeňské skupiny předválečných komunistů, její jednoznačné odsouzení a následnou celostranickou diskusi na toto téma, jež by ukázala, že jde o minoritní a „zcela reakční“ tendence.²⁸⁴ „Jakýkoliv kompromis v tomto směru“ by podle jejich slov „znevažil stranu v očích široké veřejnosti“.²⁸⁵

V souvislosti s listopadovým plénem ÚV KSČ dávali komunisté ve svazech najevo, že se s některými částmi usnesení ztotožňují, proti jiným partiím však vznášeli ostré protesty. Ohrazovali se jak proti nedostatečnému prostoru, který byl v médiích poskytován kritickým hlasům dělníků, tak proti negativnímu hodnocení tisku a dalších médií.²⁸⁶ Požadovali, aby se hodnotící soudy sdělovacích prostředků napříště opíraly o skutečnou analýzu, a nikoli o domněnky a pocity.²⁸⁷

Svazy vyjadřovaly také přesvědčení, že pokud bude pokračovat cesta mlčení a ústupků a negativní vymezování vůči polednovému vývoji v médiích a kultuře, hrozí nebezpečí, že se nejen svazy, ale i dělnická třída ocitne v konfliktním poměru se stranickým vedením.²⁸⁸ Přitom si byly vědomy skutečnosti, že vedoucí úlohu strany si lze „v této situaci vynutit i administrativně mocenskými prostředky“. Upozorňovaly ovšem, že tato varianta by znamenala faktickou likvidaci polednové politiky.²⁸⁹

Přímé osobní intervence, jejichž prostřednictvím se svazy pokoušely o návrat do vysoké politiky, nebyly oproti písemným apelům zdaleka tak časté; už proto, že navázání přímého kontaktu s vrcholovými politiky bylo najednou prakticky nemožné (jedním z mála, kteří o spojení se svazy, studenty i odbory projevovali zájem, byl Josef Smrkovský). Naopak hluboko do roku 1969 přetrvávaly jejich kontakty s tvůrci kulturní politiky (především ministerstvem kultury). Koordinační výbor tvůrčích svazů měl svého zástupce (Stanislav Maleček) také ve Vládním výboru pro tisk a informace atd. Specifický pokus o podporu reformní politiky a zároveň o získání jejích nejvýraznějších symbolů a představitelů spočíval v říjnovém návrhu Koordinačního výboru na udělení Nobelovy ceny míru Alexandru Dubčekovi a Ludvíku Svobodovi. Zároveň byli jeho činitelé ve styku s předsedy kulturních výborů Federálního shromáždění a České národní rady, snažili se promlouvat do podoby programu a statutu Národní fronty (jeho členové působili v československé, české i pražské), prosadili tři delegáty do Sněmovny národů.²⁹⁰ Slábnoucí politický vliv a omezený operační rádius byly ovšem více než patrné. Dostatečně výmluvná je v tomto směru například neúspěšná snaha o přijetí u prezidenta republiky (navzdory již stanovenému termínu na 18. října ze schůzky nakonec sešlo).

Některé svazy podobně jako reformisté na ministerstvu kultury nebo v aparátu ÚV KSČ zároveň usilovaly o co nejrychlejší vypracování norem, podle nichž by se dále řídily záležitosti médií či kulturní politiky. Šlo například o uvažovaný pokus navrhnout

„teoreticky fundovaný a proveditelný model tisku a informací v socialismu s lidskou tváří“.²⁹¹ Koordinační výbor tvůrčích svazů se nažil promlouvat do probíhající úpravy jurisdikce vztahující se ke kultuře a cenzuře. Usiloval také o to, aby v připravovaném Zákonu o socialistickém podniku byla zohledněna specifika kulturního a uměleckého prostředí včetně činnosti novinářů a architektů.

O účinnosti podobných aktivit není třeba dlouze spekulovat. Již na přelomu roku 1968/1969 bylo z krátkodobého i dlouhodobého hlediska jasné, že jejich výsledek bude téměř nulový. Svazy se ocitaly v čím dál větší politické, ale po ztrátě výsadního postavení ve veřejném prostoru a podílu na politickém formulování reformismu také společenské izolaci a nic nenasvědčovalo tomu, že by se situace měla zlepšit. Jediné, co zůstávalo, byla reformní hegemonie v rámci svazů a občanské společnosti, avšak otázka „jak dlouho ještě?“ zůstávala otevřená. Pod vlivem bezprostřední zkušenosti tak začala být paralelně se zmiňovanými iniciativami formulována nová strategie jednotného postupu všech svazů, který měl být umocněn společným politickým vystoupením.

Sebeusměřující snahy o politický comeback

Důraz na posílení svazových společenství vycházel svým způsobem ze zkušeností Koordinačního výboru tvůrčích svazů, hlavně ale reagoval na neutěšené postavení svazů, jejichž společenský vliv, jak již bylo řečeno, slábl. Navíc bylo brzy po vojenské invazi jasné, že nejde o pouhé narušení dosavadního vývoje, po němž se věci – byť třeba pomaleji – vrátí do starých kolejí, ale že v rámci normalizace poinvazního stavu se nepočítá s tím, co svazy považovaly za samozřejmé a po čem v jednotlivých prohlášeních a intervencích volaly.

Účinným návodem na společný postup a jednotnou politickou taktiku svazů se měla stát tzv. dohoda o solidaritě formulovaná na konci října 1968 v okruhu spisovatelského svazu. Dohoda se vymezovala vůči jakýmkoli náznakům omezování osobní svobody, svobody slova nebo umělecké tvorby. Její hlavní teze byly založeny na tom, že „kdyby se jediný český nebo slovenský umělec, vědec nebo novinář, ať pobývá kdekoli, stal obětí persekuce, pronásledování nebo trestního stíhání pro své názory a pro své dílo, považovali by to všichni podepsaní za útok proti celé československé kulturní obci a svůj nesouhlas by kolektivně projeвили způsobem, který by účinně posloužil boji o opětné zjednání práva“.²⁹²

Pokud by k takové situaci došlo, příslušné orgány tvůrčích svazů (včetně Svazu vědeckých pracovníků a Českého svazu novinářů) by se dohodly na náležitém postupu k vyjádření nespokojenosti, a to od protestních mítinků až po „totální kulturní stávkou [...] bez ohledu na všechna eventuální poškození, jež jim z toho vyloučnou“. I když autoři nepředpokládali nutnost podobné kolektivní akce, odůvodňovali uzavření dohody potřebou navodit pocit vzájemné důvěry ve společný postup proti případnému politickému ohrožení vlastních či individuálních svobod, v přeneseném smyslu reformní hegemonie. Opakovaně také hovořili o celonárodní solidaritě a o spojenectví mezi kulturními pracovníky a dělníky.

Dohodu o solidaritě přijali spisovatelé na aktivu 31. října 1968. Následně byla distribuována dalším svazům či zaangažovaným vědeckým pracovníkům. Obecně se dočkala značné podpory, která poněkud kontrastuje s pozdějším (ne)dodržováním jejích tezí. Přestože se týkala všech umělců, vědců a novinářů v českých zemích i ve slovenské části federace, v praxi cílila především na českou koalici jednotlivých svazů a prostřednictvím Svazu vědeckých pracovníků²⁹³ se snažila navázat užší spolupráci s Československou akademií věd. Jak ještě uvidíme, také zmínka o jednotě s dělníky byla jen pouhou rétorickou figurou, avšak bez ohledu na tyto okolnosti se jednalo o jeden z mála pokusů o vytvoření záruk jednotného postupu ve směru obrany pozůstatků vlivu svazů.

Dohoda o solidaritě sledovala především snahu udržet jednotu, „to nejdražší, co nám z poledna zbylo“.²⁹⁴ Koordinační výbor tvůrčích svazů zhruba ve stejné době ustavil Kulturní fond, z něhož měli být finančně podporováni poškození členové svazů, zejména publicisté a novináři.²⁹⁵ Šlo o vyloženě defenzivní strategii, která ovšem vedle nedávného pozastavení časopisů *Reportér* a *Politika* představovala jeden z impulsů k výraznější kolektivní aktivitě. Jestliže bezprostředně po zveřejnění rezoluce pléna ÚV KSČ 18. listopadu vyhlásili studenti třídní okupační stávkou, v níž je podpořili dělníci, kteří současně vystoupili na podporu předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského, umělci a tvůrčí pracovníci se o otevřený vstup do politiky prostřednictvím kolektivní akce pokusili 22. listopadu. V nepublikované části první verze Stanoviska vědců, umělců a novinářů stálo: „Doposud jsme se pokoušeli rozvíjet a prosazovat myšlenky demokracie a skutečné sociální spravedlnosti svou tvorbou. Dnes však silněji než dříve pocítujeme potřebu přesáhnout tento rámec a vstoupit do veřejného dění i jako reálná společenská síla, která je schopná se projevat

– tak jako ostatní vrstvy obyvatelstva – kolektivními a organizačními akcemi.“ I když výsledné usnesení tuto pasáž neobsahovalo,²⁹⁶ šlo o produkt společného zasedání ústředních výborů uměleckých a tvůrčích svazů, jež bylo do Slovanského domu svoláno na základě iniciativy Koordinačního výboru tvůrčích svazů, jednotlivých svazových předsednictev, Odborového svazu umění a kultury a presidia Československé akademie věd.

Na listopadovém jednání tvůrčích (vedle umělců byli přítomni též novináři a vědci) svazů vystoupilo bezmála třicet řečníků. Oproti předchozí kritice obsažené v jednotlivých prohlášeních, rezolucích či osobních intervencích mítink nic moc nového nepřinesl (hlavní výtky směřovaly k posrpnové mediální a personální politice), lišil se však mírou koncentrovanosti kritických názorů, jež byly vyřčeny ve stejném čase na jednom místě, a v připravovaném kolektivním stanovisku. Za pozornost nicméně stojí úvodní proslov Ladislava Helgeho vyjadřující stanoviska Koordinačního výboru tvůrčích svazů a novináře Jiřího Lederera. Oba projevy ostatně v namnožené podobě sloužily jako jeden z výstupů pléna (druhému ovšem bylo zamezeno zveřejnění).

Předseda Svazu filmových a televizních umělců garnituru reformních stranických a vládních představitelů vyzval k „moudrému“ respektování logického napětí mezi názory oficiálních politiků a intelektuálů. V opačném případě by hrozilo, že se politika opět začne řídit pouze svými pravidly a polednový vývoj směrem k humanistickému socialismu bude ohrožen. Umělce, vědce a novináře vymezil jako konstruktivní opozici, která sice oficiální politické garnituře oponuje, která však v zásadě sleduje stejné cíle.²⁹⁷ Lederer hovořil především o invazi jako o historické události, jež nebyla náhodná, ale jež naopak podléhala neúprosné logice sovětského bloku: „21. srpen přišel proto, aby i v Československu opět nastal osvědčený pořádek.“ Přesto by se svazy podle jeho slov v žádném případě neměly vzdát politického angažmá, neboť „svět není jednou provždy daný“.²⁹⁸

V obou referátech ve shodě s dobovým diskursem zaujímal exkluzivní postavení kultura. Helge ji považoval pro Čechy a Slováky za nejintimnějšího a nejspolehlivějšího spojence při hledání pravdy. Lederer kultuře přisuzoval výlučnou schopnost „zachovat nás takové, jací chceme být“. Podle něj kultura zároveň měla funkci „rozbít zápecnictví a fatalismus“ politiků i běžných občanů. Umělci, vědci a novináři neměli vystupovat nadále v roli spasitele, neměli se ovšem vzdávat svého historického poslání: úlohy „experimentátora a průkopníka“.

Ironií osudu vedle sebe na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů v červnu 1969 seděli Jaroslav Seifert, Jan Procházka a budoucí předseda normalizačního svazu Jan Kozák.

Jednání mělo původně navazovat hned druhý den, avšak na základě intervence vysokých politických činitelů, kteří se obávali otevřených opozičních závěrů zasedání, došlo k jeho přerušení a následné schůzce představitelů tvůrčích svazů s nejvyššími stranickými a vládními činiteli (jmenovitě s Alexandrem Dubčekem, Oldřichem Černíkem, Josefem Kempným – tajemníkem ÚV KSČ pro ideologii a média, Evženem Erbanem – předsedou Národní fronty, Karlem Kostrounem a náměstkem ministra kultury Janem Kopeckým. Konkrétní peripetie setkání²⁹⁹ nejsou příliš důležité, zajímavější jsou hlavní argumenty, respektive odlišné interpretace, obou stran zachycené pro potřeby následného společného zasedání tvůrčích svazů.

Představitelé svazů stáli za tím, že dlouhodobě podporují demokratizační proces v KSČ i československé společnosti. Na přímý dotaz potvrdili legitimitu vedoucí úlohy strany, avšak pouze v polednovém duchu, kdy se „lid z objektu politiky stal jejím subjektem“. Ocenili „sjednocující tendence listopadového pléna ÚV KSČ“, politické hodnocení vývoje před invazí, zejména role „antisocialistických sil“ a médií, ovšem vnímali jako nepatřičné. Zdůraznili, že nevystupují a ani nemohou vystupovat jako profesionální politikové a že napětí mezi nimi a stranou je přirozené a zdravé. Vyjádřili dále obavu, že se kultura a média jednoduše staly na listopadovém plénu

obětí složitých politických kompromisů, a mimo jiné podpořili studentskou stávkou i vznik dělnických rad.

Straničtí a státní činitelé explicitně deklarovali, že nemá smysl vracet se zpět a že jediná perspektivní politika, která umožňuje kontinuitu s Akčním programem je současná linie listopadového pléna ÚV KSČ. Z různých důvodů nesouhlasili s celou řadou výtek, s náhledem na studentskou stávkou (mělo by to být až krajní řešení) a dělnické rady („je třeba řídit vědecky“) a s mnoha konkrétními formulacemi, které nemá větší význam podrobně rozebírat. Zcela jasně však vyjádřili nevhodnost jakéhokoliv náznaku opozičního stanoviska. Tento argument připomínající pozdější normalizační interpretace zasluhuje extenzivnější citaci: „Není jiné cesty k zachování Akčního programu. Vyzýváme Vás ke spolupráci na této cestě. Když vyhlásíte vlastní platformu, bude možná uším lidu znít zdánlivě lépe a přijatelněji než závěry pléna, tím se však jenom zvýší začínající destrukce. Vznikne nové centrum. [...] Vytyčíte-li veřejně odlišnou platformu, budeme se muset od ní distancovat. Zavírat samozřejmě nebudeme, ale musíme najít politické prostředky, jak si poradit, v zájmu demokracie třeba i zdánlivě nedemokratické.“ Navzdory takovým formulacím se jednání údajně neslo ve smířlivém tónu a přinejmenším kulturní představitelé měli pocit, že jsou s politikou na „společné lodi“.³⁰⁰

Přerušené zasedání tvůrčích svazů pokračovalo 26. listopadu. Jeho účastníci vyslechli zprávu o předchozí schůzce a rozhodli se poupravit (obrousit) původní a již schválené znění závěrečného stanoviska. Nakonec bylo výrazně zkráceno, proškrtáno a došlo takřka k vypuštění posledních dvou odstavců, v nichž se v radikálnější formě hovořilo o nutnosti kolektivní akce (viz výše) a o nekompromisním a účinném prosazování vůle většiny českého a slovenského národa jakožto „jediném skutečném reálném východisku“. Za své vzaly také narážky na bezodkladné vyšetření kauzy zvacího dopisu, konkrétní zmínky o nesouhlasu s personálními změnami, o ocenění bývalých vysokých mediálních činitelů (Hejzlar, Pelikán) a podobně. Stejně tak se do finálního textu nevešlo konkrétní ohrazení vůči Gustávu Husákovi a jeho konceptu dvojí deformace marxismu-leninismu – novotnovské a pravicové.³⁰¹

Jakkoliv to může znít překvapivě, jednalo se o první akci podobného charakteru. Nikdy předtím se ústřední výbory tvůrčích svazů takto kolektivně nesešly a nikdy předtím takto veřejně nede-monstrovaly svou vůli ovlivňovat věci veřejné. Po vojenské invazi do Československa šlo o první ze série snah českých intelektuálů

po prolomení vlastní politické izolace a o kolektivní vstup do politiky, který by zajistil udržení reformní hegemonie svazů/občanské společnosti ve veřejném prostoru. Listopadové setkání tvůrčích svazů se sice zasloužilo o přijetí svazových představitelů u nejvyššího vedení strany a státu, což byl bezesporu projev jistého politického respektu, zároveň však ukázalo, že většina svazových činitelů nehodlá nic měnit na strategii opírající se o nejvyšší reformní představitele. Pod heslem „nelze proklamovat politiku socialismu s lidskou tvář a přitom asi vážně poškodit jeho nejvýraznějšího představitele“ přistoupili k dobrovolné autocenzuře vlastních, původně relativně radikálně laděných závěrů.³⁰²

Listopadové jednání bezesporu svazy do dalších měsíců nabudilo ke zvýšené aktivitě, jež kulminovala na konci května 1969, kdy pro jednu a zároveň naposledy nedodržely doporučení stranických činitelů a přes hrozbu, že bude setkání svazů vykládáno jako opoziční, uspořádaly další kolektivní mítink protestující proti opatřením zaváděným po nástupu Gustáva Husáka. Pokud bychom ale měli uvažovat o výsledku listopadového zasedání z hlediska politického prosazení, musíme konstatovat, že k žádnému průlomu nedošlo a že svazy zůstaly izolovány. Tato skutečnost měla dvojí efekt: o návratu k jednotě strany/státu a občanské společnosti nemohlo být ani řeči a činnost svazů, kde stále dominovala reformní hegemonie, mohla být interpretována jako od centra se vydělující opoziční platforma.

Svazy tak nadále setrvaly spíše u defenzivního záplatování každodenních problémů. Usilovaly o zachování vlastních publikačních nástrojů v podobě časopisů *Reportér*, *Politika*, *Divadelní noviny*, *Listy*, *Plamen* atd., pokoušely se intervenovat do personálních záležitostí hlavních médií (nyní nikoliv na úrovni šéfů, ale především programových ředitelů), interpelovaly otevřeným listem u Gustáva Husáka,³⁰³ věnovaly se osobnostem, které po srpnu zůstaly za hranicemi Československa a zprostředkovávaly jejich návrat nebo korespondenční či fyzickou komunikaci s domácí scénou. Značnou část jejich činnosti vyplňovala také administrativa spojená s federalizací svazů či s přípravou federalizačních sjezdů.

Vedle ustavení samostatných národních svazů sjezdy představovaly vhodnou příležitost k demonstrování vlastních stanovisek. Od výše popsaných názorů se sice nikterak nelišily, přeci jen šlo ale o aktivní přístup k politické realitě. Na sjezdech se například opakovala kritika personální politiky, umělci obhajovali občanská práva, svobodu slova (omezení tisku měla být zrušena),

vyzdvihovali kulturu a její úlohu v socialistické společnosti, solidarizovali se s činností médií a odmítali kritiku veřejných sdělovacích prostředků, varovali před ataky konzervativců a kritizovali některé Grösserovy, Husákovy a Štrougalovy výroky. Žádný ze sjezdů se samozřejmě nepostavil proti politickému establishmentu, všechna prohlášení naopak unisono podporovala současné vedení strany a státu, přijímala listopadové usnesení ÚV KSČ a hovořila též o normalizaci vztahů se svazy ve spřátelených zemích. Ve dnech 17. – 18. února 1969 došlo k ustavení Českého svazu divadelních a rozhlasových umělců,³⁰⁴ o několik dnů později, 21. – 22. února se federalizoval FITES, 25. – 26. února Svaz československých skladatelů, 24. dubna potom Svaz československých výtvarných umělců. V této době stranické orgány do jednotlivých sjezdů ještě nezasahovaly (jejich atmosféra také byla „klidná, bez hysterie a emocí“³⁰⁵), nedocházelo ani k předběžnému projednávání kandidátů do výkonných orgánů svazů, ani ke schvalování sjezdových materiálů či závěrů; stranické orgány se pouze věnovaly tzv. stranické přípravě sjezdů, která se odehrávala na základě schůzek s komunisty v jednotlivých svazech.³⁰⁶

Vzhledem k minulé dekádě ale odpovědní činitelé přece jen poměrně s úlevou přivítali odložení ustavujícího sjezdu Svazu českých spisovatelů (původně se měl konat 12. dubna 1969 v Bratislavě).³⁰⁷ Když se potom spisovatelé v pololegálních podmínkách sešli, představovaly jejich projevy labutí píseň českého radikálního reformismu. Na tomto místě musí být zároveň zopakováno tvrzení uvedené v předchozí kapitole. Sjezdy na jedné straně dovolily veřejně, avšak bez velkého výsledku artikulovat názory svazů, potvrdily přetrvávající reformní hegemonii v jejich rámci, na druhé straně do budoucna poskytly jedinečný nátlakový prostředek společenské konsolidace. Při vzniku národních svazů muselo totiž dojít jak ke schválení nových svazových stanov, tak (o něco později) k souhlasu s personálním složením exekutivních orgánů, přičemž první bylo často podmiňováno druhým.

Vytržení z každodenní činnosti samozřejmě znamenalo upálení Jana Palacha, kdy se představitelé svazů k tomuto činu veřejně vyjadřovali a podíleli se na pietě s ním spojené. „Jan Palach se obětoval pro cíle, které jsou i našimi cíli“ stálo v prohlášení předsednictva Svazu českých novinářů.³⁰⁸ Avšak pokud Palachovo gesto nezměnilo celospolečenský vývoj, nemohlo ani příliš ovlivnit situaci svazů, jež se navzdory dosavadním neúspěchům stále pokoušely o prolomení posrpnových politických bariér a o zvrát v mediální

a kulturní politice státu. Veřejně také při všech možných příležitostech vyhlašovaly, že podporují polednové společenské a politické trendy, současné vedení strany i státu, a že představují -li opozici, potom je to opozice loajální. Podle jejich slov mohl demokratický socialismus „zvíťžit jen ve spojení s vedením země“.³⁰⁹

Nabádaly tak nejen k loajalitě, ale též k ostražitosti, umírněnosti a politické prozíravosti. Nepředložený politický čin, byť morálně odůvodnitelný, mohl dle jejich tehdejšího uvažování přinést nepředpokládané důsledky v podobě tlaku Sovětského svazu i domácích konzervativních sil. Na jedné straně tak svazy vyhlašovaly spojenectví s dělníky a studenty, na druhé straně je ovšem poněkud nadřazeně varovaly před spontánními akcemi a před neuváženým radikalismem. Koordinační výbor dle jedné ze svazových informací situaci permanentně uklidňoval,³¹⁰ jiné svazy zase v návaznosti na upálení Jana Palacha veřejně zrazovaly od stávky, která mohla dezorganizovat hospodářství a zabránit společnému postupu na úrovni inteligence a hlavních politických činitelů.³¹¹

Navzdory bujícím lokálním iniciativám v okresních a krajských městech se zároveň centrální Koordinační výbor zdráhal vytvářet pevnější organizační strukturu. Neomezoval sice pravomoci či suverenitu jednotlivých svazů a místních organizací – předcházet tím patrně také obvinění z vytváření „druhého centra“ –, blokoval tak ovšem vytvoření účinnější kolektivní aktivity. Lokální koordinační výbory se těšily nezávislosti, zároveň ale nemohly od pražského centra očekávat výraznější pomoc a jednoduše byly ponechány na pospas místním normalizačním tlakům. Výmluvným příkladem je v tomto ohledu protest ostravského Koordinačního výboru uměleckých svazů a kulturních institucí proti pokusu státní bezpečnosti o zásah vůči pietnímu průvodu za Jana Palacha.³¹² Případ sice obnažoval rozdílné vnímání veřejného pořádku v centru a na periferii, nevyvolal nicméně závažnější diskusi o vytvoření pevnější organizační sítě. Ostravským nadto nebylo poskytnuto nic jiného než morální povzbuzení v podobě publikačního prostoru v *Listech*.

Svazy se na jaře 1969 v zásadě důsledně držely pouze trvalé orientace na navázání intimnějšího kontaktu s vedením KSČ. Aktivity toho typu měly minimálně trojí rozměr: jednak šlo o vytvoření kladného obrazu o svazech jakožto spojencích, jednak o navázání spolupracujícího dialogu se stranickým vedením a jednak o permanentní nátlak na dodržování polednového politického kurzu. Třetí rovina přitom podmiňovala první dvě a často působila nejméně výrazněji.

Za jeden z nejpříznačnějších příkladů tohoto typu je možno označit Stanovisko Koordinačního výboru tvůrčích svazů k současné situaci z 26. března 1969. Jeho text zástupci Koordinačního výboru zaslali vrcholným představitelům strany a státu s poznámkou, že před jeho uveřejněním by byla vhodná osobní schůzka, na níž by došlo k obdobné výměně názorů jako při projednání stanoviska svazů na konci listopadu 1968.

Vlastní text se nijak nelišil od toho, co zaznělo již na společném setkání tvůrčích svazů koncem listopadu 1968. Jeho autoři ovšem oprášili některé formulace, které předtím po dohodě s politickými činiteli do konečné verze prohlášení neprošly. Znovu se zde opakoval argument, proč se mají svazy, potažmo intelektuálové vůbec, politicky angažovat a proč nemohou nekriticky přijímat politická rozhodnutí. Vedle morálních a analytických předpokladů opravňujících je ke kritice současného stavu společnosti disponovali podle svých slov také seberegulačním mechanismem autokritiky, která měla bránit jakémukoli politikaření či prospěchářství. Březnové stanovisko také reagovalo na nařčení z opoziční politické linie a za hlavní nebezpečí označilo postupné opouštění reforem a směřování k mírně reformovanému direktivnímu systému, jakož i konzervativní síly pokoušející se prý o zásadní politický zvrat. Podle autorů „se zcela logicky v této době objevují zoufalé činy“.

Vzhledem k dosavadní činnosti a strategii svazů nepřekvapuje důraz kladený na legalismus, který se spolu s „mrvností politiky“ objeví později i u Charty 77. Občanské svobody, k jejichž upevnování chtěly svazy přispívat, mohly být zajištěny pouze dodržováním platných zákonů anebo vytvářením dalších demokratických právních norem. Koordinační výbor tvůrčích svazů na tomto místě přece jen trochu uhnul od důrazu na členství v Národní frontě a poukázal na to, že se „nechce integrovat do existujícího institucionálního systému“ a zůstane loajální a státotvornou opozicí, která bude založena na „tvůrčí spolupráci“ s politickými špičkami. Politické představitele Stanovisko zároveň upozorňovalo, že vzájemná spolupráce musí být podmíněna setrváním na reformním výkladu Akčního programu.

Pro svou další činnost Koordinační výbor vymezoval několik klíčových oblastí. Patřilo mezi ně komentování aktuální politické situace a formulování vlastních postojů k ní; hájení svobody občanů, zejména svobody projevu, shromažďování a volného pohybu, za všech okolností; usilování o dialog s politickými špičkami Československa; ovlivňování politického vývoje; koordinace vlastní

činnosti se studenty a dělníky; upevňování solidarity mezi jednotlivými svazy.³¹³

I když v tomto Stanovisku svazy ve srovnání s nedávným kompromisem listopadového usnesení v rétorice přitvrdily ani zjevná krize politického reformismu na konci března 1969 je nepříměla ke změně základního pohledu na vlastní fungování v mezích zákona. A to navzdory skutečnosti, že k žádné významnější schůzce s politickým vedením státu nedošlo a že jediným činitelem KSČ, který svazům věnoval nějakou osobní pozornost, byl Jaroslav Kozel. Tajemníka byra ÚV KSČ pravděpodobně tato částečná vstřícnost (potvrzuje ji i Ladislav Helge³¹⁴) stála další politickou kariéru, do jisté míry však lze hovořit o relativní neutralizaci svazů, které byly spokojeny se skutečností, že s nimi přeci jen někdo jedná.

Ke změně postojů svazů nemělo dojít ani v dalších týdnech, kdy se situace začala rapidně měnit k horšímu. Jaroslav Kozel přijal představitele svazů o několik dní později, 2. dubna. Mezitím ovšem došlo k tzv. hokejovým událostem (spontánním demonstracím po celé republice a k demolici kanceláře ruského Aeroflotu v centru Prahy), po nichž sovětské vedení zvýšilo tlak na československé představitele. Ti zareagovali vstřícným prohlášením předsednictva ÚV KSČ, v němž se hovořilo o antisocialistických silách „rozněcujících antisovětlismus“ a kde byli mimo jiné ostře kritizováni novináři.³¹⁵

Zástupci svazů s podobnou interpretací nesouhlasili, a přestože považovali prohlášení předsednictva ÚV KSČ za vynucené, obávali se dalších zákroků proti tisku (cenzura byla po hokejových událostech zpřísněna a aplikována na veškeré tiskoviny) a odvolávali se na dřívější sliby politického vedení vztahující se k případné konzultaci závažnějších opatření. Jak vyplývá ze zápisu pořízeného Kozlovým tajemníkem, většina představitelů svazů si tehdy pravděpodobně poprvé od invaze uvědomila, že dosavadní strategie v podobě intervencí a prohlášení vedou do slepé uličky, že se oficiální reformní politika nachází v troskách, a tedy že je výrazně ohrožena i reformní hegemonie v rámci občanské společnosti: „Výrazným rysem schůzky byla značná deprese, zklamání až rozhořčenost zúčastněných představitelů kulturní fronty, vyúsťující do závěrů o beznadějnosti pokračovat v polednové politice.“³¹⁶ Podobný pocit byl oprávněný i vzhledem k momentálnímu dění, neboť o den později vydal nový šéf Úřadu pro tisk a informace Josef Havlín nové cenzurní pokyny, které měly zabezpečit „soulad se socialistickými cíli naší společnosti“.

Doba byla ovšem napjatá a hektická. Taktika i momentální stanoviska se lišily den ode dne. O týden později došlo k zasedání předsednictev uměleckých svazů spolu s odborovým svazem zaměstnanců v kultuře, zástupci některých závodů a výboru vysokoškolského studentstva. Podobné složení slibovalo eskalaci nespokojenosti s reformními lidry a případné vytvoření širšího protestního hnutí napříč československou společností, celé zasedání se však naopak neslo v duchu uklidňování, vyvracování fám, odmítání paniky atd. Účastníci se sami dohodli, že svazy nebudou veřejně vystupovat s žádným usnesením a že budou nadále pokračovat v „pozitivní práci“. Odmítli navíc o schůzce rozsáhleji informovat své členstvo a přislíbili se napříště zorganizovat v rámci Národní fronty.³¹⁷ Jediným výsledkem byl nepublikovaný dopis předsednictvu ÚV KSČ, v němž se protestovalo proti zostřování cenzury a omezování svobody slova, stejně jako proti jmenování Josefa Havlína do čela Úřadu pro tisk a informace.³¹⁸ Svazoví činitelé ovšem jaksi přehlédli, nebo chtěli přehlédnout, že Alexandr Dubček, jemuž byl dopis výslovně adresován, právě odchází ze scény.

O pár dní později mohly svazy vstoupit do vysoké politiky přímo. Nedlouho před mimořádným zasedáním ÚV KSČ 17. dubna 1969, na němž došlo k volbě nového prvního tajemníka, se někteří členové ústředního výboru z kulturní obce obrátili na Koordinační výbor tvůrčích svazů a žádali o schůzku. Mezi iniciátory pravděpodobně patřil filozof Karel Kosík a scenárista František Pavlíček, kteří byli jako jedni z mála veřejně působících intelektuálů do ÚV KSČ po Vysočanském sjezdu kooptováni. Účelem schůzky měla být rekapitulace současného stavu v kultuře a ve vědeckém životě, ve vzduchu ovšem nutně visely také možnosti případného spojení či hledání alternativ politického nátlaku. Ke schůzce mělo dojít 14. dubna večer a Koordinační výbor na ni pozval dalších 16–18 členů ústředního výboru. Po urgentní domluvě stranického aparátu („koordinační výbor nemůže svolávat ÚV“) však nakonec zástupci tvůrčích svazů, respektive Koordinačního výboru, od schůzky upustili.³¹⁹

Na začátku devadesátých let Karel Kosík trefně poznamenal, že reformní křídlo ÚV KSČ záměrně neplánovalo jednotný postup, neboť by bylo ihned obviněno z vytváření frakční skupiny či druhého centra,³²⁰ a totéž platilo v přeneseném smyslu i pro tvůrčí svazy. Jakmile se začala rýsovat možnost konkrétního angažmá, které by vybočovalo z výše popsaných forem jejich zaběhlé a letitou praxí vyzkoušené politické strategie, svazy se vždy ukázaly a o kousek

stáhly. Tři dny před zvolením Gustáva Husáka zrušily schůzku s členy ÚV KSČ, aby odmítly „podezření, že by koordinační výbor představoval druhé politické centrum v zemi“.³²¹

V den volby Gustáva Husáka tak již nezbylo než napsat: „Sedíme u jednoho stolu [...] a ptáme se znovu jeden druhého, co dělat.“³²² O další den později mohli zástupci tvůrčích svazů na schůzce s Jaroslavem Kozlem nanejvýš přidat obavy o pokračování polednové politiky za podmínek zaváděné cenzury a vzrůstající lhostejnosti obyvatelstva. Současně neopomenuli zdůraznit loajalitu ke stranickému vedení a snahu o hledání „prostředků pro aktivní spoluúčast při řešení současných politických otázek“.³²³ Byl to pro tehdejší atmosféru příznačný postup: kritiku druhým dechem oslabit poslušným přikývnutím hlavnímu politickému proudu. Hlavně se do ničeho nezamíchat, nenechat se znervóznět a doufat, „že i dnes je snad možné dělat slušné a užitečné noviny“.³²⁴

Paradoxní přitom je, že to byly právě *Listy*, na jejichž stránkách na pokračování vycházel seriál Jana Tesaře s názvem „Vlastenci a bojovníci“ věnující se dobovým dilematům spojeným s německou okupací a českou autonomní samosprávou. Autor v něm příznačně a zcela cíleně kritizoval realismus české politiky spočívající na kritériu menšího zla. Závěrečná část textu publikovaná 19. května a nazvaná „Bojovníci“ obsahovala mimo jiné tyto věty: „Začínáme-li po kapitolách plných servilnosti, vypočítavosti a malodušnosti úvahu o českém odboji, vystupujeme již z marasmu českých kapitulací.“³²⁵ Jinými slovy řečeno, čtenáři mohli na poslední straně posledního vydání *Listů* mezi řádky číst, že „dělat dobré noviny“ jednoduše nestačí. Jiného názoru ovšem byla většina obyvatel tehdejšího státu včetně uměleckých svazů.

Gratulace novému tajemníkovi ÚV KSČ přišla přirozeně od všech svazů. Bez ohledu na samu postavu Gustáva Husáka, do níž mnozí vkládali naděje, svazy i po této politické změně stále setrvaly ve státotvorné poloze. Podpora novému stranickému vedení měla prostřednictvím nabídky ke „konstruktivní spolupráci“ rozptýlit dohady o opoziční činnosti. Kritická loajalita dominovala napříč jednotlivými svazy, rozdílný byl snad jen poměr kritičnosti a poplatnosti. Zatímco u Koordinačního výboru tvůrčích svazů či Svazu českých spisovatelů můžeme vedle permanentních pokusů o kontakt s politickým establishmentem vysledovat spíše kritičnost, největší míra loajality se objevila u novinářů. Ti ještě nedávno při každé příležitosti zdůrazňovali teze o svobodě slova, nyní však přijali stanovisko k plenárnímu zasedání ÚV KSČ ze 17. dubna 1969,

v němž tvrdili, že „postupná konsolidace poměrů je nezbytnou podmínkou pro praktickou práci svazů při plnění svazových usnesení v oblasti profesionálních, sociálních a výchovných úkolů“.³²⁶ Zřejmě si ani neuvědomili, jak blízko jsou finální podobě nových pořádků, když navrhovali cenzuru nahradit politickým řešením.³²⁷ To na sebe totiž nenechalo dlouho čekat, avšak rozhodně nemělo podobu rozvíjení „tvůrčí diskuse a kritiky“, nýbrž personálního vyčištění jednotlivých redakcí i samotného novinářského svazu.

Při vědomí dějinnosti situace, kdy bylo jen stěží odhadnutelné, kam až bude konsolidace pokračovat, není ovšem dle mého soudu na místě svalovat vinu za normalizaci pouze na novinářskou organizaci. Navzdory *Slovu do vlastních řad* ze 13. května nelze z odpovědnosti na výsledku vyvázat českou kulturní scénu. Míra novinářské vstřícnosti vůči novému stranickému vedení ovšem výrazně narušila princip solidarity, který svazy v říjnu 1968 deklarovaly a který vyhlášovaly po celou první polovinu roku 1969. Výroky typu „koordinaci a solidaritu s ostatními uměleckými svazy vidíme jako existenční nutnost“³²⁸ přitom patřily mezi dobový kánon. Ostatní svazy se navíc během celého podzimu 1968 i první poloviny následujícího roku novinářů zastávaly a všechny výpady, obviňující je z nezodpovědnosti a označující je za zdivočelé maloměšťáky (Husák), odmítaly. Smutným faktem je, že se jednotá svazů a spolu s ní reformní hegemonie začaly drolit v podstatě dobrovolně, tedy ještě před tím, než na ně plně dolehl skutečný politický tlak.

Poslední nápěvy již poněkud obehnané písničky na melodii vzájemné jednoty předvedly svazy na společném zasedání 22. května 1969 (složení se až na nepřítomnost ústředního výboru Svazu novinářů nelišilo od listopadového jednání). Tato demonstrace kolektivních zájmů, jíž se účastnilo na 350 delegátů, byla vyprovokována dílem neudělením registrace časopisům *Listy*, *Reportér* a pozastavením časopisu *Plamen*,³²⁹ dílem bezprostředními politickými proklamacemi i kroky nového stranického vedení. Tato událost je v historiografii zevrubně analyzována,³³⁰ přestože tvůrčí svazy nic zásadně nového nevymyslely; snad kromě samotného uskutečnění setkání navzdory doporučení stranických činitelů (Jaroslava Kozla, Evžena Erbana), podle nichž mohlo „být shromáždění vykládáno jako politicky nevhodné“,³³¹ a poněkud ostřejší dikci mnohých příspěvků i společného prohlášení. Zmíněný jev je patrně zapříčiněn prostým faktem, že šlo o zdaleka poslední podobné zasedání před nadcházející konsolidací a likvidací reformní

hegemonie v občanské společnosti. Zasedání svazů zároveň mírně vybočilo z dobového trendu. Zdeněk Doškočil výstižně upozorňuje na vliv volby nového tajemníka ÚV KSČ a na příklon k politickému realismu také u jiných uskupení občanské společnosti, jakým byl například Vysokoškolský výbor coby zastřešující orgán původně spontánního studentského hnutí.³³² Ne že by svazy realistický náhled na dané poměry opustily, naopak se ho držely, seč mohly, jen ve srovnání s jinými byly relativně aktivní.

Podíváme-li se na jednotlivé příspěvky a především na závěr jednání, lze konstatovat následující: Výhrady byly vznášeny vůči tomu, co bylo zjevné, tedy vůči zoficiálnění rozhlasu a televize, zákrokům proti časopisům, kádrovým postihům, neexistenci dialogu s nejvyššími exponenty KSČ a podobně. Největšího prostoru se v projevech dostávalo tematice cenzury a cenzurní praxe, jež byly podle řečníků neslučitelné s moderní společností. Proti politické síle vyzvedali intelektuální dispozice, mravnost a touhu po poznání pravdy. Explicitně však také poprvé přiznávali, že kultura není jen korektivem politiky, ale i subjektem moci, tedy aktivním mocenským činitelem.³³³

Pokud byla postulována nějaká představa o budoucí činnosti, nevybočovala z rámce minulých prohlášení o nutnosti koordinace, práce v Národní frontě atd., přibyly ovšem ryze defenzivní body v podobě sociální a právní ochrany, péče o postižené kolegy a podobně. Historikové hovoří o společném zasedání jako o „čestném konci“ (Cysařová, Jechová), je však nutno znovu připomenout nejednoznačnost dané situace. Největší slabina tohoto jinak bezesporu ušlechtilého shromáždění spočívala právě v tom, že většina přítomných si nějaký konec vůbec nechtěla připustit: „Kromě několika jasnozřivých jsme nevěděli, že nezachráníme vůbec nic.“³³⁴ Zadní vrátka – navázání opětovného dialogu s politickými představiteli a smíření s nimi – zůstávala podobně jako v následujících týdnech otevřená: „Obracíme se na ústavní orgány našeho státu, aby náš protest vzaly na vědomí a dnešní stav kultury projednaly.“³³⁵ Namísto jakéhokoliv pokusu o kolektivní odpor přijaly svazy společné prohlášení. Jednoduše se rozhodly opevnit ve vlastních organizacích a zachraňovat zbytky privilegií vydobytých při nástupu politické reformní hegemonie; přestože bylo jasné, že to nejdůležitější, materiální publikační síť, nejspíš vezme za své.

Někteří jako Otomar Krejča dokonce zrazovali před otevřeným politickým angažmá, neboť umění se prý realizuje oklikou

prostřednictvím obrazu a metafory. Krejča prozíravě předpovídal drtivější zákroky než doposud. Na otázku „co dělat?“ ovšem odpovídal příznačně: „Nedat se a připravovat obrodný proces.“⁴³⁶ Podobně jako si tvůrci reformní kulturní politiky neuvědomovali počátek nové éry založené na odlišných principech, tak se i umělci a publicisté domnívali, že se společnost vrací k praktikám režimu Antonína Novotného. Tento osudově chybný předpoklad vedl svazy k osvědčené zákopové taktice. Spolu s Gramscim ji můžeme nazvat obnovenou poziční válkou, která se dá volně parafrázovat „zazímujeme se, budeme tvořit a vyčkáme nové šance k prosazení reformní hegemonie“. Takový přístup jim ovšem musel nutně bránit v pochopení skutečné podstaty normalizace (viz kapitola o proměnách kulturní politiky). Vzhledem k vyzdvihovaným intelektuálním dispozicím je zarážející snad jen rozsah kolektivního sdílení tohoto omylu: shromáždění z 22. května 1969 dle všeho proběhlo klidně, bez velkých diskusí a hysterie. Pokud došlo na hlasování, bylo téměř jednomyslné.³³⁷

Výkřiky do tmy

Jedním z výsledků společného zasedání ústředních výborů byla likvidace Koordinačního výboru tvůrčích svazů na přelomu května a června 1969. Stalo se tak takřka bez odporu: ani výbor ani svazy v něm sdružené podobný zákrok patrně nepředpokládaly, rozhodně nedisponovaly žádnými nástroji, aby mohly nastalé situaci čelit. Reformní hegemonie v občanské společnosti se ocitla v krizi. Tlak na ni sílil ruku v ruce s postupujícím mýcením oficiálního reformismu. Třebaže společné prohlášení tvůrčích svazů z 22. května musely podepsat tisíce lidí (jenom hudebníků bylo 464³³⁸), po zrušení Koordinačního výboru s ním nikdo neoperoval. Tváří in tvář následnému konsolidačnímu tlaku reagovaly jednotlivé svazy rozdílně, s různou mírou loajality či odporu a již nikdy společně! V létě 1969 sice ještě docházelo k dílčím schůzkám svazových funkcionářů, patrně z nich ale pro jistotu ani nebyl pořizován písemný záznam. Dokonce i forma společného prohlášení se nyní jevila jako nerozumná.³³⁹ Jakákoliv jednota se rozplynula po výzvě předsednictva Národní fronty z června 1969 k vlastnímu zhodnocení dosavadní činnosti svazů. Ty na ni v druhé polovině roku 1969 reagovaly různě: od pozitivního ocenění vlastních stanovisek (ČeFITES) až po různé úrovně sebekritiky. Používání plurálu („svazy“, „umělci, vědci, tvůrčí pracovníci“ atd.) současně ve většině případů nahradil

singulár příslušného svazu. Totam bylo společné vystupování nebo vyjadřování kolektivní vůle či zájmů. Každý svaz, ať už se zrovna přízpůsoboval nebo se vůči nové politice vymezoval (příčemž první samozřejmě nevyklučovalo druhé), jednal téměř výlučně pouze svým jménem.

Svazy se jednoduše snažily zachránit, co se v rámci defenzivní taktiky „zazimování“ dalo. Tento moment pochopitelně nevedl k jejich radikalizaci a důslednějšímu vymezení vůči stranickému a státnímu establishmentu, nýbrž naopak a zcela nutně k ústupkům a politické adaptaci. Je přitom zajímavé, že předchozí halasné zmínky o pravdě, mravnosti, svobodě slova, lidských právech, „kultuře osvobozující, anebo žádné“ nejenže většinou téměř okamžitě zcela vymizely, ale do pozadí ustoupily i zmínky o Akčním programu KSČ a reformní politice vůbec. Z loajální opozice se nestávala opozice (navzdory tomu, že Státní bezpečnost tímto termínem hojně operovala a projevila zájem o některé jednotlivce), naopak svazy ve svých projevech směrem ke stranickým a státním orgánům spíše ztrácely jakékoliv kritické ostří. Jak ukazují následující dílčí příklady, vyšlo to nastejno, z reformní hegemonie zbyly maximálně reformní ostrůvky určené ke snadné likvidaci.

Svaz českých filmových a televizních umělců (ČeFITES), který byl pro své předsednictví v Koordinačním výboru tvůrčích svazů stranickým orgánům nejvíce trnem v oku, se pokoušel manévrovat, jak se dalo. V určitých ohledech patřil ovšem mezi nejneústupnější svazy, což potvrzuje nejen postřeh Oldřicha Maivalda („Zde se mi zdá situace nejméně východisková.“³⁴⁰), ale i jeho brzké zrušení. Vedoucím tajemníkem sice nadále zůstával politicky exponovaný Ladislav Helge, na konci října 1969 byl ovšem do funkce předsedy jmenován oscarový režisér Elmar Klos,³⁴¹ který měl působit jako nová, politicky korektní image svazu. O napravení vlastní reputace se ČeFITES marně snažil též prostřednictvím navázání přátelských styků se svými protějšky v ostatních socialistických státech. V listopadu 1970 se plánoval zúčastnit schůzky filmových svazů všech socialistických zemí v Sofii a náležitě, téměř vítězně, tuto novinu také oznamoval Jaroslavu Kozlovi.³⁴²

Protest proti zaváděným pořádkům promítli filmaři na počátku listopadu 1969 do udělení ceny Trilobit pedagogovi FAMU a televiznímu publicistovi Vlastimilu Vávrovi, mimo jiné autorovi čtyřdílného cyklu *Na pomoc generální prokuratuře*.³⁴³ Vzhledem k tomu, že Vávru zrovna propouštěli z Československé televize i z fakulty, šlo o poměrně otevřený projev solidarity s právě

postihovaným kolegou. Skrze ocenění autora dokumentu, který přispěl k rozvíření debat o smrti Jana Masaryka, dával ČeFITES současně jednoznačně najevo, že z hodnocení inkriminovaného období roku 1968 nehodlá slevovat. Potvrdil tak trend nastolený již v červenci 1969, kdy svoji uplynulou činnost hodnotil těmito slovy: „I když některé dílčí postoje a stanoviska FITES mohou být poznamenána dobovou atmosférou, jako celek a v principech vyjadřují správnou politickou a kulturněpolitickou koncepci [...], na dokumentech a postojích nemusí FITES nic měnit.“⁴⁴³⁴⁴

Ačkoliv se svaz od léta 1969 snažil o schválení nových stanov³⁴⁵ i o jistý kompromis v podobě přijatelné obměny předsednictva,³⁴⁶ další prostor pro lavírování, jež se osvědčilo v předchozí dekádě, již nedostal. Na protest proti definitivnímu potvrzení vlastního zániku, k němuž došlo zamítnutím stanov Ministerstvem vnitra ČSR ze 17. ledna 1970, mohl svaz tak nanejvýš podat vlastní právní rozklad s žádostí o přezkoumání případu.³⁴⁷ Jeho činitelé se následně v rámci minimalizace ztrát podíleli na faktické právní a finanční likvidaci, která rozhodnutím téhož ministerstva započala 10. dubna 1970. Paradoxní je, že poslední předseda svazu Elmar Klos této likvidační komisi předsedal.³⁴⁸ Vzhledem k předchozím poznámkám na dané téma zároveň nepřekvapí ani mlčení ostatních svazů, které na podporu nedávno předsedajícího svazu Koordinačního výboru nepodnikly vůbec nic.

Svaz českých skladatelů se ve staronové podobě snažil o kontakt s nejvyšším stranickým i státním vedením (zaslal dopisy Gustávu Husákovi, Jaroslavu Kozlovi, Miloslavu Brůžkovi atd.). Zpočátku ještě vystupoval poměrně sebevědomě a snažil se držet kontinuitu s předchozím reformním diskursem. V polovině října 1969 v dopise Kozlovi potvrdil ochotu podílet se na oslavách 25. výročí osvobození Československa Rudou armádou i spolupracovat se svazy ostatních socialistických zemí, zároveň si ovšem kladl podmínky v podobě „záruk svobody umělecké tvorby a šíření jejích výsledků“, „možností účasti na demokratické správě kultury“ a „respektování dobrovolnosti, vzájemné rovnoprávnosti a specifické kulturní atmosféry“.³⁴⁹

O pět týdnů později však v tomto svazu došlo vlivem listopadové kampaně „za jednotu umělců“ ke zlomu, kdy většina dosavadního ústředního výboru podala rezignaci. Spolu s předsedou Svazu českých skladatelů Věroslavem Neumannem reagovali členové ústředního výboru na přání většiny členských sekcí (sekce koncertních umělců, skladatelské sekce, sekce populární kultury, sekce

hudebních vědců, kritiků a publicistů), tvůrčích center a krajských organizací na přání urovnat vztahy s ministerstvem kultury a zachovat tak svaz ve stávající podobě. Žádané usmíření ovšem většinou podmiňovali minimem ústupků, respektive nechtěli se zpronečřit reformním závěrům mimořádného sjezdu svazu z února 1969.³⁵⁰ Neřešitelné dilema, jež dokonale odráželo dobovou atmosféru, ale i situaci, do níž se svazy po květnu 1969 dostaly, rozhodl Neumman abdikací na funkci předsedy („jediný pozitivní čin, který můžu udělat“). Před schválením rezignace ostatních členů ÚV ještě jeho členové přijali opatrně formulované usnesení, v němž hovořili o rozporech, do nichž se dostaly závěry mimořádného sjezdu Svazu českých skladatelů se současnou politikou strany a vlády. A jelikož ústřední výbor nemohl měnit závěry sjezdu (dle stanov Valného shromáždění), podal abdikaci.³⁵¹ Jak vidno, i na samém konci převažoval státní realismus namísto otevřeného střetu.

Na takovou situaci ovšem čekali aktivisté, na jejichž nedostatek ještě žádný režim nezanikl. Ihned došlo k ustavení prozatímního vedení svazu, které 24. listopadu přijalo vstřícné a opět přímočaré prohlášení. Odvolalo v něm pro jistotu všechna dosavadní veřejná prohlášení a dopisy svazu vydané od celostátního IV. sjezdu v prosinci 1967. Současně vyhlásilo plnou podporu „všestranné konsolidaci života v ČSSR ve smyslu dubnového, květnového a zářijového pléna ÚV KSČ“.³⁵² Prostor pro finální konsolidaci v podobě ustavení přípravného výboru se od této chvíle více než otevíral. V březnu 1970 zpráva o situaci v uměleckých svazech lakonicky pravila: „Probíhá nyní proces kooptace členů přípravného výboru, který už pracuje v souladu s požadavky Národní fronty.“³⁵³

Co do míry poplatnosti stojí za zmínku postoj Svazu českých divadelních a rozhlasových umělců. Tento svaz v polovině září 1969 jednal s ministrem kultury Miloslavem Brůžkem, aby o dva měsíce později nabídl ministerstvu pravidla a zásady vzájemné spolupráce. Těžko si představit, že by o několik měsíců dříve nějaký svaz dobrovolně předložil dokument, jehož cíl prostřednictvím „úzké součinnosti“ spočíval v „optimálním řešení všech zásadních i praktických otázek českého divadelnictví“ a v respektování státních zájmů v této oblasti.³⁵⁴ Politicky se dokument odvolával pouze na XIII. sjezd KSČ z roku 1966. Reálně si chtěl vydobýt aktivní, byť minimální účast na vytváření kulturní politiky včetně řešení personálního obsazení českých divadel a jejich dramaturgie i na přípravách nového divadelního a rozhlasového zákona. Současně ale divadelníci neváhali reagovat na kampaň za jednotu

umělců z listopadu 1969. V dopise předsednictva svazu adresovaném Brůžkoví se ohradili proti informativnímu článku „Socialistická kultura bez uměleckých svazů, ale s tvůrci“ (*Rudé právo*, 8. listopadu 1969).

Text kontrastoval s výše popsanými solidarizačními prohlášeními. Rozhořčeně se vyslovoval proti porušení původních podmínek ministerské spolupráce, které měly být založeny na přijetí linie XIII. sjezdu KSČ. Autoři téměř plačtivým tónem dávali najevo, že provedení požadované sebekritiky přišlo vniveč. Dopis apeloval na ministrovu zkušenost a tvrdil: „[...] je nám cizí setrávat na přijatých názorech, zjistíme-li, že jsou nesprávné, překonané hlubším a přesnějším poznáním a praxí.“ Vehementně se hlásil k uznání řídicí role státu v kultuře, ke spolupráci se svazy v ostatních socialistických zemích atd. Divadelníci současně žádali ministra kultury Miloslava Brůžka i šéfa byra ÚV KSČ Lubomíra Štrougala (tomu byl dopis zaslán v kopii) o bezodkladnou schůzku, na níž by byly všechny záležitosti objasněny a kde by došlo k odstranění všech stávajících překážek a vzájemných nedorozumění doposud provázejících konsolidační proces. Nutno ovšem říci, že jinak Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců ve vlastní taktice příliš nevybočoval z normálu. Snažil se vedle vlastních periodik (*Divadlo*, *Divadelní noviny*) uhájit kontinuitu divadelní scény, která trvala minimálně do poloviny roku 1970.³⁵⁵ Ve stejné době zároveň došlo k rezignaci většiny ÚV svazu a následné konsolidaci zevnitř.

Svaz českých výtvarných umělců nepatřil k nejvýraznějším svazům už před květnem 1969 a nestal se jím ani poté. Podílel se ovšem na činnosti Koordinačního výboru tvůrčích svazů a účastnil se též společného zasedání v listopadu 1968 i v květnu 1969. V létě a na podzim 1969 zaujal svaz v podstatě opatrnou vyčkávací taktiku: neprotestoval ani neposkytl, respektive neschválil státoporné prohlášení či hodnocení vlastní činnosti. Tak jako jiné svazy se neúspěšně snažil navázat aktivní spolupráci s vedením Národní fronty a s ministrem kultury. Stejný ústřední výbor, který byl zvolen 25. dubna 1969, ovšem 26. února 1970 publikoval prohlášení, v němž ohlašoval, že „je připraven podpořit [...] konsolidaci v kulturní oblasti“ a zasadit se o „vytvoření klidné tvůrčí atmosféry pro všechny umělce“. Vzhledem k neschválení stanov také ustavil pracovní skupinu, jež měla svaz vést, což se prakticky rovnalo vytvoření přípravného výboru budoucího konsolidovaného svazu.³⁵⁶ Dne 16. března potom podle očekávání přijal sebekritické hodnocení minulé činnosti.

Specifickou kapitolu představuje Svaz československých spisovatelů, který jako jediná ze všech tvůrčích organizací neměl v květnu 1969 ještě ustaven národní svaz. Praxe ale dávno fungovala tak, že se samostatně scházela česká část svazu, která také vydávala prohlášení, podílela se na činnosti Koordinačního výboru atd. Historikové již popsali peripetie tohoto svazu takřka vyčerpávajícím způsobem, omezím se tedy na několik drobných poznámek, které vzhledem k dosavadnímu výkladu považuji za důležité.

Přestože spisovatelé patřili vedle filmařů a některých novinářů mezi nejradikálnější členy Koordinačního výboru (a předtím zase mezi hlavní průkopníky reformní hegemonie), odložením vlastního sjezdu ještě před Husákovým zvolením (3. dubna) naprosto jasně ukázali meze vlastního politického angažmá. Obnažili tak politický realismus orientovaný především na ochranu partikulárních spisovatelských zájmů. Namísto toho, aby sebevědomě a z pozice dřívě vydobyté společenské autority vystoupili proti tehdejšímu politickým tendencím nebo aby od června 1969 převzali úlohu koordinátora tvůrčích svazů a pokusili se je konečně vést ke kolektivnímu odporu, rozhodli se především pro hájení vlastních periodik (v dubnu 1969 hlavně *Listů*) a většinu svých aktivit směřovali k vyjednávání s Českým úřadem pro tisk a informace.³⁵⁷ Tento postup ovšem nebyl příliš úspěšný: *Listy* naposledy vyšly 13. května 1969, poslední číslo měsíčníku *Plamen* na konci téhož měsíce. Skutečnost, že redakce *Plamene* formálně existovala ještě další rok a půl, na zmíněném faktu nic nemění.

Když se 10. června po několikaletých taktických odkladech konečně konal ustavující národní sjezd Svazu českých spisovatelů (celostátní sjezd Svazu československých spisovatelů se nikdy neuskutečnil, a nevznikla tak ani jeho federální obdoba), bylo zcela jasné, že to nejsou spisovatelé, kdo bude dále útočit. Zazněla zde sice kritika cenzury a cenzurní praxe (včetně fungování Českého úřadu pro tisk a informace), spisovatelé si stěžovali na zákroky proti kultuře a podobně, nedošlo k odvolání žádných minulých prohlášení, do ÚV byli zvoleni reformní (Eduard Golsdtücker, Jan Procházka) či přímo „reakční“ postavy (Václav Černý), jakékoliv přímé kritice konsolidační politiky (dubnového a květnového pléna ÚV KSČ) se ovšem obloukem vyhnuli. I když se protokol z diskuse nedochoval,³⁵⁸ skutečnost, že sjezd probíhal pouze jeden den a že se věnoval především strukturálním otázkám spisovatelské organizace, ukazuje směr, jímž se spisovatelé vydali. Nejednalo se přirozeně o nic nového, ale o kontinuální pokračování v taktice

„zazimování“ a postupného navazování kontaktů s odpovědnými stranickými a vládními činiteli, hlavně ale o vyčkávání a bránění vlastních pozic dřívější reformní hegemonie. Svazy měly být připraveny k plné akci, až to politická situace znovu dovolí. Nedovolila. Spisovatelé sice vydrželi nejdéle (až do prosince 1970, kdy ještě symbolicky organizovali pohřeb Jana Drdy), k úsilí o získání hegemonie se však již nikdy nevrátili.

Pomineme-li rezignaci Svazu českých spisovatelů na výraznější odpor proti normalizaci, jedna okolnost se zdá být z dlouhodobého hlediska zásadní. Důraz na legalismus, tj. v tomto případě na dodržování platného právního řádu a operování v jeho rámci, přineslo své výsledky. Odborné studie i mnozí aktéři ve svých vzpomínkách³⁵⁹ detailně popisují spletitou přetahovanou spisovatelů s ministerstvem kultury, stranickými orgány a Národní frontou, nejrůznější osobní intervence, psaní dopisů, nabídky na obměnu vedení svazu atd.³⁶⁰ Jakkoliv se manévrovací prostor svazu neustále zmenšoval, jeho činitelé mnohé dočasně zachránili nebo alespoň oddálili. Výsledek byl sice nelichotivý, v jednom ohledu se ale spisovatelé seifertovského svazu patrně cítili jako vítězové (nutno podotknout, že vzhledem k normalizačním strategiím spíše neprávem): Svaz českých spisovatelů nebyl zrušen administrativně a právní cestou, nýbrž zanikl po vyčerpávajícím papírovém boji teprve tehdy, když se na scéně objevil přípravný výbor budoucího svazu normalizačního. Legalistický princip patřil v různých polohách k nedílné součásti jednání tvůrčích svazů a dominoval zejména po srpnu 1968 – svým způsobem kladná spisovatelská zkušenost z let 1969–1970 patrně přispěla k adoptování tohoto principu i v rámci pozdějších aktivit spojených s děním kolem Charty 77.

Ještě z jednoho úhlu pohledu však byla taktika Svazu spisovatelů efektivní. Soustředění protestů a aktivit na udržení periodik mělo ten výsledek, že časopisy skutečně představovaly výraznou kontinuitu s reformní hegemonií; byť vedle dobíhajících nakladatelských řad, vydávaných hudebních nahrávek, výstav či dotáčených filmů nikoliv jedinou. I když nad všemi tiskovinami visel Damoklův meč definitivního odebrání registrace, jejich úroveň ostatní svazové projevy zcela zastíňovala. Jako by se všichni skutečně upnuli k již zmiňovanému heslu „i dnes je snad možné dělat slušné a užitečné noviny“. Tato periodika ovšem nepřežila rok 1970: V červnu 1969 byl pozastaven časopis *Plamen* (definitivně zrušen v září 1970), do poloviny září 1969 vycházely *Filmové a televizní noviny*, do února 1970 *Divadelní noviny* (s letní přestávkou roku

1969), do března téhož roku *Divadlo* a do dubna *Host do domu*, do konce roku 1970 *Orientace* a až do února 1971 *Výtvarná práce*. *Hudební rozhledy* nezakly vůbec, změnil se jen jejich formát a periodicita (1970). Zmíněný úspěch taktiky držení pozic vynikne především ve srovnání s normalizovanými periodiky, jako byl třeba *Filosofický časopis*, který se na přelomu let 1969/1970 přeměnil prakticky z čísla na číslo.

I přesto byl rozdíl oproti předchozímu období obrovský. Z původně hegemónní a sebevědomé intelektuální aktivity se stala naprosto okrajová a minoritní záležitost. Roku 1969 sice násilně, nicméně trvale. Tento trend potvrdil nejen nový pořádek reálného socialismu, ale i povaha kapitalistické společnosti. Každopádně, pokud bychom chtěli hledat na přelomu šedesátých a sedmdesátých let nějakou inspiraci pro dnešek, rozhodně bude plodnější nevracet se k tehdejší strategii „odporu“ a namísto toho upřít pozornost na dobové kulturní a kulturně-politické časopisy či tehdejší dobíhající knižní a filmovou produkci.

Limity a selhání

Když Milan Šimečka v jednom ze svých textů z března 1969 označil kulturu (nepřímo i svazy) za hráz politickému realismu,³⁶¹ mohl mít teoreticky vzato pravdu, avšak praxe svazů od srpna 1968 do května 1969 i později svědčí spíše o tom, že nešlo o hráz, ale o zdánlivě odlišnou variantu téže realistické taktiky. Šimečkova strategie naděje byla spíše zbožným přáním než odrazem skutečnosti. Tento fakt si uvědomili autoři petice Deset bodů zveřejněné k prvnímu výročí okupace. Jejich akce se však nesetkala s větším společenským a navzdory angažmá Ludvíka Vaculíka a Václava Havla bohužel ani výraznějším svazovým ohlasem.

Zdroje realistické politiky reformních politiků i svazů byly podobné, lišily se pouze odlišnou formou danou rozdílným postavením uvnitř společenského řádu: zatímco oficiální reformisté sklouzávali k realismu kvůli „velkému Druhému“ v podobě Sovětského svazu (od něho se nikdy neodpoutali a psychoanalytická interpretace tohoto jevu by byla zcela na místě), svazy svého velkého Druhého nacházely v politických představitelích Československa (oficiálních reformistech) a později v novém prvním muži strany. Tvůrčí organizace se přitom tohoto vztahu, který garantoval jejich reformní hegemonii, nevzdaly ani po Husákově nástupu, neustále naléhaly na setkání a vysvětlování vzájemných pozic – ať už u Štrougala,

Husáka, Kempného nebo Svobody a dalších –, byly však odmítnuty a navzdory všem snahám označeny za doménu kontrarevoluce. Nutno říci, že z hlediska konsolidace zcela logicky.

Ačkoliv se celá řada autorů snažila demokratický socialismus vymezit jak vůči západním demokraciím, tak vůči zbyrokratizovanému státnímu socialismu (například koncept kultury A. J. Liehma, Karla Kosíka, Roberta Kalivody atd.), nechtěně tehdejší intelektuálové spočívali na stavovských pozicích a usilovali o udržení vlastní autonomie, práv a svobod. Pojetí kultury jakožto jediného emancipačního hybatele dějin („Jen kultura má možnost zůstat doménou svobodného myšlení a projevování se [...] Vědci, umělci a novináři jsou dnes – ať chtějí nebo nechtějí – hlavní nadějí našich občanů.“³⁶²) jednoduše širším koalicím ex definitione zabráňovalo. Svou roli zde navíc bezesporu sehrála negativní zkušenost druhé poloviny čtyřicátých let, která myšlení o revolucích a společenských změnách jaksí zablokovala. Bez ohledu na následnou podobu československé normalizace je za největší slabinu takového postupu možno považovat defenzivní vymezení vlastního programu, který se orientoval na udržení dříve dosaženého a rezignoval na rozvíjení jakýchkoliv alternativních vizí. Tato tendence měla ostatně dlouhodobější charakter a svým způsobem se promítla také do většiny opozičních aktivit v následujícím dvacetiletí.

V tomto ohledu měla do jisté míry pravdu normalizační kritika, vyčítající kulturním svazům elitářství. Pocit výlučnosti odvozovali tehdejší aktéři buď přímo od vlastní tvorby, nebo z podílu na formování reformní hegemonie. „Na tom slavném Brůžkově mítinku ve Slovanském domě bylo nanejvýš 40 až 50 opravdových umělců, jinak tam byli osvětáři a kutílkové z okresů a krajů,“ psal například Dušan Havlíček z Ženevy Jiřímu Pelikánovi.³⁶³ Intelektuálové sami sebe pokládali za sociální skupinu hájící vlastní zájmy, vlastní představy o socialistické společnosti, vlastní hegemonii v občanské společnosti a svou vzrůstající dominanci ve veřejném prostoru. Mimo chodem reformní úsilí lze chápat také „posun od dominance centralizované byrokracie s neexistující třídní podstatou směrem k dominanci stranických intelektuálů, jež spojovala praxe a životní postoje. Mezi hlavní znaky této společenské skupiny patřily zájmy [nově vytvořené] třídy, která disponuje faktorem profesních manažerských a technologických [též kulturních a intelektuálních – *obě pozn. JM*] znalostí.“³⁶⁴

Jednou z příčin konce demokratického socialismu v Československu byla bezesporu politická prohra osmašedesátého roku

a značně nekompromisní nástup normalizace a československé varianty reálného socialismu. Při zpětném posuzování nesmíme ovšem zapomínat na základní limity tehdejšího sebe-vymezení umělců jakožto společenské elity (svědomí národa), které osmašedesátnické inteligenci neumožňovaly rozvinout její eventuální avantgardní potenciál. A to dokonce ani tehdy, když se něco podobného jako celospolečenská solidarita a hlavně celospolečenský odpor jevíly jako možné alternativy nastupující normalizaci a společenské rezignaci. Interpretace tehdejších událostí, stejně jako snahy o vytvoření účinnější taktiky, na kterou tehdy upozorňoval historik Jan Tesař nebo Hnutí revoluční mládeže, byly překryty aktuálním politickým realismem a „rozumností“. Intelektuálové sice operovali s mravností a občanskými právy, v rozhodujících chvílích se však vzdali odpovědnosti nebo, lépe řečeno, si tuto odpovědnost z výše uvedených důvodů ani nechtěli připustit. Vzhledem ke skutečnosti, že svazy nedokázaly udržet solidaritu ani v rámci své společenské skupiny a po květnu 1969 se orientovaly na vlastní – uměleckou profesí a dle jednotlivých svazů vymezené – zájmy, bychom na ně ale patrně kladli přílišné nároky.

Už byl zmíněn legalistický princip jako jeden z výrazných rysů české (opoziční) politiky od poloviny 19. století.³⁶⁵ Nutno říci, že pozdější chartistické upozorňování na nedodržování platných zákonů mělo mnohem větší subverzivní potenciál než lpění na důsledném pohybování se v mezích zákona na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Druhá, časově starší varianta legalismu spíše blokovala možnosti kolektivního vzdoru. Při vědomí nejednoduché osobní situace tehdejších aktérů i dějinnosti okamžiku potom v kontrastu se solidarizačními snahami z let 1968–1969 působí důraz na platné zákony bezzubě zejména na počátku sedmdesátých let. Pomyslný vrchol této tendence dovedený takřka ad absurdum představovaly intervence bývalých vysokých svazových činitelů, které prakticky výhradně směřovaly ke zlepšení osobní situace; fakt, že byly adresovány muži, jakým byl Oldřich Švestka, jenom dokládá, kam až bylo možno v rámci legalistního pojetí zajít.³⁶⁶ Námitka hrající na strunu úspěšné normalizační strategie nabourávající solidaritu tehdejších aktérů přitom na tomto místě neobstojí, jak je možno vidět z předchozích řádků. Jedna věc je nátlaková politika a druhá ochotné vyklížení pozic do té míry, že další poziční válka již není vůbec možná. Pokud svazy v souvislosti s udržováním reformní ideologie (nikoliv v pejorativním vymezení) a pozdějším obnovováním hegemonie odsunutým na neurčito spoléhaly

na autonomii vlastní materiální základny, hrubě podcenily konsolidační strategie a přecenily možnosti politického realismu.

Jiří Lederer vzpomíná, že Koordinační výbor tvůrčích svazů měl na podzim 1968 velkou autoritu a „všude se s ním počítalo. O kontakt s touto organizací měli zájem studenti i dělníci.“⁴³⁶⁷ V obou bodech je svědectví nesporně spolehlivé, vyplývá to z logiky situace. O čem se však již Ledererovy vzpomínky nezmiňují, je odpověď na otázku, proč této šance tvůrčí svazy náležitě nevyužily a proč se nepokusily o funkční celospolečenskou koalici (situace ve výrobních závodech a na školách, zdá se, k tomu vybízela), která by vedle nátlakové funkce měla výrazně subverzivní či alespoň dlouhodobě rezistentní potenciál. A proč se svazy zdráhaly překročit sice mizející, avšak stále ještě proklamované spojenectví s politickými elitami, jež jim o několik měsíců dříve vcelku bezproblémově garantovalo hegemonii ve veřejném prostoru? Patrně si zatím neuměly představit, že by se ocitly ve skutečné opozici vůči stranickému vedení. Navíc, bez ohledu na momentální politickou a společenskou situaci, stále ještě operovaly s obrovským množstvím výhod a privilegií, jež jim zaručovaly nemalou autonomii. Teprve ztráta této materiální základny reformní hegemonie, Putíkovou metaforou „odchod ze Zámku“, a zkušenost definitivní politické prohry byly v tomto ohledu rozhodující.

Vrátíme-li se obloukem zpět ke Gramscimu, umělecké svazy a jejich protagonisté se jakožto forma státněsocialistické občanské společnosti podíleli na vytváření jednoty strany/státu a reformní hegemonie v éře pražského jara a pokoušely se o její udržování po lednu 1968. Pomohli také prosadit společenskou akceptaci oficiálních reformních představitelů strany a státu. Oficiální reformní establishment se po vojenské invazi věnoval především svému politickému přežití a rezignací na obhajobu reformní hegemonie, stejně jako postupnou normalizací prakticky pomáhal prosadit protireformní kontrarevoluci. Svazy se ovšem od oficiálního reformismu neodpoutaly a nevyužily příležitosti k pokusu o vytvoření nového „bloku“ občanské společnosti, který by se oddělil od oficiálního stranického/státního reformismu a který by cílil na uhájení reformu československého státního socialismu. Oficiální reformisté se po invazi odmítli opřít o lidové hnutí založené na emancipaci odborových svazů, vznikajících dělnických radách či studentském hnutí, o radikální reformisty v ústředním výboru či o podporu uměleckých svazů a kulturní sféry. Svazy v podstatě promeškaly stejnou příležitost. Obě skupiny vytvářející v osmi měsících roku

1968 ojedinělou jednotu v rámci reformní hegemonie se staly obětí politického realismu, byť každá z jiných důvodů, a paradoxem dějin zůstává, že tím přes vzájemnou kritiku projevovanou po invazi společně otevřely prostor pro obnovení pořádku.

Závěr

Vývoj české a slovenské společnosti po srpnu 1968 nebyl zdaleka tak jednoznačný, jak se na první pohled zdá. Jinými slovy řečeno, nesměřoval nevyhnutelně (teleologicky) k té formě reálného socialismu, kterou máme pro poslední dvacetiletí československého státního socialismu rezervovanou. Nejednoznačné formulování konsolidačních strategií dokládá, že se výsledný obraz normalizace vytvářel „za pochodu“ a že nebyl zdaleka jasný ani po nástupu Gustáva Husáka do čela KSČ. Vedle sovětských představ působily na jeho finální podobu bezesporu i komplikované vztahy v nejvyšším stranickém a státním vedení, respektive rozdílné vize a priority jednotlivých vlivových skupin, jejichž průsečíkem se nakonec stalo Poučení z krizového vývoje. Podíl na výsledné formě obnoveného pořádku ovšem měli paradoxně i ti, kteří byli normalizováni: nejprve svými aktivitami, které normalizační reakci vyvolaly, a později činností, jež výslednou konsolidaci společenských poměrů umožnila.

Umělecké svazy patřily k výrazným oporám reformního procesu, a jak se snažil ukázat předchozí text, významnou měrou se podílely na prosazení tzv. reformní hegemonie. Stejně organizace se po srpnu 1968 zařadily mezi nesmlouvavé zastánce polednového vývoje, a dokonce se pokoušely o formulování strategie na udržení vlastní hegemonie i politického nátlaku na pokračování reformem. Paradoxně však zároveň opustily vytyčenou taktiku ještě dříve, než byla vůbec po personálních změnách na nejvyšších stranických postech reálně atakována. Ve světle dobových materiálů se tedy svazy nejeví jako hráz nastupující normalizace, jejich činnost na jaře 1969 lze spíše charakterizovat jako dobrovolné vyklízení prostoru.

Z hlediska svazů byly na přelomu let 1968/1969 v sázce přinejmenším dvě věci: demokratický a humanizovaný socialismus prosazovaný jimi v šedesátých letech a jejich autonomie a materiální a publikační privilegia. V reformním pojetí kultury samozřejmě šlo o spojitě a navzájem neoddelitelné nádoby: na politickém diktátu nezávislá kultura vytvářela podmínky pro rozvíjení demokratického socialismu, který zpětně garantoval její autonomii i ekonomické zázemí; umění nemělo podléhat ani tržním mechanismům ani politickému diktátu.³⁶⁸ Ve zjitřené atmosféře jarních měsíců roku 1969 daly svazy přednost obraně vlastních privilegií a záchraně

publikačních sítí před důsledně jednotným postupem proti společenské normalizaci. Nelze se ubránit pocitu, že tato volba směřující především k udržení partikulárních svazových zájmů rozhodla nejen o snadné a nenásilné likvidaci svazové solidarity, ale i o normalizaci svazů samotných. Míra normalizačního úspěchu byla přitom takřka přímo úměrná absenci širšího odporu. K úspěšné konsolidaci svazů přispěl také důraz na omezení svazové finanční autonomie a s ní spojených materiálních privilegií. Ve srovnání s érou Antonína Novotného, jejíhož návratu se svazy po vojenské invazi obávaly, šlo o zcela novou strategii určující úspěch nového pořádku. Přímý politický nátlak stranických špiček byl totiž mnohem více než kdykoliv dříve kombinován s činností státních institucí. Dokud byly ve hře pouze ideová hlediska, svazům se dařilo kolektivně vzdorovat. Jakmile ale přišly na pořad dne otázky praktického chodu svazů, včetně vydávání časopisů, provozování nakladatelství a fondů či správy nemovitostí, jednotlivé svazy se ocitly v situaci permanentní defenzivy, v jejímž rámci se jakýkoliv kolektivní odpor jevil jako vzdálený a utopický. V reálném čase každodenních drobných obran šlo najednou především o zajištění chodu svazů v dosavadní podobě. Drobné kompromisy a vítězství teď a tady přitom zastiňovaly blížící se příští porážku.

Kapitola o vývoji reformní a normalizační kulturní politiky se snažila jednak nastínit nové tendence návratů konsolidačního režimu k leninismu a jednak poukázat na jistou návaznost sedmdesátých let na léta šedesátá spočívající především v důrazu na rozvíjení socialistické společnosti. Velkou roli zde přitom hraje právě stát a jeho instituce. Abych předešel možnému nedorozumění, nejde mi o relativizaci normalizační éry, ale o poukaz na skutečnost, že i toto období mělo své principy a že jeho běžné vnímání coby kulturní cézury, doby temna, diskontinuity atd. (tato označení jsou většinou založena na silné normativitě pojmu kultura) tuto problematiku spíše zastiňuje, než aby ji osvětlovalo.

Podobně můžeme podle mého názoru vést paralelu mezi jednotlivými aktéry a jejich myšlením. Ostatně na shodné či podobné principy objevující se v jednání svazů po invazi roku 1968 a v pozdějším disentu upozorňuje kapitola věnovaná svazům. Nyní poněkud obecněji: Důraz na mravní odpovědnost intelektuála a občanská práva, který se výrazně projevil po vojenské invazi do Československa, nenašel své uplatnění v Chartě 77 náhodou. Jak upozorňuje Joseph Grim Feinberg,³⁶⁹ v opozičním hnutí bylo plno místa pro existenciální revoluci na úrovni osobní odpovědnosti („život v pravdě“),

avšak zcela v něm chyběl prostor pro vytváření celospolečenského odporu nebo pro vyjádření vůle pracujících jako pracujících. Dodávám k tomu, že tento moment je vidět ještě v jedné spojnici mezi šedesátými a sedmdesátými lety. Zatímco stranické pojetí pravdy v obou dekadách odkazovalo podle leninských postulátů výhradně k činnosti stranické sféry, umělci a intelektuálové šedesátých let přisoudili stejně jako později chartisté gnoseologickou funkci samotnému umění, bez stranického přívlastku. Umělecká tvorba se stávala bránou k pravdě, jakousi mírou lidského individua ztraceného ve společenské totalitě. Avšak nepropracovanost a nedostatek širší reflexe takového pojetí vedla později nanejvýš k podpoře undergroundu či k samizdatu, nikoliv ovšem již k vytvoření jakéhokoliv náznaku celospolečenského hnutí, respektive umění jako jeho prostředku. Jestliže kultura a umění měly ještě v šedesátých letech emancipační společenský potenciál a vědomě i nevědomě přispívaly k vytváření celospolečenského kvasu vedoucí k pražskému jaru, reformní hegemonii, o deset let později se zdá, jako by se disidenti vůbec zabydleli ve vlastní tvorbě, „světlině bytí“, tedy v hledání a vyjadřování pravdy.

Skutečnost, že velká část aktérů šedesátých let o desetiletí později zcela vyměnila úvahy o socialismu za lidskoprávní tematiku, je v tomto ohledu poměrně výmluvná. Disidentská obhajoba liberálních svobod před jakoukoliv formou útlu této generaci umožnila, aby přijala totalitární výklad reálného socialismu (někteří její příslušníci se v exilu na vytváření tohoto paradigmatu aktivně podíleli – například historik Karel Bartošek jako spoluautor *Černé knihy komunismu* nebo A. J. Liehm se svými *Lettre internationale*). Spolu s tím jim tyto postoje umožnily odvrhnout jakoukoliv formu emancipačního (revolučního) socialismu. Sami pro sebe tento moment často vnímali jako dovršení dlouhého procesu destalinizace, neuvědomovali si však, že pokud ho pokládali za definitivní odmítnutí falešného vědomí (tentokrát v Manheimově, a nikoliv jako v první destalinizační fázi v Marxově smyslu), stávali se obětí nového sebeklamu. Jeho dědictví ostatně nesou české úvahy o společenských alternativách dodnes.

Vrátíme-li se ještě k šedesátým letům, svazy a jejich činnost lze také pojímat jako podílníky na vytváření „živé sféry“ v rámci státního socialismu, jakési neliberální formy občanské veřejnosti směřující k reformnímu komunismu/demokratickému socialismu. Paradoxní je, že zatímco Jürgen Habermas si v druhé polovině své slavné knihy *Strukturální přeměna veřejnosti* zoufal nad zánikem

občanské veřejnosti v západních zemích, která neodolala útoku státu, masových médií a masové kultury, ve státech státního socialismu naopak můžeme zaznamenat její vzestup,³⁷⁰ nebo alespoň vzestup veřejnosti politické – v Československu šedesátých let, v Polsku na přelomu sedmé a osmé dekády nebo v celém východním bloku koncem osmdesátých let.³⁷¹ Nešlo přirozeně o soukromou sféru, která by oponovala státu, a protagonisté tohoto procesu nedisponovali ani kapitálem ani soukromým vlastnictvím. Kritické hlasy českých a slovenských stranických intelektuálů, kteří ve státně socialistické společnosti šedesátých let občanskou veřejnost prostřednictvím mediálních i soukromých (ve formě neformálních komunikačních sítí) kanálů vytvářeli, však vycházely z nedostatečného podílu na přerozdělování bohatství, na managementu a na utváření politické doktríny a politiky. Za této situace se tehdejší straniční intelektuálové zákonitě dostávali do podobné role jako měšťané v kapitalistických společnostech 18. století; podobně jako se měšťané emancipovali na královské moci a na dominanci šlechty a církve, intelektuálové státního socialismu se vymezovali především vůči stranické byrokracii. V období pražského jara se státně socialistická forma občanské veřejnosti, původní doména privilegovaných intelektuálů, rozšiřovala takřka masově. Živá sféra tak vytvářela ve vztahu ke sféře státní/stranické podobné napětí, jaké Habermas považoval za modernizační element liberálních kapitalistických společností. Zda by se bez zásahu invazních armád státní socialismus posunul směrem k dynamické „komunikativní“ společnosti založené na zespolečnění výrobních prostředcích, je svůdná otázka, holým faktem ovšem zůstává, že „živá sféra“ včetně svazů byla během pouhých několika měsíců umrtvena.

Kdybychom konsolidační strategie porovnávali s tehdejšími západními společnostmi tržního kapitalismu nebo s naší českou současností, režimy reálného socialismu se od nich zásadně lišily v přístupu k tomu, co se z etablovaného pořádku vymykalo. Zatímco odstředivé tendence jsou v kapitalistických státech neutralizovány komplikovanými tržními mechanismy či nepřímými principy kontroly, jež Michel Foucault označil za „governance“, normalizační režim nechtěl po zkušenostech z roku 1968 nechávat podobné tendence bez pozornosti. Zatímco v západních společnostech podléhala umělecká a kulturní sféra vlastnímu vývoji a stát do ní přímo nezasahoval (srovnatelně ovšem například britský stát pod vedením Margaret Thatcherové zasahoval proti odborům), v zemích východního bloku tomu bylo přesně naopak. Třebaže

byl podle autorů monografie o sovětské kulturní politice „zdánlivě monolitní kontrolní aparát stále méně schopen emancipaci kultury čelit“, ³⁷² československý reálný socialismus si nárokoval takřka absolutní kontrolu (samozřejmě s menšími či většími úspěchy ³⁷³) nad vymezením společenských a kulturních normativů. Zároveň je nutno říci, že všude tam, kde aktéři čelící normalizaci, vyměnili vizi kolektivního odporu za momentální obhajobu vlastních zájmů, docházelo ke stejným výsledkům. V tom je princip konsolidace v rámci státního socialismu i reálného kapitalismu totožný. Jakkoliv byla konsolidace realizována odlišnými prostředky a na základě rozdílných mechanismů, mezi rozhodující činitele úspěchu patřil ekonomický faktor a zapojení státních institucí. Obojí výrazně přispělo k tomu, že se nedávno artikulované solidarity a spojenectví začaly rozpadat.

Normalizačnímu režimu ovšem nešlo jen o reglementaci minulého, ale o využití kultury jako jednoho z pilířů při budování socialistické společnosti. Důkazem toho budiž dobová snaha o vytvoření systému pobídek (soutěže, stipendia, udílení cen, výstavy, státní příspěvky atd.) pro realizaci angažované tvorby. Proto také nebyla například až na výjimky (na podzim 1970 nakladatelství Sympozion) rušena nakladatelství ani jiné důležité instituce a proto jeden z bezprostředních cílů obnovených tvůrčích svazů spočíval v urychleném náboru nových členů. Výstavba svazů byla také v následujících letech náležitě sledována.

Nutno ovšem říci, že nový pořádek reálného socialismu poskytoval oproti padesátým letům daleko větší prostor jak pro umělce, tak pro běžného občana. Výklad spojení „angažovaná tvorba“ byl mnohem širší. Nyní již socialismus reálně existoval, alespoň podle ideologů, a nadšení z budování včetně boje proti nepřátelům vystřídalo to, co příliš nevybočovalo z normality anebo vědomě nenavazovalo na nespoutané dobrodružství osmašedesátého roku. Pokud se tak ovšem stalo, reagoval režim jednoznačně a vždy se snažil zakročit: ať už šlo o první politické procesy se signatáři tzv. Deseti bodů, s příslušníky Hnutí revoluční mládeže či později undergroundu, signatáři Charty 77 nebo společenskými outsidersy, kteří se pohybovali na hraně zákona a dávali přítom ostentativně najevo pohrdání společenskými a ideologickými normami. Nicméně normalita byla poměrně elastická a nabývala různých forem, jež mohly odrážet afinitu k režimu a současně jeho skrytou kritiku. ³⁷⁴ To je podle mého soudu hlavní důvod, proč vztah většinové společnosti k otevřeně projevované „nenormalitě“ byl v této době srovnatelný

s poměrem západních společností vůči skupinám hlásajícím radikální společenskou změnu. Majoritní československá společnost se v éře normalizace oddávala kulturním i jiným možnostem (získání bytu, výchova dětí, trávení volného času atd.) reálného socialismu podobně jako západní společnosti konzumnímu „reálnému kapitalismu“. Uskupení jako Charta 77 či hudba Plastic People of the Universe ji nemohly z klidu normality příliš vyrušit, stejně jako bomby Frakce Rudé armády nemohly otřást základy západoněmeckého kapitalismu.

Umělecké a tvůrčí svazy byly na počátku sedmdesátých let zkonsolidovány natolik, že až do zániku státního socialismu představovaly poměrně spolehlivé opory normalizačního pořádku. Pokud by se ovšem představitelé nově etablovaných svazů domnívali, že dobyli velkého vítězství a společenského vlivu, opak byl pravdou. Státní socialismus se navzdory všeobecným proklamacím o rozvoji socialistické kultury a kulturnosti socialistického člověka čím dál více uchyloval k přenesení váhy směrem k audiovizuální kultuře. Mezník mezi grafosférou s dominantním psaným slovem a videosférou klade Régis Debray příznačně do roku 1968. Jakkoliv měly v tomto ohledu státně socialistické režimy jisté zpoždění, záhy se jim ho v mnoha ohledech podařilo dohnat.³⁷⁵ Přímý důkaz není k dispozici, ale jako by si ideologové reálného socialismu byli velmi dobře vědomi, že „dokud prst spočívá na vypínači, nebo posunuje nahrávku [...] nebude pro establishment nikdy představovat nebezpečí“.³⁷⁶ Emancipační společenskou roli již svazy v rámci státního socialismu rozhodně nesehrály.

Zároveň je nutno upozornit ještě na jednu okolnost. Rezignace na podrobnější analýzu dění na Slovensku byla v tomto textu záměrná, avšak absence slovenské problematiky odráží také dobový nezájem české strany o dění ve východní části federace. *Listy* sice například pravidelně poskytovaly publikační prostor slovenským kolegům,³⁷⁷ v publicistice se přirozeně řešily otázky federalizace a podobně, pro jakékoliv náznaky koordinace na úrovni svazů anebo i jednotlivců ovšem nezbyval prostor. Paradoxně jediným, kdo se této perspektivě důsledně věnoval, bylo předsednictvo ÚV KSČ zabývající se konsolidací uměleckých svazů v obou částech. Ostatně, ke konsolidačnímu finále v podobě ustavujících sjezdů nových svazů došlo v Čechách i na Slovensku shodně roku 1972.

Tuto otázku přitom nelze smést ze stolu odkazem na odlišné chápání reformního procesu v Čechách a na Slovensku, respektive na demokratizační úsilí na jedné straně a federalizaci

na straně druhé. Podobnou paušalizaci vyvrací například dopis, který na konci ledna 1969 zaslali do Prahy slovenští intelektuálové z ústavu Slovenské literatury SAV a výboru Svazu slovenských spisovatelů.³⁷⁸ Odmítli v něm představu, že slovenští intelektuálové „ustúpili z humanitných pozícií, že sa vzdali boja proti násiliu, proti pokusom potlačiť slobodné myslenie a rozhodovanie, cenzurovať kolobeh myšlenok“, i jakoukoliv izolaci od českých intelektuálů a rozhodně podpořili snahy českých svazů z poslední doby: „Sme pevne s Vami, naši priatelia.“

Přehlížení slovenské části republiky bylo ostatně pro českou inteligenci typické od samého vzniku Československa a patřilo také k důvodům zániku společného státu na přelomu let 1938/1939. Historie se však měla opakovat. Ignorování slovenského rozměru reformy, stejně jako přehlížení jakéhokoli spojení na úrovni radikálních demokratů (Slováky, kteří podepsali manifest *Dva tisíce slov*, bychom spočítali na prstech jedné ruky), nejen do jisté míry předurčilo rychlost společenské konsolidace na počátku sedmdesátých let, ale promítlo se i do následujícího dvacetiletí (případ *Dvou tisíc slov* se opakoval s Chartou 77 – na Slováky „jaksi nezbyl čas“³⁷⁹). Oddělenost intelektuálního života stála také mezi příčinami zániku Československa na počátku let devadesátých. Nehledám zde samozřejmě jasnou kauzální souvislost, avšak – jak upozornil už Jan Tesař – tohoto jevu, stejně jako realistické tendence české politiky, si nelze nevšimnout. S trochou nadsázky můžeme říci, že čeští intelektuálové centra shlíželi na slovenskou periferii spatra (pokud o ni vůbec projeví zájem) a totéž platilo i pro vztah centrum-periferie v české části federace. Tak jako později v souvislosti s Chartou 77 se také po invazi většina dění odehrávala maximálně po ose Praha-Brno. Hranice těchto měst překročily úvahy svazových činitelů zřídka, a pokud už se tak stalo, potom nikdy s cílem širší koordinace. Jednota proklamovaná svazy na podzim roku 1968 nebyla ani zdaleka tak opodstatněná jako jednota normalizátorů v úsilí o konsolidaci společenských poměrů.

Poznámky

- 1 Luigi PINTOR, *Global Normalization*, Telos 6, 1970, s. 204–211.
- 2 Původní záměr navazoval na badatelské aktivity spojené s disertačním výzkumem – viz Jan MERVART, *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí 60. let*, Brno 2010.
- 3 Mark KURLANSKY, *1968. Rok, který otřásl světem*, Praha 2007.
- 4 Rozhovor s Félixem Guatarim a Gillem Deleuzem „O kapitalismu a touze“, in: Gilles DELEUZE, *Pusté ostrovy a jiné texty*, Praha 2010, s. 295–308.
- 5 George KONRAD – Ivan SZELENYI, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt 1979.
- 6 Adam MICHNIK, *Letters from Prison and Other Essays*, Berkeley 1986 (především „A New Evolutionism“, s. 135–148).
- 7 K tomuto dojmu přispívá i monografie Michala Kopečka, v níž se autor kloní především k analýze jednotlivých revizionistických diskursů – viz Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009.
- 8 Jan PILAŘ, *Sluneční hodiny. Vzpomínky*, Praha 1989, s. 474.
- 9 K tomuto tématu pro české prostředí srov. zejména Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008. Pro jiné kontexty viz například Peter FRITZSCHE – Jochen HELLBECK, *Nový člověk stalinského Ruska a nacistického Německa*, in: Sheila Fitzpatricková – Michael Geyer (edd.), *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*, Praha 2012, s. 404–458.
- 10 Inspirativní studii přesahující vyřčené představuje kniha Boris GROYS, *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*, Praha 2010.
- 11 Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998.
- 12 Na toto téma zejména viz Jiří KNAPÍK, *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha 2006.
- 13 Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960, čl. 16.
- 14 Shrnutí této kampaně viz M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, zejména s. 293–303.
- 15 Na toto téma srov. Sarah Meiklejohn TERRY, *Theories of Socialist Development*, in: Táž, *Soviet Policy in Eastern Europe*, New Haven – London 1984, s. 224–231.
- 16 Ladislav MŇAČKO, *Oneskorené reportáže*, Bratislava 1963; Dominik TATARKA, *Démon súhlasu*, Bratislava 1963.

- 17 *Usnesení XII. sjezdu KSČ o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti*, Praha 1962.
- 18 *Viz Rezoluce XIII. sjezdu KSČ k naléhavým otázkám dalšího rozvoje socialistické kultury*, in: XIII. sjezd Komunistické strany Československa 31. května – 4. června 1966, Praha 1966, s. 458–472.
- 19 Nutno říci, že právě tento moment byl základem časté kritiky ze strany Antonína Novotného či stranických ideologů („dříve největší stalinisté, nyní největší bojovníci proti ‚kultu‘“). Zatímco představitelé poststalinického režimu používali tento argument k diskreditaci formulího se reformismu, pro mladší uměleckou generaci přispívala stalinistická minulost k nedůvěryhodnosti reformních snah.
- 20 Na tento aspekt upozorňuje Vladimír V. KUSIN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972, s. 86.
- 21 Bývalý šéfredaktor *Nové mysli* Čestmír Císař roku 1963 krátce zastával post tajemníka ÚV KSČ. Z této funkce byl již na konci téhož roku odvolán a po následující dva roky zastával funkci ministra školství, než ho stranické orgány odložily jako velvyslance do Rumunska. Karel Kostroun byl na přelomu padesátých a šedesátých let vedoucím kulturní rubriky *Nové mysli*, následně zaměstnancem aparátu strany s pravomocemi pro Svaz československých spisovatelů. Zde se ovšem neosvědčil, neboť jeho vztah ke spisovatelům byl spíše vstřícný než dohlížitelský. V letech 1964–1968 byl zaměstnán v Ústavu pro českou literaturu ČSAV.
- 22 Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL – Jan MORAVEC (edd.), *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/1, Praha – Brno 1999, s. 350–352 („Humanistické poslání kultury“).
- 23 Nejlépe doložitelná je tato tendence na tehdejších svazových časopisech, zejména *Literárních listech* (dříve *Literárních novinách*) a *Divadelních novinách*, jež patřily v dané oblasti k nejsledovanějším. Nezanedbatelná byla i jednotlivá prohlášení, například k volbě prezidenta či pozdější manifest *Dva tisíce slov*, vycházející z akademického a především kulturního prostředí.
- 24 Pozdější zpráva hovořila o posílení vlivu nově příchozích pracovníků z Československé akademie věd Eriky Kadlecové, Ladislava Prokůpka, Jana Hraničky a dosavadních zaměstnanců Nováka, Kopeckého a M. Štěpánka na úkor Miloslava Brůžka, Bohuslava Chňoupka, A. Prepsla, Hrůzy, Jana Kratochvíla a Jiřího Purše. Viz NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 15, a.j. 36, b. 6, Zpráva o činnosti a navrhovaných opatřeních Ministerstva kultury ČSR z 25. listopadu 1969.
- 25 Srov. František CIGÁNEK – Ondřej FELCMAN (edd.), *Národní shromáždění*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 3/1 (květen 1967 – červenec 1968), Praha – Brno 2002, s. 292–294.
- 26 Vítězslav GARDAVSKÝ, *Bůh není zcela mrtev. Úvahy o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*, Praha 1967.

- 27 Podobných příkladů by šlo uvést velké množství; zde Ivan SVITÁK, *Lidský smysl kultury*, Praha 1968; Tomáš Garrigue MASARYK, *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, Praha 1968; Milan MACHOVEC, *T. G. Masaryk*, Praha 1968 (vedle Melantrichu vydalo knihu i nakladatelství Svobodné slovo).
- 28 Viz materiál předložený 26. dubna Čestmírem Císařem předsednictvu ÚV KSČ, na jehož základě byl Kostroun jmenován do čela oddělení kultury. NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 69, a.j. 85, b. 14.
- 29 Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL, *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/2, Praha – Brno 2000, dokument č. 86, s. 102.
- 30 *Vedení kulturního aktivu ÚV KSČ ustaveno. Komunisté-umělci a kulturní pracovníci se hlásí k přípravě sjezdu*. Rudé právo, 7. 6. 1968, s. 5. Na vedení kulturního aktivu se podíleli: Josef Balvín, Jiří Brabec, Jarmila Drobná, Miloš Fiala, Vlastimil Fiala, Miroslav Galuška, Jiří Gočár, Eduard Goldstücker, Ladislav Helge, Adolf Hoffmeister, Květoslav Chvatík, Vladimír Juřík, Jan Kopecký, Jiří Kotalík, Vlastimil Král, Jiří S. Kupka, Věroslav Neumann, Luděk Pacovský, František Pavlíček, Zdeněk Pešat, Karel Storch, Jiří Šetlík, Miloš Vacík, Felix Vodička, Ivan Vojtěch.
- 31 Dalšími jeho členy byli: J. Balvín, J. Brabec, J. Drobná, M. Fiala, V. Fiala, Z. Pešat, J. Kupka, J. Šetlík, M. Vacík, I. Vojtěch, Z. Lakomý, L. Novák, Čestmír Kafka, V. Šefl, Z. Digrín.
- 32 Sonda do osobní pozůstalosti Eduarda Goldstückera v tomto ohledu napovídá mnohé. Vedle celé řady vystoupení v Praze přednášel Goldstücker při oslavách Prvního máje v Českém Dubu, v červenci v Nižné nad Oravou a dochovala se i pozvánka na přednášku do knihovny v České Lípě a mnoho dopisů vyjadřujících sympatie – viz NA, f. Eduard Goldstücker, kr. č. 12. K činnosti aktivů na nejrůznějších úrovních viz například prohlášení stranických kulturně-výchovných pracovníků *Za novou politiku i v kultuře*, Rudé právo, 28. 6. 1968, s. 1.
- 33 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Obsahová analýza rezolucí zaslaných oddělení kultury ÚV KSČ v roce 1968, s. 10.
- 34 Dušan HAVLÍČEK, *Jaro na krku. Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*, Praha 1998, s. 34.
- 35 Na oddělení přišli v červnu a červenci 1968 Jaroslav Helebrant, Stanislav Pošusta, Jiří Valenta, Olga Bílková a Emil Kubát. Všichni byli později z KSČ vyloučeni nebo vyškrtnuti. Viz NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 27, a.j. 42, b. 6, Situační zpráva o činnosti oddělení kultury ÚV KSČ, návrh jeho struktury a složení. NA, f. KSČ – ÚV, 02/4 (1966–1971), sv. 53, a.j. 94, b. 11, Schválení výsledků pohovorů k výměně stranických legitimací pracovníků bývalého oddělení kultury ÚV KSČ, bývalého oddělení školství a vědy ÚV KSČ a stranického aktivu z 3. února 1970.
- 36 Tamtéž.

- 37 Jitka VONDROVÁ, *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*, Praha 2013, s. 117–118.
- 38 V kultuře a intelektuálním životě je v tomto ohledu pěkným příkladem rozdílný vývoj polské, československé a maďarské kinematografie.
- 39 Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (edd.), *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970 (červenec – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 2/4, Praha – Brno 1996, dokument č. 169 (Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23. – 26. srpna v Moskvě), s. 271–274.
- 40 K tomuto tématu více viz Jakub KONČELÍK, *Mediální politika a srpen 1968. Zřízení úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu*, in: Slavomír Magál – Miloš Mistrík – Martin Solík (edd.), *Masmediální komunikácia a realita II*. Trnava 2009, s. 203–219.
- 41 Tamtéž, s. 214; Kieran WILLIAMS, *The Prague spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge 1997.
- 42 J. KONČELÍK, *Mediální politika*, s. 213.
- 43 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Podklad ke Zprávě o situaci na kulturní frontě a návrh postupu v plnění akčního programu strany v oblasti kultury.
- 44 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67.
- 45 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 20, Dopis Karla Kostrouna byru ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích z 13. února 1969.
- 46 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Podklad ke Zprávě o situaci na kulturní frontě a návrh postupu v plnění akčního programu strany v oblasti kultury.
- 47 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Pracovní materiál pro poradu ideologických tajemníků KV a OV KSČ a ústředního aktivu.
- 48 Nejzdařilejším příspěvkem na toto téma je monografická studie Zdeněk DOSKOČIL, *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006.
- 49 *Zásady činnosti a hlavní úkoly ministerstva kultury České socialistické republiky*, Kulturní informace – zpravodaj Ministerstva kultury České socialistické republiky, 1969, č. 2, s. 3.
- 50 Tamtéž, s. 8.
- 51 Následující řádky vycházejí ze zprávy Návrh stanoviska oddělení kultury ÚV KSČ a vedení kulturního a kulturně výchovného aktivu ÚV KSČ k Zásadám činnosti a hlavním úkolům ministerstva kultury ČSR – NA, f. KSČ – ÚV, 7/31, sv. 2, a.j. 22.
- 52 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Návrh na vytvoření kulturně politické komise byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích a kulturně politické komise ÚV KSČ. Nutno ovšem říci, že Jaroslav Kozel měl již pro byro ÚV KSČ předpřipravený materiál pro vznik uvedené komise s datací 30. ledna 1969, jejíž činnost měla být ve spolupráci s kulturním oddělením ÚV KSČ zahájena v únoru. Jejím předsedou se měl stát Ladislav Helge. Zda nakonec Kozel návrh byru nepředložil na základě vlastního uvážení, anebo zda o osudu tohoto

- materiálu rozhodly jiné intervence, nelze dnes s jistotou říci. Viz NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 21, Návrh na výstavbu a složení kulturně politické komise byra ÚV KSČ pro stranickou práci v českých zemích.
- 53 Tamtéž, Pracovní materiál pro poradu ideologických tajemníků KV a OV KSČ a ústředního aktivu.
- 54 Tamtéž, Východiska pro stranickou práci v oblasti kultury.
- 55 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 20.
- 56 Kritické komentáře tajemníka byra ÚV KSČ jsou připsány na pracovní verzi materiálu, kterou Jaroslavu Kozlovi zaslal 9. dubna k opoznámkování Karel Kostroun. Jakkoliv Kozlova kritika není ještě zcela autoritativní a odpovídá nejistému přelomovému období, objevují se v jeho formulacích pojmy a spojení, jež budou dominovat v následujícím období tzv. konsolidace: „co je to za pozice?“, „z těchto pozic se nelze dopracovat objektivního stranického hodnocení a postupu“, „silná slova převažují nad skutečným kritickým rozbořem“, „kdo tu koho straší!“. Následující odkazy se vztahují k této verzi dokumentu: NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18c, Podklad ke Zprávě o situaci na kulturní frontě a návrh postupu v plnění akčního programu strany v oblasti kultury. Zda a nakolik se kulturní oddělení ÚV KSČ uchýlilo ke kompromisu a některé kritické připomínky do zprávy zapracovalo, není autorovi známo.
- 57 Příznačná pro měnící se politické klima je v tomto ohledu poznámka Jaroslava Kozla: „a ne naopak?“
- 58 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 1, a.j. 18d, Názory kulturní fronty na současnou politickou situaci.
- 59 Viz *Rudé právo*, 6. 1. 1969. Publikováno in: Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/4, Praha – Brno 2003, dokument č. 281, s. 122–123.
- 60 NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 89, a.j. 147, b. 7, Stanovisko kulturního aktivu při oddělení kultury ÚV KSČ k současné politické situaci ze dne 22. ledna 1969.
- 61 Tamtéž.
- 62 Viz Zdeněk DOSKOČIL, *Historik ve spárech politiky. Milan Hübl v šedesátých letech 20. století*, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Liberec – Praha 2013, s. 154.
- 63 Viz Jan MERVART, *Husákovská normalizace a „reálný socialismus“*, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol., *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*, Bratislava 2013, s. 547–558.
- 64 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 15, a.j. 36, b. 6, Zpráva o činnosti a navrhovaných opatřeních Ministerstva kultury ČSR z 25. listopadu 1969.
- 65 J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace*, dokument č. 347 (Realizační směrnice

- k „nejbližším úkolům strany při překonávání krizové situace a konsolidaci poměrů ve společnosti“ pro období do XIV. sjezdu KSČ, přijatá na květnovém zasedání ÚV KSČ), s. 470. Tento výrok samozřejmě nelze chápat mimo dobový kontext. Ze všech tehdejších dokumentů je jasné odhodlání vypořádat se s „exponenty pravice“, ergo reformismu.
- 66 Gustáv HUSÁK, *Projevy a stati. Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970, s. 399.
- 67 Grzegorz EKIERT, *The State Against Society. Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*, New Jersey 1996, s. 178.
- 68 Oba spisovatelé se ve svém literárním díle kriticky vyjadřovali k poměrům v Sovětském svazu. První z nich byl za antisovětské aktivity odsouzen na sedm a druhý na pět let nucených prací. Mezi jejich největší hříchy patřila skutečnost, že pod pseudonymem publikovali v ruských exilových periodikách. V československých poměrech byl obdobný proces veden roku 1967 proti Janu Benešovi a Pavlu Tigridovi. Zatímco v Sovětském svazu byl případ Sinjavsky-Daniel provázen rozsáhlou propagandistickou kampaní, československým orgánům se novináře k podobnému podílu v případě Beneš-Tigríd přesvědčit nepodařilo.
- 69 Dirk KRETZSCHMAR, *Die Sowjetische Kulturpolitik 1970–1985. Von der Verwalteten zur selbstverwalteten Kultur. Analyse und Dokumentation*, Band 4, Bochum 1993, s. 27–30.
- 70 J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace*, dokument č. 336 (Záznam úvodního vystoupení Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ), s. 427–428.
- 71 Tamtéž, dokument č. 347 (Realizační směrnice k „nejbližším úkolům strany při překonávání krizové situace a konsolidaci poměrů ve společnosti“ pro období do XIV. sjezdu KSČ, přijatá na květnovém zasedání ÚV KSČ), s. 472–473.
- 72 NA, f. KSČ – ÚV, 02/4 (1966–1971), sv. 42, a.j. 72, b. 5, Vyloučení soudruha Karla Kostrouna z Komunistické strany Československa. Nutno dodat, že Kostrounův postoj k normalizačním změnám byl krajně principiální, čímž nevědomky potvrzoval normalizační tezi o působení tzv. druhého centra ve straně. V oficiálním vyjádření ke své činnosti v úloze vedoucího kulturního oddělení uvedl: „Při rozhovoru s pověřenými soudruhy ÚKRK jsem řekl, že jsem měl a mám jiný názor na řešení politických problémů u nás, zejména že se jinak dívám na řešení a na postup v otázkách vztahu strany a kultury, strany a umělecké inteligence. Podle těchto zásad jsem se snažil pracovat už od XII. sjezdu KSČ a chci se jimi řídit i nadále.“
- 73 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 42, a.j. 67, b. 7, Výsledky pohovoru se s M. Galušskou a s J. Řehákem.
- 74 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 21, a.j. 46, b.4, Zpráva o vývoji situace mezi tvůrčí uměleckou inteligencí, zejména v uměleckých svazech.

- 75 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 39, a.j. 65, b. 1, Stav v konsolidaci kulturní fronty a nejbližší úkoly strany v této oblasti (projednáno 24. listopadu 1970).
- 76 Na úrovni studentského hnutí jsou podobné styčné plochy zřetelné v monografii Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory. Studentské hnutí v 60. letech 20. století*. Praha 2008.
- 77 Miloslav BRŮŽEK, *K některým teoretickým otázkám státní kulturní politiky*, in: *Kulturní politika socialistického státu*, Praha 1970, s. 16, 37, 40.
- 78 *Konsolidační plán Ministerstva kultury ČSR*, Praha 1970. Materiál věnoval pozornost také muzejnictví a péči o památky, ochranně přírody i knihovnictví.
- 79 Viz například Rudolf ČERNÝ, *Jak se dělá kontrarevoluce*, Praha 1970; Václav KRÁL, *Od ledna do srpna 1968*, Praha 1969.
- 80 Pavel URBÁŠEK, *Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus. K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970*, *Listy* 34, 2004, s. 23.
- 81 Václav ŠEDA – Milan HROMÁDKA, *Socialistická kulturní politika*, in: *Kulturní politika socialistického státu. Sborník referátů z celostátního semináře konaného ve dnech 4. a 5. února 1971 v Praze*, Praha 1971, s. 32–33.
- 82 Tamtéž, s. 31.
- 83 *Konsolidační plán*, s. 8.
- 84 M. BRŮŽEK, *K některým teoretickým otázkám*, s. 28.
- 85 Roger GARAUDY, *Realismus bez břehů*, Praha 1964; Sáva ŠABOUK, *Břehy realismu*, Praha 1973.
- 86 S. ŠABOUK, *Břehy realismu*, s. 303.
- 87 Tamtéž, s. 304.
- 88 Tamtéž, s. 323.
- 89 Za průlomové dílo teorie splývání je považována kniha amerického sociologa Daniela Bella, který budoucnost přiřkl mírovému vývoji, technologiím a vědě – viz Daniel BELL, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Cambridge, Mass. 1960. Stejný autor na *Konec ideologie* o třináct let později navázal vymezením nové éry postindustriální společnosti založené na třetím sektoru a vědě viz Daniel BELL, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York, 1973.
- 90 V. ŠEDA – M. HROMÁDKA, *Socialistická kulturní politika*, s. 40–42. „[...] znamená to, že přejímáme z každé národní kultury jedině její demokratické a socialistické prvky, že je přejímáme jedině a výhradně jako protiváhu proti buržoasní kultuře.“ – V. I. LENIN, *Kritické poznámky k národnostní otázce*, in: *Týž, Spisy. Svazek 20. Prosinec 1913 – srpen 1914*, Praha 1959, s. 16–17.
- 91 *Z resoluce XIV. sjezdu KSČ*, in: *XIV. sjezd a naše kultura. Sborník materiálů ze semináře socialistické společnosti pro vědu, kulturu a politiku, uspořádaného dne 14. září 1971 v Praze*, Praha 1971, s. 4.
- 92 V. ŠEDA – M. HROMÁDKA, *Socialistická kulturní politika*, s. 42–46.
- 93 *Z resoluce XIV. sjezdu KSČ*, s. 5.

- 94 Tamtéž, s. 4.
- 95 Navázání styků se socialistickými zeměmi, především se Sovětským svazem na úrovni spolupráce jednotlivých médií, kulturních institucí i tvůrčích svazů představovalo jeden z prioritních úkolů konsolidované kulturní politiky. Prosazování nové zahraničně-politické orientace dokládá celá řada jednotlivých protokolů o spolupráci či zpráv zaměstnanců ministerstva kultury a aparátu ÚV KSČ ze studijních cest do SSSR. V tomto ohledu došlo také k jednáním na nejvyšší stranické úrovni již v květnu 1969 (viz NA, f. KSČ – ÚV, 02/4 (1966–1971), sv. 34, a.j. 57, K info 1, Informace o jednání na ÚV KSSS o problémech spolupráce na ideologickém úseku), v únoru 1971 byl potom připraven oficiální protokol o spolupráci ideologických orgánů ÚV KSČ a ÚV KSSS (Tamtéž, sv. 61, a.j. 110, b. 15).
- 96 V. ŠEDA – M. HROMÁDKA, *Socialistická kulturní politika*, s. 39, 49.
- 97 Tamtéž, s. 49–50.
- 98 *Usnesení XIII. sjezdu KSČ za další všestranný rozvoj naší socialistické společnosti*, in: XIII. sjezd Komunistické strany Československa, 31. května – 4. června 1966, Praha 1966, s. 404. Z mnoha odkazů na tento dokument citujme například: „Proto ministerstvo vyzdvihlo leninské principy kulturní politiky obsažené v rezoluci XIII. sjezdu jako ideový základ své činnosti směřující v duchu dubnového, květnového a zářijového pléna ÚV KSČ z minulého roku k upevnění úlohy socialistického státu a k postupné konsolidaci.“ – *Konsolidační plán*, s. 4.
- 99 D. KRETZSCHMAR, *Die Sowjetische Kulturpolitik 1970–1985*, s. 6.
- 100 Viz *Diskusní příspěvek člena ÚV KSČ a ministra vnitra ČSSR s. Jana Pelnáře na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 29. května 1969* – edičně zpracoval a kritickým komentářem opatřil Petr BLÁŽEK – dostupné na <http://www.praguecoldwar.cz/pelnar1.htm>; načteno 15. května 2014. Příspěvek vycházel z elaborátu ministerstva vnitra Zprávy o současné státobezpečnostní situaci v ČSSR projednaného stranickým předsednictvem 20. května 1969 – viz tamtéž.
- 101 Petr CAJTHAML, *Public Relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968–1971*, Sborník Archivu bezpečnostních složek, 2009, s. 237.
- 102 K oběma filmům viz Petr CAJTHAML, *Proměny propagandistického obrazu Pražského jara v době nastupující normalizace*, in: (ed.), *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou*. Praha 20. – 22. května 2008, Praha 2009, s. 191–193; a dále i v předchozí poznámce citovaná stať.
- 103 Vliv maďarského boje proti „kontrarevoluci“ po roce 1956 na výsledný československý model nelze přeceňovat, neboť obě normalizace proběhly v rozdílných společenských a dobových podmínkách. Každopádně je ale jisté, že se českoslovenští obnovovatelé pořádku snažili

- v Maďarsku načerpat inspiraci. Svědčí o tom například přímý odkaz důvodové zprávy z 18. prosince 1970 pro „založení a vedení jednotné centrální evidence představitelů, exponentů a nositelů pravicového oportunistu, organizátorů protistranických, protisocialistických a protisovětských kampaní a akcí“ na studijní pobyt skupiny politicko-organizačního ÚV KSČ v Budapešti, v jehož rámci „byly i zkoumány zkušenosti s vedením evidence kontrarevolučních živlů v Maďarsku“ – NA, f. KSČ – ÚV, 02/4 (1966–1971), sv. 60, a.j. 107, b. 1.
- 104 P. CAJTHAML, *Public Relations*, s. 239–240; rozsudek viz Jaroslav CUHRA, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997, s. 99–104.
- 105 Jiří LEDERER, *Touhy a iluze II*, Toronto 1988, s. 17. Jistým způsobem toto svědectví potvrzuje vzpomínka Dušana Havlíčka na Mlynářovo naléhání na odjezd Ludvíka Vaculíka do zahraničí – viz Dušan HAVLÍČEK, *Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ*, Praha 1998, s. 200.
- 106 Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, Praha 1990, s. 272.
- 107 Viz Alessandro CATALANO, *Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu*, *Soudobé dějiny* 20, 2013, č. 3, s. 290–292.
- 108 Zde mám na mysli především hudební, filmovou a knižní produkci.
- 109 NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1975–1981), sv. 29, a.j. 32, b. 2, Zpráva o současné situaci v oblasti umění a dalších úkolech kulturní politiky v souvislosti se sjezdy uměleckých svazů (projednána 4. února 1977).
- 110 Viz Z. DOSKOČIL, *Duben 1969*, s. 341.
- 111 Tamtéž, s. 333–334; J. PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 137–143.
- 112 K tomu srov. především Jarmila CYSAROVÁ, *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ*, Praha 2003; Květa JECHOVÁ, *K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů 1968–1969*, in: Jindřich Pecka – Vilem Prečan (edd.), *Proměny Pražského jara 1968–1969*. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti, Praha – Brno 1993, s. 91–123.
- 113 Realizační směrnice květnového pléna ÚV KSČ pro další postup strany se k této problematice vyjadřují nanejvýš výmluvně: „Nedělali jsme a nebudeme v této oblasti dělat žádná neodůvodněná administrativní opatření. Když se však někdo dostává do politického konfliktu s politikou strany a Národní fronty a působí destruktivně v oblasti politického života, musí počítat, že proti němu povedeme rozhodný zápas.“ Citováno dle Milan OTÁHAL – Alena NOSKOVÁ – Karel BOLOMSKÝ (edd.), *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Dokumenty. „Normalizace“ v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích*, Praha 1993, s. 124; dokument je otištěn též in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, dokument č.347, s. 468–477.

- 114 Podobně jako v jiných oblastech podléhal předchozí model asymetrickým souřadnicím: celostátní ústřední orgány, slovenské ústřední orgány a jejich neexistující česká protiváha.
- 115 NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1967–1971), sv. 113, a.j. 186, Informace č. 3, Informační zpráva o plnění usnesení PÚV KSČ k upevnění vedoucí úlohy strany ve společenských organizacích z 20. 5. 1969.
- 116 Podle § 2, odstavce 2 zákona č. 68/1951 Sb. a § 3 vyhlášky č. 320/1961 Ú.1. ve znění vyhlášky č. 158/1958 Ú.1. – viz Jaroslava JOBOVÁ, *Vybrané problémy vedoucí úlohy KSČ v oblasti české kultury (duben 1969 – květen 1971)*, Plzeň 1986, s. 69 (pozn. č. 78).
- 117 *Stanovisko ke Koordinačnímu výboru tvůrčích svazů*, Rudé právo, 29. 5. 1969, s. 1.
- 118 J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace*, dokument č. 336 (Záznam úvodního vystoupení Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ), s. 427–428.
- 119 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 22, Návrh opatření k posílení státního řízení kultury.
- 120 Tamtéž, Akční plán ministerstva kultury k nejdůležitějším současným úkolům.
- 121 Tamtéž, Návrh opatření k posílení státního řízení kultury, Příloha I – Uspořádání tvůrčích svazů a kulturních fondů, s. 1–2.
- 122 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 15, a.j. 36, b. 6, Zpráva o činnosti a navrhovaných opatřeních Ministerstva kultury ČSR (projednána 2. 12. 1969). Projev Miloslava Brůžka na jedné z besed (21. října 1969 v Tepličích), v němž se ministr kultury vypořádával s kulturně-politickými událostmi roku 1968 a načrtával budoucí opatření, přinesl týdeník *Tvorba* – viz *O rozkladu státního řízení kulturní politiky*, *Tvorba*, 19. 11. 1969, s. 11; *Kde jsou východiska*, *Tvorba*, 26. 11. 1969, s. 11.
- 123 *Prohlášení ministerstva kultury*, Rudé právo, 7. 11. 1969, s. 5.
- 124 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Prohlášení čs. umělců; identické znění textu viz též *Socialistická kultura bez uměleckých svazů, ale s tvůrci*, Rudé právo 8. 11. 1969. Prohlášení umělců s komentářem Jiřího Hájka *Jediné východisko* otištěno také: *Tvorba*, 12. 11. 1969, s. 2.
- 125 Tamtéž.
- 126 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 22, Návrh opatření k posílení státního řízení kultury, Dopis J. Kozla předsedovy Byra ÚV KSČ Lubomíru Štrougalovi (nedatováno, patrně z prvního prosince 1969).
- 127 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Stav k 1. 12. 1969. Dohromady šlo o zhruba 500 osob – viz NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 21, a.j. 46, b. 4.
- 128 *Další souhlasné projevy umělců a kulturních pracovníků*, Rudé právo, 14., 15., 17. 11. 1969; *Další souhlasné projevy*, Rudé právo, 20., 22., 26., 28. 11. 1969. V případě mimopražských center se jednalo především o Brno, České Budějovice, Hradec Králové, Olomouc, Ostravu, Ústí nad Labem a Plzeň.

- 129 *Současný stav na naší umělecké frontě není normální*, Rudé právo, 20. 11. 1969, s. 1.
- 130 Tamtéž, s. 3.
- 131 *I nám leží na srdci osudy našich národů*, Rudé právo 1. 12. 1969, s. 1.
- 132 *Konference kulturních pracovníků ČSR*, Rudé právo 9. 12. 1969, s. 3.
- 133 Tamtéž, s. 1.
- 134 Jiřina ŠVORCOVÁ, *Soudružsky přímé slovo. Linii kulturní politiky naplníme tvůrčí prací*, Rudé právo 13. 12. 1969, s. 3.
- 135 *Rudé právo* 9. 12. 1969, s. 3.
- 136 *Krystalizace vědomí a svědomí uzrává*, Rudé právo, 13. 12. 1969, s. 1, 3 (zde s. 3).
- 137 Jan KLIMENT, *Komentujeme. I v kultuře se vyjasňuje*, Rudé právo, 10. 12. 1969, s. 2.
- 138 Pavel BOJAR, *Některé aspekty a problémy rozvoje kultury*, Rudé právo, 20. 12. 1969, s. 3.
- 139 Jiří HÁJEK, *Strana a umění*, *Tvorba*, 26. 11. 1969, s. 1, 4 (zde s. 1). Vyjádřil se přitom až překvapivě ostře: „V situaci, která se v uplynulých týdnech vytvořila, přestává už opravdu být v silách kohokoliv z pravičáckých režisérů kulturní fronty, aby výzvu k politické spoluzodpovědnosti umělců za další osud socialismu znovu utopili v nových lžích a morálním nebo existenciálním teroru, v němž se ukázali za určitých okolností takovými mistry.“ – Tamtéž (citovaná pasáž na s. 4).
- 140 Ivan SKÁLA, *Jediná cesta*, *Tvorba*, 17. 12. 1969, s. 3.
- 141 *Rudé právo* 9. 12. 1969, s. 3.
- 142 *Rezoluce televizních pracovníků*, Rudé právo 13. 12. 1969, s. 3
- 143 Viz NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Stav k 1. 12. 1969.
- 144 Těž herec Stanislav Neumann (syn S. K. Neumanna), malíř Jan Slavíček, spisovatel Josef Sekera. Setkání byli kromě Husáka přítomni členové předsednictva ÚV KSČ Evžen Erban (též předseda ČNR), Josef Kempný a Lubomír Štrougal, tajemníci pro kulturu a ideologii Jan Fojtík (ÚV KSČ) a Jaroslav Kozel (byro ÚV KSČ).
- 145 *Krystalizace vědomí a svědomí uzrává*, s. 1.
- 146 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 21, a.j. 46, b. 0, 4, Zpráva o vývoji situace mezi tvůrčí uměleckou inteligencí, zejména v uměleckých svazech; Tamtéž, sv. 39, a.j. 65, b. 1, a) Stav v konsolidaci kulturní fronty a nejbližší úkoly strany v této oblasti; NA, f. KSČ – ÚV, 10/10, sv. 1, a.j. 2, Zasedání Ideologické komise ÚV KSČ 17. 6. 1970. Zpráva o plnění realizační směrnice a další úkoly ideologické činnosti strany (publikováno in: M. OTÁHAL – A. NOSKOVÁ – K. BOLOMSKÝ, *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970*, s. 35–105.
- 147 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Subjektivní hodnocení akce MK, podpisy a konference.
- 148 O. Maivald si konkrétně stěžoval na nepublikování kompletního Brůžkova projevu.

- 149 Robert JURÁK, *Vrátit se ke stranické kulturní politice*, Život strany 48, 26. 11. 1969, s. 9.
- 150 Upřednostňoval zmíněné zhodnocení konference od Ivana Skály („ten se mně jeví jako nejlepší, co v celé kampani bylo proneseno“) před citovaným úvodníkem Jiřího Hájka („podle mne ne dost pozitivní a citlivý“). Skálův článek prakticky rozváděl Brůžkovy úvahy o kulturní rezoluci XIII. sjezdu KSČ a hovořil o vztahu vnitřně diferencovaného umění a uplatňování úlohy státu a KSČ.
- 151 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Subjektivní hodnocení akce MK, podpisy a konference.
- 152 *Současný stav na naší umělecké frontě není normální*, s. 1, 3.
- 153 *Konference kulturních pracovníků ČSR*, Rudé právo 9. 12. 1969, s. 3.
- 154 Antonín ČERVINKA, *O kulturní politice české vlády*, Tvorba, 17. 12. 1969.
- 155 „Dnes ještě mnozí umělci, buď pod tlakem těch, kteří opustili cestu socialismu, nebo z obav, z ostychu či ze studu nad některými vlastními nejasnostmi nebo omyly, nenašli odvahu zřetelně a otevřeně se právě dnes přihlásit k této cestě. K cestě, po které léta šli, které věnovali nejlepší léta svého života a nejlepší tvůrčí síly, na které dosáhli mnohých pozoruhodných uměleckých úspěchů a kterou i dnes ve svém nitru považují za svou. Právě proto je třeba pomoci všem takovýmto umělcům a kulturním pracovníkům nalézt tuto odvahu, podat jim přátelskou ruku, vymanit je z vlivu těch, kdo se dali jinými, dobrodružnými cestami a kdo svou politickou prohru proměňují ve vzdor a rezistenci, do které by chtěli strhnout co největší počet váhajících.“ I. SKÁLA, *Jediná cesta*, s. 3. J. KLIMENT, *Komentujeme. I v kultuře se vyjasňuje*, s. 2.
- 156 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 39, a.j. 65, b. 1, Stav v konsolidaci kulturní fronty a nejbližší úkoly strany v této oblasti (projednáno 24. listopadu 1970).
- 157 Příznačně situaci ve svém deníkovém záznamu z 8. listopadu komentoval Jaroslav Putík: „Dobře si pamatujeme jména těch prvních, kteří se přidali, kteří to sankcionují – a bez nichž by se to ani nedalo uskutečnit. Ergo děvky prvního sledu: Ze spisovatelů: Pavel Bojar, Josef Sekera, Jiří Marek, Jiří Hájek, Ladislav Štoll, Václav Kaplický, Vojta Cach. Z malířů: František Jidourek, Jan Slavíček (samozřejmě!), Josef Brož. Z muzikantů: Jiří Pauer [...] Z architektů: Otka Nový. Je z toho smutno – protože to je jen začátek.“ – in: Jaroslav PUTÍK, *Odchod ze Zámku. Deníkové záznamy z let 1968–1989*, Praha 1998, s. 111. Z filmových režisérů se vedle Otakara Vávry podařilo získat Karla Zemana; z divadelníků se vedle jiných ke kampani připojili Jiří Dohnal, Lubomír Linhart, Vítězslav Vejražka a literární kritici Jiří Hájek a Ladislav Štoll. Podpis posledního musel ovšem vzhledem k jeho angažmá v české literatuře na počátku padesátých let působit vyloženě kontraproduktivně. Viz NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 23, Stav k 1. 12. 1969.
- 158 Tamtéž.

- 159 NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 113, a.j. 186, Informace č. 3. Informační zpráva o plnění usnesení PÚV KSČ k upevnění vedoucí úlohy strany ve společenských organizacích z 20. 5. 1969.
- 160 *Prohlášení čs. umělců*, Rudé právo, 8. 11. 1969.
- 161 Viz NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 22, Návrh opatření k posílení státního řízení kultury, Příloha I – Uspořádání tvůrčích svazů a kulturních fondů; dále též NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 113, a.j. 186, Informace č. 3. Informační zpráva o plnění usnesení PÚV KSČ k upevnění vedoucí úlohy strany ve společenských organizacích z 20. 5. 1969.
- 162 Jaroslav Kozel byl od vzniku byra (16. listopadu 1968) do 28. ledna 1970 odpovědný za ideologické oddělení, oddělení kultury a oddělení školství a vědy. Po jeho rezignaci byl řízením těchto oddělení pověřen Oldřich Švestka. Viz František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní údaje o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010, s. 261; František FRŇKA, *Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky (zpráva o fondu)*, in: Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus 1, 2008, s. 40.
- 163 Kulturní fondy byly zřízeny roku 1954 na základě zákona 115/1953 Sb. O právu autorském. Jejich činnost byla dále upravena vyhláškou o kulturních fondech a koordinačním výboru kulturních svazů č. 2/1966 Sb.
- 164 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 22, Akční plán ministerstva kultury k nejdůležitějším současným úkolům.
- 165 *Konsolidační plán*, s. 14.
- 166 Na znění stávající vyhlášky o kulturních fondech a koordinačním výboru kulturních svazů (vyhláška č. 2/1966 Sb.) se umělecké svazy do značné míry podílely a vliv ministerstva kultury zde byl zakódován pouze nepřímo („výbor fondu odpovídá za hospodaření fondu ministerstvu kultury“ – §4, ods. 8) a podle normalizátorů „neumožňoval bezprostřední aktivní vliv přímo na provádění kulturní politiky ve fondech.“ Podstatné zesílení státního vlivu na kulturní fondy žádal v dopise z 8. září 1969 též ředitel Československého rozhlasu Karel Hrabal – NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 22.
- 167 Soubor opatření na likvidaci finanční autonomie svazů viz NA, f. KSČ – ÚV, f. 07/31, sv. 2, a.j. 22, Návrh opatření k posílení státního řízení kultury.
- 168 Michal PŘIBÁŇ, *Československý spisovatel*, in: Michal Přibáň a kol., *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha 2014, s. 69.
- 169 Veronika KOŠNAROVÁ, *Obelisk*, in: M. Přibáň a kol., *Česká literární nakladatelství*, s. 274.
- 170 Šlo o úpravu na základě Vládní vyhlášky č. 4/1969 Sb., kterou schválilo zasedání vlády ČSSR 20. listopadu 1969.
- 171 K poslední výměně kulturních výborů a jejich sekcí došlo 19. června 1971, kdy ministr kultury Miloslav Brůžek jmenoval členy sekce

- Českého literárního fondu pro tvůrčí práci v oblasti filmu a televize. Viz NA, f. Ministerstvo školství a kultury, kr. 72, sign. 22.
- 172 NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 110, a.j. 181, b. 20, Změna vládní vyhlášky č. 2/66 Sb. o kulturních fondech a koordinačním výboru kulturních fondů a vl. vyhlášky č. 4/66 Sb. o příspěvcích za užití volných děl literárních, vědeckých a uměleckých. Novelizace této vyhlášky byla připravena na základě materiálu, který předsednictvu ÚV KSČ předložil 14. listopadu 1969 Jan Fojtík – viz NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971), sv. 109, a.j. 180, b. 12, Návrh na opatření, vliv státu (ministerstev kultury) na řízení kulturních fondů a využívání finančních prostředků k rozvoji socialistické kultury.
- 173 Adolf BRANALD, *Děkovačka bez pugétů*, Praha 1994, s. 135.
- 174 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 28, a.j. 54, b. 2, Zpráva o výsledku prověrky některých úseků hospodaření v uměleckých svazech a kulturních fondech, 29. 6. 1970.
- 175 Jan KLIMENT, *První kapitola. Z přírodopisu samozvané elity. Dokoordinováno jest*, Rudé právo, 13. 6. 1970, s. 3; *Druhá kapitola. Z přírodopisu samozvané elity. Demokracie á la FITES*, Rudé právo, 20. 6. 1970, s. 3; *Třetí kapitola Z přírodopisu samozvané elity. Za státní peníze proti státu*, Rudé právo, 1. 7. 1970, s. 5.
- 176 J. KLIMENT, *Třetí kapitola*.
- 177 NA, f. Oldřich Švestka, sv. 4, a.j. 51.
- 178 NA, f. Ministerstvo školství a kultury, kr. 74, sign. 24.
- 179 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 28, a.j. 54, b. 2, Zpráva o výsledku prověrky některých úseků hospodaření v uměleckých svazech a kulturních fondech, 29. 6. 1970.
- 180 NA, f. Ministerstvo školství a kultury, sv. 71, sign. 21, Informace o postupu konsolidace v řadách tvůrčí inteligence průběhu přestavby českých uměleckých svazů.
- 181 *Konsolidační plán*, s. 14.
- 182 Z hlediska reálně socialistických norem bylo skutečně co napravovat. Jaroslava Jobová uvádí, že roku 1969 přijala Německá spolková republika tolik umělců, co SSSR, NDR, MLR a Bulharsko dohromady. Prostřednictvím umělecké agentury Pragokonzert vycestovalo v roce 1969 do NSR 2998 osob, zatímco do socialistických zemí 1008 – viz Jaroslava JOBOVÁ, *Vybrané problémy vedoucí úlohy KSČ v oblasti české kultury (duben 1969 – květen 1971)*, Plzeň 1986, s. 60 (pozn. č. 14).
- 183 NA, f. Ministerstvo školství a kultury, sv. 71, sign. 21, Převod pasové agendy uměleckých svazů.
- 184 Vedle rad také kolegium ministra a rada pro kulturně výchovnou činnost.
- 185 Bez ohledu na druh stranického trestu – vyloučení/vyškrcnutí – se dle jednotlivých svazů jednalo o následující významné osoby: za Český svaz divadelních umělců Josef Balvín (tajemník) a Otomar Krejča (bývalý předseda celostátního svazu); za Svaz českých spisovatelů Jiří Brabec (místopředseda), Adolf Branald a Jan Drda; za Svaz českých

- výtvarných umělců Jiří Černý (tajemník), Adolf Hoffmeister (bývalý předseda celostátního svazu), Jaroslav Otčenášek (předseda) a Josef Němec; za Odborový svaz pracovníků v umění a kultuře Václav Gajer (člen předsednictva); za Svaz českých skladatelů Věroslav Neumann (bývalý předseda celostátního svazu), Harry Macourek (člen předsednictva) a Ivan Vojtěch (člen předsednictva); za tehdy již zrušený FITES Elmar Klos (předseda); za Svaz českých nakladatelských a knihkupeckých podniků Jan Řezáč (předseda) a Jan Pilař (předseda bývalého celostátního svazu). Balvín, Gajer a Brabec se zároveň podíleli na činnosti Koordinačního výboru tvůrčích svazů – viz NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 19, a.j. 43, b. 21, Zavedení stranického šetření s některými pracovníky z oblasti kultury a umění (projednáno 18. 2.1970). Dále například spisovatelé z okruhu bývalých *Literárek* Dušan Hamšík, Květoslav Chvatík, Ivan Kříž, Milan Kundera, básník a šéfredaktor *Hosta do domu* Jan Skácel, ale i režisér a osvědčený hitmaker Československé televize Jaroslav Dietl.
- 186 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 39, a.j. 65, b. 1, Stav v konsolidaci kulturní fronty a nejbližší úkoly strany v této oblasti (projednáno 24. 11. 1970).
- 187 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 21, a.j. 46, b.4, Usnesení 46. schůze byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích ze dne 24. 3. 1970.
- 188 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 2, a.j. 39, První sjezd tohoto svazu se konal 16. – 17. prosince 1968. Na třetí plenární schůzi v říjnu 1969 podalo pět členů ÚV tohoto svazu rezignaci z politických důvodů, tři odešli bez jeho udání. Výbor byl okamžitě doplněn o nové čtyři členy a jeho předsednictvo vedle zmíněných odvolání dalo prověřit všechny „postoje, projevy a dokumenty“, jež bylo „třeba odvolat“ – viz NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 2, a.j. 39, Situace v ÚVOS kultury a umění.
- 189 NA, f. FITES, kr. 1, Dopis náměstka ministra kultury ČSR Josefa Řeháka vedoucímu tajemníku ČEFITES ze dne 14. listopadu 1969.
- 190 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 15, a.j. 36, b. 21, Návrh komunistů z ÚV NF ČSR na postup při řešení politické situace ve vedení tvůrčích svazů (předloženo 27. 11. 1969 předsedou ÚV NF Josefem Korčákem). Více na toto téma viz Jarmila CYSAROVÁ, *Pokus o občanské společenství*, Praha 1994, s. 48–52.
- 191 NA, f. Ministerstvo školství a kultury, sv. 71, sign. 21, Zákaz Českého svazu estrádních umělců a artistů – ARTES.
- 192 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 43, a.j. 68, b. 19, Řešení českého svazu vědeckých pracovníků.
- 193 NA, f. Ministerstvo školství a kultury, sv. 71, sign. 23, Dopis Ministerstva kultury ČSR Ministerstvu vnitra ČSR ze dne 22. září 1970.
- 194 Srovnej *Slovo do vlastních řad*, Rudé právo, 17. 5. 1969, s. 1–3. Viz též *Energické opatření české NF*, Rudé právo 8. 1. 1970, s. 1–2.
- 195 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 21, a.j. 46, b. 4, Současný stav a návrh dalšího postupu v umělecko-tvůrčí oblasti.

- 196 NA, f. Oldřich Švestka, kr. 15, a.j. 147.
- 197 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 21, a.j. 46, b. 4, Současný stav a návrh dalšího postupu v umělecko-tvůrčí oblasti.
- 198 Viz již zmíněný seriál Jana Klimenta *Z přírodopisu samozvané elity*.
- 199 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 39, a.j. 65, b. 1.
- 200 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 02/7, sv. 39, a.j. 65, b. 1. Tamtéž, sv. 53, a.j. 91, Zpráva o situaci ve Svazu českých architektů.
- 201 NA, f. KSČ – ÚV, 02/4 (1966–1971), sv. 62, a.j. 112, b. 7, Zrušení ZO KSČ při uměleckých svazech (předloženo 17. 2. 1971). ZO KSČ uměleckých svazů vznikly navzdory stanovisku sekretariátu ÚV KSČ roku 1957.
- 202 Jde zejména o následující výše zmíněné práce: J. CYSARŮVÁ, *Koordinální výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972*; K. JECHOVÁ, *K historii Koordinčního výboru tvůrčích svazů*.
- 203 Zdeněk DOSKOČIL, *Čeští spisovatelé a moc na prahu Husákovy éry (duben–červen 1969)*, in: Jan Mervart – Jiří Štěpán a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 391–410; Ines KOELTZCH, „*Sie werden schweigen und auf eine ‚günstigere‘ Zeit warten*“. *Die Lähmung und Abwicklung des tschechischen Schriftstellerverbandes zu Beginn der „Normalisierung“ (1968–1970)*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. / A Journal of History and Civilisation in East Central Europe 46, 2005, č. 1, s. 152–183; Kateřina BLÁHOVÁ, *Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968–1970*, in: Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou. Praha 20. – 22. května 2008, Praha 2009, s. 57–69.
- 204 Výjimkou byl Svaz československých divadelních umělců vzniklý již v poststalinské éře roku 1957 a Svaz filmových a televizních umělců, který se z něho vydělil uprostřed reformního procesu roku 1965.
- 205 Viz Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha 2014.
- 206 Gramsci v *Sešitech z vězení* rozvíjí původní pojem hegemonie používaný ve spojitosti s ekonomickou dominancí vycházející z vlastnictví a kontroly výrobních prostředků směrem k ideologickému terénu založenému na politické, kulturní a morální převaze a na konsenzu.
- 207 Gramsci samozřejmě počítal v této oblasti pouze se státem a pro stranu měl jako přesvědčený leninista vyhrazenou emancipační a revoluční úlohu; v návaznosti na Machiavelliho ji považoval za „moderního Vladaře“. V dalším historickém výkladu státního socialismu bude přesnější vzájemné pořadí prohodit na strana/stát.
- 208 Podobně jako u konceptu hegemonie patří Gramscioho uchopení občanské společnosti k základní výbavě, kterou si od něj přisvojila tradice západního marxismu. Sám filozof ovšem toto téma uceleněji

- nerozpracoval a je třeba jej destilovat z jednotlivých částí jeho nedokončeného díla. Jak také upozorňuje Perry Anderson v rozsáhlých Gramsciovi spisech (často náčrtech či torzech) najdeme celou řadu kontradiktorních tezí na toto téma – Perry ANDERSON, *The Antinomies of Antonio Gramsci*, *New Left Review* 100, 1976–1977, s. 5–78. Od toho se také odvíjejí rozdílné výklady, od liberálnějších (Bobbio) po postleninistické (Mouffeová); viz například Norberto BOBBIO, *Gramsci and the Conception of Civil Society*, in: Chantal Mouffe (ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London 1979, s. 21–47; Chantal MOUFFE, *Hegemony and Ideology in Gramsci*, in: Tamtéž, s. 168–204.
- 209 Antonio GRAMSCI, *Dopisy z vězení*, Praha 1949, s. 178 (7. září 1931).
- 210 Antonio GRAMSCI, *Štát ako žandár, nočný strážnik atď.*, in: Týž, *Spoločnosť, politika, filozofia*, Bratislava 1988, s. 363.
- 211 Antonio GRAMSCI, *Politický boj a válka*, in: Týž, *Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu*, Praha 1970, s. 68.
- 212 Z rozsáhlé literatury na toto téma srov. například Jiří KNAPÍK, *V zajištění moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha 2006.
- 213 Antonio GRAMSCI, *Některé teoretické a praktické stránky „ekonomismu“*, in: Týž, *Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu*, s. 33.
- 214 Antonio GRAMSCI, *Formovanie intelektuálov*, in: Týž, *Spoločnosť, politika, filozofia*, s. 379.
- 215 Z rozsáhlé literatury viz například Muriel BLAIVE, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha 2001.
- 216 Hlavní titul knihy Michala Kopečka má z tohoto úhlu pohledu zcela přiléhavý název: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*.
- 217 Viz NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 5, a.j. 17, b. 9, Zpráva o sjezdech tvůrčích svazů uskutečněných v únoru a o přípravě dalších sjezdů. I u jednoho z nejvíce politicky aktivních svazů, Českého svazu filmových a televizních umělců, bylo v ústředním výboru dvoutřetinové zastoupení komunistů (včetně vedoucího tajemníka a tajemníků).
- 218 Gramsciovi vydělení ideologie a hegemonie ze sféry společenské nadstavby patří ostatně k nejinspiračnějším obrátům v marxistickém myšlení dodnes.
- 219 George KONRAD – Ivan SZELENYI, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt 1979.
- 220 Jedním z příkladů je sebraná publicistika Jana Procházky, kterou tento spisovatel, scenárista a vedoucí tvůrčí skupiny Filmového studia Barrandov publikoval na stránkách časopisu *My* – viz Jan PROCHÁZKA, *Politika pro každého*, Praha 1968.
- 221 Svaz československých spisovatelů se například již 11. ledna 1968 v gratulačním dopise obrátil na Dubčeka s žádostí o revizi předchozích stranických rozhodnutí týkajících se tohoto svazu. Podobný dopis

- apelativnějšího znění zaslal 22. ledna FITES. Dne 19. ledna adresovali pozdravný dopis novému prvním muži KSČ architekti, 1. února Svaz československých divadelních umělců a 9. února Svaz československých skladatelů – viz K. JECHOVÁ, *K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů*, s. 91.
- 222 Na tomto místě není od věci připomenout relativitu podobných perspektiv. Antonín Novotný sice skutečně nebyl razantní destalinizátor, na druhé straně jeho politika umožnila nástup reformního diskursu; v ekonomické oblasti dokonce záměrně. O desetiletí později již budou tehdejší protagonisté na jeho éru vzpomínat s nostalgií.
- 223 Galia GOLAN, *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*, Cambridge 1973.
- 224 Eric HOBBSAWM, *Gramsci*, in: Týž, *How to Change the World. Tales of Marx and Marxism*, London 2011, s. 324.
- 225 Tohoto termínu použil Vladimír V. KUSIN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972, s. 89.
- 226 Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 429–443.
- 227 Viz Tisková zpráva o ustavení Kruhu nestraníků v rámci Svazu československých skladatelů a Programové prohlášení klubu nezávislých spisovatelů (Jindřich PECKA – Josef BELDA – Jiří HOPPE, *Občanská společnost 1967–1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Sv. 2/2, Praha – Brno 1998, dokument č. 113 a 114, s. 343–349).
- 228 *Na první společné schůzce*, Literární listy 1, 1968, č. 16, s. 2. Kruh nezávislých spisovatelů byl založen již 29. března 1968 (viz Kateřina BLÁHOVÁ, *Kruh nezávislých spisovatelů*, in: Slovník české literatury po roce 1945, Praha 2010 – dostupné na <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1726>, načteno 11. 7. 2014) a Kruh nestraníků při Svazu československých skladatelů 20. května 1968 (*Nezávislí skladatelé*, Literární listy 1, 1968, č. 14, s. 2).
- 229 K tomu se například explicitně vztahoval otevřený dopis Svazu československých výtvarných umělců adresovaný ministru vnitra Josefu Pavlovi otištěný 23. dubna 1968 v *Rudém právu*.
- 230 Viz například NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení Svazu československých výtvarných umělců.
- 231 Viz Jana PAPEŽOVÁ, *Plout proti proudu... Publicistika Závěše Kalandry*, Červený Kostelec 2012, s. 11–15.
- 232 Viz NA, f. Svaz československých skladatelů, kr. 24, Usnesení české části předsednictva ÚV Svazu československých skladatelů ze dne 25. dubna 1968; NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení Svazu československých výtvarných umělců; Tamtéž, Návrh provolání českých a slovenských architektů. Společnost pro lidská práva, která šířila deklarace OSN, existovala již od roku 1967.

- 233 *Politická rezoluce mimořádného sjezdu ČSNS*, *Novinář* 1, 1968, č. 7–8, s. 260.
- 234 *Spisovatelé a novináři u jednoho stolu*, *Rudé právo*, 27. 4. 1968, s. 3.
- 235 Šlo o společný orgán Svazu československých filmových a televizních umělců, Svazu československých skladatelů, Svazu československých architektů, Svazu československých výtvarných umělců, Svazu československých divadelních umělců, Svazu československých spisovatelů, Svazu československých novinářů a přípravného výboru Svazu československých vědeckých pracovníků. Poslední jmenovaná organizace vznikla ve snaze vyjadřovat zájmy inteligence a vědeckých pracovníků, což nečinila ani Socialistická akademie ani Československá vědecko-technická společnost – na toto téma srov. V. V. KUSIN, *Political Grouping*, s. 87–89.
- 236 K. JECHOVÁ, *K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů*; J. CYSAŘOVÁ, *Koordinační výbor*; Jiří HOPPE, *Koordinační výbor tvůrčích svazů*, in: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*, Praha 2006, s. 43–45 (dostupné na adrese http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf, načteno 22. 5. 2014).
- 237 J. CYSAŘOVÁ, *Koordinační výbor*, s. 11. „Koordinační výbor tvůrčích svazů vznikl prozaicky, jak už to v naší zemi bývá, pro peníze.“ Petr BILÍK, *Ladislav Helge. Cesta za občanským filmem. Kapitoly z dějin československé kinematografie po roce 1945*, Brno 2011, s. 177.
- 238 Citováno dle K. JECHOVÁ, *K historii Koordinačního výboru*, s. 101.
- 239 Viz například A. J. LIEHM, *K čemu je kultuře socialismus?*, *Filmové a televizní noviny* 7, 1968 (Příspěvek přednesený na I. celostátní konferenci FITES konané ve dnech 29. – 30. března).
- 240 Literární archiv Památníku národního písemnictví, f. Svaz československých spisovatelů, 21/C/23, Schéma, Koncepce Lidových novin; Tamtéž, *Informace SČSS*, č. 5/1968, *Projekt deníku Lidové noviny*, *Odůvodnění projektu Lidové noviny*.
- 241 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, *Koordinační výbor českých tvůrčích svazů*, *Informační leták* č. 1, s. 2.
- 242 NA, f. *Národní fronta*, kr. 590, *Dopis předsednictva ÚV Svazu československých novinářů předsednictvu ÚV NF* z 23. dubna 1968.
- 243 NA, f. *Národní fronta*, kr. 590, *Dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů předsedovi ÚV NF Františku Krieglovi ze dne 7. května 1968*.
- 244 NA, f. *Národní fronta*, kr. 590, *Záznam z jednání předsednictev tvůrčích svazů – 20. května 1968*.
- 245 Tamtéž, *Dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů předsedovi ÚV NF Františku Krieglovi ze dne 3. a 12. července 1968*.
- 246 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, *Z činnosti českého koordinačního výboru tvůrčích svazů (Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů 1, 1969)*.
- 247 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, *Koordinační výbor českých tvůrčích svazů*, *Informační leták* č. 1, s. 2.

- 248 Viz NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Z činnosti českého koordinačního výboru tvůrčích svazů (*Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 2, 1969).
- 249 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Koordinační výbor českých tvůrčích svazů, Informační leták č. 1, s. 3–5.
- 250 Viz například interní materiál tvůrčích svazů „Doporučení k federalizaci tvůrčích svazů“ – NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67.
- 251 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, Otevřený dopis ministrovi Miroslavu Galuškoví, 24. října 1968.
- 252 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 3, Prohlášení české části ÚV Svazu československých spisovatelů ze dne 17. září.
- 253 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, Jednomyslné prohlášení aktivu českých spisovatelů, konaného v Praze dne 31. října 1968.
- 254 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Koordinační výbor tvůrčích svazů Národnímu shromáždění Československé socialistické republiky.
- 255 Tamtéž, Stanovisko komunistů-členů Svazu československých filmových a televizních umělců z 31. října 1968.
- 256 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, Jednomyslné prohlášení aktivu českých spisovatelů, konaného v Praze dne 31. října 1968.
- 257 NA, f. Svaz československých skladatelů, kr. 25, Stenografický záznam z ÚV SČSS ze dne 24. října 1968. Prohlášení ÚV Svazu československých skladatelů k aktuální politické situaci.
- 258 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 556, Prohlášení českých a slovenských novinářů k 50. výročí republiky.
- 259 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, Jednomyslné prohlášení aktivu českých spisovatelů, konaného v Praze dne 31. října 1968.
- 260 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 559, Prohlášení předsednictva Svazu českých novinářů 20. ledna 1969.
- 261 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, Jednomyslné prohlášení aktivu českých spisovatelů konaného v Praze dne 31. října 1968.
- 262 *Prohlášení umělců, novinářů a vědců ze dne 31. srpna 1968*, Rudé právo, 1. 9. 1968, s. 3.
- 263 „Zdá se nám, že jedním z hlavních principů moderního umění, poezie a divadla, výtvarnictví i filmu je ‚násilí‘ na každodennosti, destrukce pseudokonkrétnosti.“ – Karel KOSÍK, *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, Praha 1966, s. 66.
- 264 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Ustanovení Českého svazu divadelních a rozhlasových umělců; Usnesení IV. sjezdu československých divadelních umělců 17. – 18. 2. 1969.

- 265 Tamtéž, Usnesení federálního sjezdu Filmového a televizního svazu. Je zajímavé, že ve sjezdové brožurce vydané FITES text usnesení již nenajdeme – viz NA, f. FITES, kr. 1, II. sjezd Svazu československých filmových a televizních umělců.
- 266 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 556, Rezoluce ze schůze ÚV SČN konané 5. prosince 1968.
- 267 *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, Praha 1968, s. 142.
- 268 Ludvík PACOVSKÝ, *Umělce, drž se svého kopyta?*, Reportér 3, 1968, č. 42, s. 27.
- 269 *Umění a politika. (Z hlavního referátu Otomara Krejči na IV. sjezdu Svazu čs. divadelních umělců 17. února 1969)*, Divadelní noviny 1968/1969, č. 12, s. 1, 3.
- 270 Nejuceleněji tento princip vyložil Ladislav Helge v úvodním referátu společného zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů 22. listopadu 1968 – viz *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 5.
- 271 J. LEDERER, *Touhy a iluze II*, s. 42.
- 272 Viz *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 4, datováno 18. října 1968.
- 273 Informace SČSS, č. 10/ říjen 1968. Článek *Literaturnoj Gazety* a odpovědi Svazu československých spisovatelů. Ten zároveň 4. října 1968 zaslal protestní dopis Svazu sovětských spisovatelů.
- 274 Na mimořádném sjezdu Svazu československých novinářů ve dnech 21. – 22. června 1968 došlo k federalizaci a o den později se uskutečnily ustavující sjezdy Svazu českých novinářů a Svazu slovenských novinářů. Byl vytvořen i celostátní orgán Ústředí novinářů ČSSR skládající se z obou předsednictev.
- 275 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 558.
- 276 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení výboru ZO KSČ při Svazu čs. spisovatelů z 29. října 1968.
- 277 Samozřejmě, že se spontaneita postupně přeměňovala do ritualizovaných forem automatické kritiky vyšších stranických orgánů (toho si ostatně všimli, byť z jiného úhlu pohledu, i autoři normalizačních analýz), také tato problematika by si ovšem zasloužila samostatné pojednání.
- 278 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Stanovisko komunistů-členů Svazu čs. filmových a televizních umělců z 31. října 1968.
- 279 Z mnoha rezolucí například „Zaměstnanci FS Barrandov protestují“, viz NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 5.
- 280 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení výboru ZO KSČ při Svazu čs. spisovatelů z 29. října 1968.
- 281 Tamtéž, Stanovisko komunistů-členů Svazu čs. filmových a televizních umělců z 31. října 1968; tamtéž, Prohlášení výboru ZO KSČ při Svazu čs. spisovatelů z 29. října 1968. Ve chvíli, kdy byl sjezd na listopadovém plénu ÚV KSČ odložen na neurčito, chápali komunisté

- ve FITES takové rozhodnutí jako vynucené a žádali svolání sjezdu na první polovinu roku 1969 – NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 34. Dopis komunistů FITES byru ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích z 9. prosince 1968.
- 282 Tamtéž.
- 283 Tamtéž.
- 284 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení výboru ZO KSČ při Svazu čs. spisovatelů z 29. října 1968.
- 285 Tamtéž, Stanovisko komunistů-členů Svazu čs. filmových a televizních umělců z 31. října 1968.
- 286 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 34, Dopis komunistů FITES byru ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích z 9. prosince 1968.
- 287 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení tvůrčích pracovníků Československé televize na plenární schůzi FITES 19. listopadu 1968.
- 288 Tamtéž, Prohlášení výboru ZO KSČ při Svazu čs. spisovatelů z 29. října 1968.
- 289 Tamtéž, Stanovisko komunistů-členů Svazu čs. filmových a televizních umělců z 31. října 1968.
- 290 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Z činnosti českého koordinačního výboru tvůrčích svazů (*Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 2, 1969, č. 1).
- 291 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 559, Materiál pro 6. schůzi Předsednictva Ústředí novinářů ČSSR.
- 292 *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů*, 1, 1968, č. 4.
- 293 K jeho vzniku a fungování viz Marek ŽURČANSKÝ, *Český svaz vědeckých pracovníků*, in: Blanka Zilyská – Petr Svobodný (edd.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*, Praha 2001, s. 159–165.
- 294 L. PACOVSKÝ, *Umělče, drž se svého kopyta?*, s. 27.
- 295 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 558, Zápis z 1. schůze předsednictva Ústředí novinářů 2. října 1968 v Brně.
- 296 Citace přebrána z krátké redakční poznámky – viz *Kultura a politika*, Listy 4, 1968, s. 2. Kompletní první verze usnesení viz NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67. Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci (původně schválený, avšak nepřijatý návrh).
- 297 Viz *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 1, 1968, č. 5, Referát soudruha Ladislava Helgeho.
- 298 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Projev Jiřího Lederera.
- 299 Podrobně se jí věnuje Jiří Lederer – viz J. LEDERER, *Touhy a iluze II*, s. 38–42.
- 300 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Materiály pro jednání společného zasedání tvůrčích svazů 26. listopadu 1968.

- 301 Tamtéž, Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci (původně schválený, avšak nepřijatý návrh).
- 302 Tamtéž, Materiály pro jednání společného zasedání tvůrčích svazů 26. listopadu 1968.
- 303 *Otevřený dopis*, Listy 1, 1969, s. 2 (jednalo se o interpelaci české části Koordinačního výboru tvůrčích svazů).
- 304 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Ustanovení Českého svazu divadelních a rozhlasových umělců – Usnesení IV. sjezdu československých divadelních umělců 17. – 18. února 1969.
- 305 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7), sv. 5, a.j. 17, b. 9, Zpráva o sjezdech tvůrčích svazů uskutečněných v únoru a o přípravě dalších sjezdů.
- 306 Tamtéž, sv. 3, a.j. 11, b. 19, Příprava sjezdů tvůrčích svazů (projednáno na schůzi byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích dne 10. února 1969).
- 307 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 30, Stručná informace o schůzce předsednictev tvůrčích svazů dne 9. dubna 1969.
- 308 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 559, Prohlášení předsednictva Svazu českých novinářů ze dne 20. ledna 1969.
- 309 *Jen ve spolupráci*, Listy 4, 1969, s. 2 (jednalo se o prohlášení české části ÚV Svazu československých spisovatelů z 22. ledna 1969, podobně o všem v *Listech* psal například Vladimír Blažek a další).
- 310 Zpráva Koordinačního výboru tvůrčích svazů o opatřeních v československé televizi, *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů* 2, 1969, č. 2.
- 311 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 559, Prohlášení předsednictva Svazu českých novinářů ze dne 20. ledna 1969.
- 312 *Interpelace*, Listy 4, 1969, s. 2.
- 313 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 30, Stanovisko Koordinačního výboru tvůrčích svazů k současné situaci.
- 314 P. BILÍK, *Ladislav Helge*, s. 180 („byl přičetný a v lecčems nám pomáhal“).
- 315 Viz J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL, *Komunistická strana Československa. Normalizace*, dokument č. 309, s. 281–283.
- 316 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 30, Stručná informace o besedě tajemníka BÚV KSČ J. Kozla s některými představiteli kulturní fronty 2. dubna 1969.
- 317 Tamtéž, Stručná informace o schůzce předsednictev tvůrčích svazů dne 9. dubna 1969.
- 318 Tamtéž, Dopis předsednictvu ÚV KSČ ze dne 9. dubna 1969.
- 319 Informační dopis Jaroslavu Kozlovi o schůzce, stejně jako krátký zápis schůzky Ludvíka Pacovského a Ladislava Helgeho se zaměstnanci aparátu ÚV KSČ viz NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30.
- 320 LA PNP, f. Karel Kosík, kr. 4, Autorizovaný rozhovor pro historiky Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970.
- 321 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30, Záznam pro soudruhy Dubčeka, Štrougala, Kempného, Kozla a Sedláka.
- 322 *Sedíme u jednoho stolu*, Listy 15, 1969, s. 1.

- 323 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30, Informace pro s. Štrougala z 18. dubna 1969.
- 324 *Sedíme u jednoho stolu*, s. 4.
- 325 Jan TESÁŘ, *Vlastenci a bojovníci* 9, Listy 2, 1969, č. 19, s. 16. Celý text viz TÝŽ, *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha 2014, s. 147–248.
- 326 NA, f. Ústředí svazu novinářů, kr. 559, Stanovisko předsednictva Ústředí novinářů ČSSR k opatření, které uskutečnilo plénum ÚV KSČ dne 17. dubna 1969.
- 327 Tamtéž, Zpráva komunistů-členů předsednictva SČN o současném postupu ve vedení Svazu českých novinářů (pro byro stranické práce v českých zemích).
- 328 NA, f. KSČ – ÚV, 1478 (02/7) sv. 5, a. j. 17, b. 9, Zpráva o sjezdech tvůrčích svazů uskutečněných v únoru a o přípravě dalších sjezdů. Prohlášení mimořádného sjezdu Svazu československých skladatelů.
- 329 Dále byly ke 14. květnu s okamžitou platností pozastaveny časopisy *Studentské listy*, *MY 69* a *Svět v obrazech* – viz NA, f. KSČ – ÚV, 02/1 (1966–1971) sv. 93, a. j. 156, b. 1, Opatření v oblasti hromadných sdělovacích prostředků (přijato předsednictvem ÚV KSČ 6. května 1969). Obdobná opatření se chystala dále v periodících jako *Host do domu*, *Tvář*, *Dějiny a současnost*, *Mladá fronta*, *Svět v obrazech*, *Mladý svět*, *Práce*, *Zemědělské noviny* atd.
- 330 J. CYSAŘOVÁ, *Koordinační výbor*, s. 38–39; Z. DOSKOČIL, *Duben 1969*, s. 265–271; K. JECHOVÁ, *K historii Koordinačního výboru*, s. 113–115.
- 331 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30, Informace o společném zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů dne 22. května 1969.
- 332 Z. DOSKOČIL, *Duben 1969*, s. 266.
- 333 Zde i dále vycházím z tištěné brožury *Materiály ze společného zasedání ústředních výborů 22. května 1969* (NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30). Zmíněná citace viz Referát Koordinačního výboru tvůrčích svazů schválený dne 21. 5. 1969, tamtéž.
- 334 Citováno dle J. CYSAŘOVÁ, *Pokus o občanské společenství*, s. 46 (Svědectví Ludvíka Pacovského).
- 335 Jiří ŠOTOLA – Svaz českých spisovatelů – viz Archiv bezpečnostních složek, f. A 34, inv. j. 2525, Ústřední výbory tvůrčích svazů, svazu vědeckých pracovníků a českého svazu umění a kultury. *Materiály ze společného zasedání ústředních výborů 22. května 1969*, s. 20. Dele-gace spoluorganizátorů shromáždění (Felix Vodička, Ladislav Helge, Jiří Brabec, Jiří Lederer a Ludvík Pacovský) ostatně hned druhý den navštívila Jaroslava Kozla, informovala ho o zasedání a předala mu materiály.
- 336 Otomar KREJČA – Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců – *Materiály ze společného ústředních výborů 22. května 1969*, s. 24 a 25.
- 337 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a. j. 30, Informace o společném zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů dne 22. května 1969.

- 338 Podpisové listiny se patrně nedochovaly, tato informace viz NA, f. Svaz československých skladatelů, kr. 25, 3. zasedání ÚV Svazu českých skladatelů 26. června 1969.
- 339 V zápisu ze schůze ÚV Svazu českých skladatelů se v období mezi 22. květnem a 26. červnem hovoří o dvou uskutečněných schůzkách – viz tamtéž.
- 340 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 30, Hlavní poznatky z jednání s představiteli tvůrčích svazů (nedatováno, patrně srpen/září 1969).
- 341 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 34, Dopis Ludvíka Pacovského a Ladislava Helgeho tajemníku byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Jaroslavu Kozlovi ze dne 24. října 1969.
- 342 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 34, Dopis Ladislava Helgeho tajemníku byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Jaroslavu Kozlovi ze dne 24. listopadu 1969.
- 343 J. CYSAŘOVÁ, *Svaz československých filmových a televizních umělců*, s. 50–51.
- 344 NA, f. FITES, kr. 1, Hodnocení kulturněpolitické (politické) činnosti FITES (ČeFITES) od ledna 1968 (vypracováno ústředním výborem ČeFITES).
- 345 Tamtéž, Stanovy Svazu českých filmových a televizních umělců.
- 346 O této skutečnosti se nepodařilo dohledat příslušný záznam, nicméně je to jednak docela dobře představitelné a jednak se o ní zmiňuje Elmar Klos („Ani nové navržené předsednictvo neprošlo.“) – viz J. CYSAŘOVÁ, *Svaz československých filmových a televizních umělců*, s. 52.
- 347 NA, f. FITES, kr. 1, Rozklad adresovaný ministru vnitra ČSR Josefu Grösserovi, podepsaný Elmarem Klosem a datovaný 3. února 1970.
- 348 NA, f. FITES, kr. 1, Zpráva o průběhu likvidace Svazu českých filmových a televizních umělců.
- 349 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 37, Dopis Svazu českých hudebních skladatelů tajemníku byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Jaroslavu Kozlovi ze dne 13. října 1969.
- 350 Pouze Usnesení členské schůze sekce koncertních umělců ze dne 17. listopadu požadovalo v případě nutnosti nezbytné ústupky a přehodnocení minulých prohlášení a stanovisek – NA, f. Svaz československých skladatelů, kr. 25.
- 351 NA, f. Svaz československých skladatelů, kr. 25, Záznam z 6. schůze ÚV Svazu českých skladatelů konané dne 20. listopadu 1969.
- 352 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 37, Dopis Svazu českých hudebních skladatelů tajemníku byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Jaroslavu Kozlovi ze dne 25. listopadu 1969.
- 353 NA, f. KSČ–ÚV, Oldřich Švestka, kr. 15, aj. 147.
- 354 NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 35, Návrh zásad spolupráce mezi Českým svazem divadelních a rozhlasových umělců a Ministerstvem kultury ČSR (schválil ÚV SČDRU 20. října 1969; Miloslavu Brůzkovi zasláno 5. listopadu).

- 355 Viz například dopis vedoucího tajemníka SČDRU Josefa Balvína Jaroslavu Kozlovi ve věci Divadla pracujících v Gottwaldově ze dne 11. listopadu 1969 – NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 36.
- 356 NA, f. Svaz českých výtvarných umělců, kr. 67, Prohlášení Svazu českých výtvarných umělců ze dne 26. února 1970; Tamtéž, Rozbor činnosti Svazu československých výtvarných umělců do 25. dubna 1969 a Svazu českých výtvarných umělců do 16. března 1970.
- 357 Z. DOSKOČIL, *Čeští spisovatelé a moc*, s. 395–402.
- 358 Přednesené referáty, včetně některých dokumentů jako „Usnesení“, „Programové body“ atd., ještě vyšly jako speciální příloha šestého, a posledního, čísla časopisu *Tvář*.
- 359 K. BLÁHOVÁ, *Svaz českých (a československých) spisovatelů*, s. 62–66; Ines KOELTZSCH, „*Sie werden schweigen und auf eine ‚günstigere‘ Zeit warten*“, především s. 175–182; A. BRANALD, *Děkovanka bez pugétů*, s. 134–151; K. PTÁČNÍK, *Život, spisovatelé a já*, s. 333–349; J. PUTÍK, *Odchod ze Zámku*, s. 81–174.
- 360 Mnoho těchto intervencí se dochovalo v osobní pozůstalosti Oldřicha Švestky či Jaroslava Kozla – viz například NA, f. KSČ – ÚV, Oldřich Švestka, kr. 15, aj. 147; NA, f. KSČ – ÚV, 07/31, sv. 2, a.j. 32.
- 361 Milan ŠIMEČKA, *Strategie naděje*, Listy 2, 1969, č. 10, s. 4.
- 362 NA, f. Svaz československých výtvarných umělců, kr. 67, Projev Jiřího Lederera na společném zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů 22. listopadu 1968 (originál nedatován, bez podpisu a uvedení jména).
- 363 Jiří PELIKÁN – Dušan HAVLÍČEK, *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy. Korespondence 1969–1989*, Olomouc 2013, s. 18.
- 364 Benjamin B. PAGE, *The Czechoslovak Reform Movement, 1963–1968. A Study in the Theory of Socialism*, Amsterdam 1973, s. 100. Záměrně na tomto místě ponechávám stranou model rozvinutého socialismu, v němž byl podíl na dominanci manažerů, technokratů a vědců potvrzen (byť byl zbaven reformního potenciálu).
- 365 Na tuto okolnost v souvislosti s myšlením Václava Havla upozorňuje německý historik Dirk Dalberg, srov. Dirk Mathias DALBERG, *Der „Versuch, in der Wahrheit zu leben“*. Václav Havels Politikbegriff und politische Strategie in den Jahren 1969 bis 1989. *Über herkömmliche, technische, nicht- und antipolitische Politik*, Stuttgart 2014, s. 77–86.
- 366 Viz NA, f. KSČ – ÚV, Oldřich Švestka, kr. 2, inv. j. 13, Dopis Adolfa Hoffmeistera ze dne 23. března 1972; Dopis Elmara Klose ze dne 23. srpna 1971; Dopis Jiřího Brabce ze dne 22. března 1971.
- 367 J. LEDERER, *Touhy a iluze II*, s. 32.
- 368 K tomu viz například Antonín Jaroslav LIEHM, *K čemu je kultura socialismus?*, Filmové a televizní noviny 7, 1968, s. 6–7; nebo Liehmův projev na IV. sjezdu spisovatelů, *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, Praha 1968, s. 99–105.
- 369 Joseph Grim FEINBERG, *Nedokončený příběh středoevropského disentu*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 2, s. 293–320.

- 370 Jakkoliv Jürgen Habermas pracoval s tímto konceptem při analýze vývoje evropských měšťanských společností, zdá se mi jeho použití pro společnosti státního socialismu v jistém smyslu funkční; viz Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha 2000 (německý originál 1962).
- 371 Analýza styčných bodů a odlišností různých variant jednotlivých občanských veřejností představuje velkou badatelskou výzvu. James Krapfl již ukázal, že dokonce ani československá veřejnost ve zlomovém období podzimu 1989 nesměřovala k modelu liberálních demokracií – viz James KRAPFL, *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri 1989*, Bratislava 2009 (anglická verze: *Revolution with a Human Face. Politics, Culture, and Community in Czechoslovakia, 1989–1992*, Ithaca 2013).
- 372 Dirk KRETZSCHMAR, *Die Sowjetische Kulturpolitik 1970–1985. Von der Verwalteten zur selbstverwalteten Kultur. Analyse und Dokumentation*, Band 4, Bochum 1993, s. 27.
- 373 Viz Alexei YURCHAK, *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*, Princeton 2005.
- 374 Viz Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011. Podobnou rozdvojenost na úrovni lojality ukazují autoři mapující normalizaci na pražské filozofické fakultě, srov. Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ, *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012.
- 375 Viz Paulina BREN, *Zelínář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*, Praha 2013.
- 376 Régis DEBRAY, *Socialism. A Life Cycle*, *New Left Review* 46, 2007, s. 9.
- 377 Celé páté číslo *Listů* z 5. prosince 1968 vlastně převzalo původně připravené materiály *Kultúrneho života*, který po invazi již nevyšel.
- 378 *Vážení naši priatelia!*, *Listy* 2, 1969, č. 4, s. 2.
- 379 Výrok Pavla Kohouta na panelové diskusi na mezinárodní konferenci *Charta 77*, 22. března 2007.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

- Archiv bezpečnostních složek, fond A 34
 Archiv bezpečnostních složek, fond B I-II
 Národní archiv, fond FITES – Svaz filmových a televizních umělců
 Národní archiv, fond Eduard Golsdstücker
 Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích (1478 – 02/7)
 Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, 1971–1975, 1975–1981 (02/1)
 Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Sekretariát ÚV KSČ 1966–1971 a 1971–1975 (02/4)
 Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Ideologická komise ÚV KSČ (10/10)
 Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Jaroslav Kozel (07/31)
 Národní archiv, fond Ministerstvo školství a kultury
 Národní archiv, fond Národní fronta
 Národní archiv, fond Oldřich Švestka
 Národní archiv, fond Svaz československých skladatelů
 Národní archiv, fond Svaz československých výtvarných umělců
 Národní archiv, fond Ústředí svazu novinářů
 Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Svaz československých spisovatelů
 Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Kosík

Vydané prameny:

- IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, 27. – 29. června 1967, Praha 1968.*
XIII. sjezd Komunistické strany Československa, 31. května – 4. června 1966, Praha 1966.
XIV. sjezd a naše kultura. Sborník materiálů ze semináře Socialistické společnosti pro vědu, kulturu a politiku, uspořádaného dne 14. září 1971 v Praze. Akční program KSČ, Praha 1968.
Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů, 1968, 1969.
 Miloslav BRŮŽEK, *K některým teoretickým otázkám státní kulturní politiky*, in: *Kulturní politika socialistického státu*, Praha 1970.
 František CIGÁNEK – Ondřej FELCMAN (edd.), *Národní shromáždění (květen 1967 – červenec 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 1/3, Praha – Brno 2002.

- Gustáv HUSÁK, *Projevy a stati. Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970.
Konsolidační plán Ministerstva kultury ČSR, Praha 1970.
- Vladimír Iljič LENIN, *Kritické poznámky k národnostní otázce*, in: Týž, Spisy. Svazek 20. Prosinec 1913 – srpen 1914, Praha 1959.
- Materiály ze společného zasedání ústředních výborů 22. května 1969*, Praha 1969.
- Milan OTÁHAL – Alena NOSKOVÁ – Karel BOLOMSKÝ, *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Dokumenty: „Normalizace“ v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích*, Praha 1993.
- Jindřich PECKA – Josef BELDA – Jiří HOPPE, *Občanská společnost 1967–1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 2/2, Praha – Brno 1998.
- Václav ŠEDA – Milan HROMÁDKA, *Socialistická kulturní politika*, in: Kulturní politika socialistického státu. Sborník referátů z celostátního semináře konaného ve dnech 4. a 5. února 1971 v Praze, Praha 1971.
- Usnesení XII. sjezdu KSČ o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti*, Praha 1962.
- Ústava Československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960*, Ústavní zákon 100/1960 Sb.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL – Jan MORAVEC (edd.), *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/1, Praha – Brno 1999.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/2, Praha – Brno 2000.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (edd.), *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/4, Praha – Brno 2003.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (edd.), *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970 (červenec – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 2/4, Praha – Brno 1996.
- Zásady činnosti a hlavní úkoly Ministerstva kultury České socialistické republiky*, 1969.

Dobový tisk:

Divadelní noviny
 Divadlo
 Hudební rozhledy

Filmové a televizní noviny
 Kulturní informace – zpravodaj ministerstva kultury České socialistické republiky
 Kulturní tvorba
 Listy
 Literární noviny
 Literární listy
 Novinář
 Nová mysl
 Orientace
 Plamen
 Reportér
 Rudé právo
 Tvář
 Tvorba
 Život strany

Audiovizuální prameny:

Svědectví od Seiny, dokumentární film, Československá televize 1970.
Obchod s důvěrou, dokumentární film, Československá televize 1970.

Literatura:

- Perry ANDERSON, *The Antinomies of Antonio Gramsci*, *New Left Review* 100, 1976–1977, s. 5–78.
- Edvin BACON – Marc A. SANDLE (edd.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002.
- Daniel BELL, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York 1973.
- Daniel BELL, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Cambridge 1960.
- Petr BÍLIK, *Ladislav Helge. Cesta za občanským filmem. Kapitoly z dějin československé kinematografie po roce 1945*, Brno 2011.
- Adolf BRANALD, *Děkovačka bez pugétů*, Praha 1994.
- Kateřina BLÁHOVÁ, *Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968–1970*, in: *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou*. Praha 20. – 22. května 2008, Praha 2009, s. 57–69.
- Muriel BLAIVE, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha 2001.
- Paulina BREN, *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*, Praha 2013.

- Petr CAJTHAML, *Public Relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968–1971*, Sborník Archivu bezpečnostních složek 6, 2009, s. 191–241.
- Petr CAJTHAML, *Proměny propagandistického obrazu Pražského jara v době nastupující normalizace*, in: Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou. Praha 20. – 22. května 2008, Praha 2009, s. 286–294.
- Alessandro CATALANO, *Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu*, Soudobé dějiny 20, 2013, č. 3, s. 277–344.
- Jaroslav CUHRA, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997.
- Jarmila CYSAŘOVÁ, *Pokus o občanské společenství*, Praha 1994.
- Jarmila CYSAŘOVÁ, *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ*, Praha 2003.
- Rudolf ČERNÝ, *Jak se dělá kontrarevoluce*, Praha 1970.
- Dirk Mathias DALBERG, *Der „Versuch, in der Wahrheit zu leben“. Václav Havels Politikbegriff und politische Strategie in den Jahren 1969 bis 1989. Über herkömmliche, technische, nicht- und antipolitische Politik*, Stuttgart 2014.
- Régis DEBRAY, *Socialism. A Life Cycle*, New Left Review 46, 2007, s. 5–28.
- Gilles DELEUZE, *Pusté ostrovy a jiné texty*, Praha 2010.
- Zdeněk DOSKOČIL, *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006.
- Zdeněk DOSKOČIL, *Historik ve spárech politiky. Milan Hübl v šedesátých letech 20. století*, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Liberec – Praha 2013, s. 128–173.
- Zdeněk DOSKOČIL, *Čeští spisovatelé a moc na prahu Husákovy éry (duben–červen 1969)*, in: Jan Mervart – Jiří Štěpán a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 391–410.
- Marek ĎURČANSKÝ, *Český svaz vědeckých pracovníků*, in: Blanka Zilinská – Petr Svobodný (edd.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*, Praha 2001, s. 159–165.
- Grzegorz EKIERT, *The State Against Society. Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*, New Jersey 1996.
- Joseph Grim FEINBERG, *Nedokončený příběh střeoevropského disentu*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 2, s. 293–320.
- František FRŇKA, *Kancelář tajemníka ÚV KSČ Oldřicha Švestky (zpráva o fondu)*, in: Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus 1, 2008, s. 40–54.
- Petr FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 1998.

- Roger GARAUDY, *Realismus bez břehů*, Praha 1964.
- Vítězslav GARDAVSKÝ, *Bůh není zcela mrtev. Úvahy o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*, Praha 1967.
- Galia GOLAN, *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*, Cambridge 1973.
- Antonio GRAMSCI, *Dopisy z vězení*, Praha 1949.
- Antonio GRAMSCI, *Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu*, Praha 1970.
- Antonio GRAMSCI, *Společnost, politika, filozofia*, Bratislava 1988.
- Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha 2000.
- Dušan HAVLÍČEK, *Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*, Praha 1998.
- Eric HOBBSAWM, *Gramsci*, in: Eric Hobsbawm, *How to Change the World. Tales of Marx and Marxism*, London 2011.
- Jiří HOPPE, *Koordináční výbor tvůrčích svazů*, in: Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989, Praha 2006.
- Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ, *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012.
- Květa JECHOVÁ, *K historii Koordináčního výboru tvůrčích svazů*, in: Jindřich Pecka – Vilém Prečan a kol., *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*, Praha 1993, s. 91–123.
- Jaroslava JOBOVÁ, *Vybrané problémy vedoucí úlohy KSČ v oblasti české kultury (duben 1969 – květen 1971)*, Plzeň 1986.
- Lenka KALINOVÁ, *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969–1993*, Praha 2012.
- John KEANE (ed.), *Civil society and the state. New European perspectives*, London 1988.
- Ines KOELTZCH, „*Sie werden schweigen und auf eine ‚günstigere‘ Zeit warten*“. *Die Lähmung und Abwicklung des tschechischen Schriftstellerverbandes zu Beginn der „Normalisierung“ (1968–1970)*, Bohemia 46, č. 1, 2005.
- George KONRAD – Ivan SZELENYI, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, New York 1979.
- Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009.
- Jakub KONČELÍK, *Mediální politika a srpen 1968. Zřízení úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu*, in: Slavomír Magál – Miloš Mistrík – Martin Solík (edd.), *Masmediálna komunikácia a realita II*, Trnava 2009, s. 203–219.
- Karel KOSÍK, *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, Praha 1966.
- Václav KRÁL, *Od ledna do srpna 1968*, Praha 1969.

- James KRAPFL, *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989*, Bratislava 2009.
- Dirk KRETZSCHMAR, *Die Sowjetische Kulturpolitik 1970–1985. Von der Verwalteten zur selbstverwalteten Kultur. Analyse und Dokumentation*, Band 4, Bochum 1993.
- Mark KURLANSKY, *1968. Rok, který otřásl světem*, Praha 2007.
- Vladimír V. KUSIN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972.
- Jiří LEDERER, *Touhy a iluze II*, Toronto 1988.
- Milan MACHOVEC, *T. G. Masaryk*, Praha 1968.
- Tomáš Garrigue MASARYK, *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokraticismus v politice*, Praha 1968.
- Jan MERVART, *Husákovská normalizace a „reálný socialismus“*, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol., Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci, Bratislava 2013, s. 547–558.
- Jan MERVART, *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí 60. let*, Brno 2010.
- Adam MICHNIK, *Letters from Prison and Other Essays*, Berkeley 1986.
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremli*, Praha 1990.
- Ladislav MŇAČKO, *Oneskorené reportáže*, Bratislava 1963.
- Chantal MOUFFE (ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London 1979.
- Ivo MOŽNÝ, *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha 1991.
- Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha 2014.
- Milan OTÁHAL, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, Praha 2011.
- Benjamin B. PAGE, *The Czechoslovak Reform Movement, 1963–1968. A Study in the Theory of Socialism*, Amsterdam 1973.
- Jana PAPEŽOVÁ, *Plout proti proudu... Publicistika Závaře Kalandry*, Červený Kostelec 2012.
- Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory. Studentské hnutí v 60. letech 20. století*, Praha 2008.
- Jan PILAŘ, *Sluneční hodiny. Vzpomínky*, Praha 1989.
- Luigi PINTOR, *Global Normalization*, Telos 6, 1970, s. 204–211.
- Jan PROCHÁZKA, *Politika pro každého*, Praha 1968.
- Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.
- Jaroslav PUTÍK, *Odchod ze Zámku. Deníkové záznamy z let 1968–1989*, Praha 1998.
- Michal PŘIBÁŇ a kol., *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha 2014.
- Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.
- Ivan SVITÁK, *Lidský smysl kultury*, Praha 1968.

- Sáva ŠABOUK, *Břehy realismu*, Praha 1973.
- Milan ŠIMEČKA, *Obnovení pořádku*, Brno 1990.
- František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní údaje o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010.
- Dominik TATARKA, *Démon súhlasu*, Bratislava 1963.
- Jan TESARŮ, *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha 2014.
- Jan TESARŮ, *Zamlčená diagnóza*, Praha 2003.
- Sarah Meiklejohn TERRY, *Theories of Socialist Development in Soviet–East European Relations*, in: Sarah Meiklejohn Terry (ed.), *Soviet Policy in Eastern Europe*, New Haven – London 1984, s. 221–253.
- Pavel URBÁŠEK, *Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus. K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970*, *Listy* 34, 2004, s. 17–24.
- Jitka VONDROVÁ, *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*, Praha 2013.
- Kieran WILLIAMS, *The Prague spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge 1997.
- Alexei YURCHAK, *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*, Princeton 2005.

Summary

Culture in Quarantine: Artists Unions and their Consolidation in the Early Normalization Era.

The era of Czechoslovak “normalization” is usually perceived as a time of cultural, economic and moral decline. According to the traditional interpretation, the dynamic diversity of the “golden sixties” was replaced by the “grayness” and “inertia” of the new normalized order. This approach is legitimate and understandable. Nevertheless, it overshadows the questions of how the “consolidation” regime was formed, which goals it pursued and if it followed some intrinsic logic.

This study offers a detailed analysis of the normalization process within the institutional framework of Czech culture (including artists unions as well as the state and party apparatus inherited from the reform period). The first chapter follows the development of official cultural policy, beginning in the post-Stalinist era of Antonín Novotný, then continuing through reformist period of the Prague Spring and the new understanding of culture that emerged under normalization. This reconstruction of state socialist cultural policy reveals long-term continuities (for example, in the way culture used as a tool for socialist development) as well as short-term transformations caused by immediate political changes. The second chapter focuses on “the restoration of the order” in the artists unions. This chapter examines the historicity of normalization strategies and argues that there existed no clear consolidation tactic in the beginning, and that none was directly imported from the Soviet Union. In the third chapter, in an analysis of the activities of the artists unions, the author employs the theoretical framework of Antonio Gramsci and introduces artists unions as a specific form of state socialist civil society. The author reconstructs the path of the cultural intelligentsia toward reformist hegemony and analyzes the defensive strategies employed by the intelligentsia after the military invasion of Czechoslovakia in 1968. In contrast to existing historiographical understandings of artists unions as one of the last “islands of freedom” in the normalized sea, the author argues that the success of normalization strategies correlates precisely with

the insular nature of artists unions, which fought to maintain their own hegemony and to defend their particular professional interests, rather than attempting to create a distinct form of collective resistance based on a coalition with students and workers.

Seznam a zdroje vyobrazení

- s. 43 Tajemník ÚV KSČ Oldřich Švestka na zahájení výstavy 50 let KSČ v Praze u Hybernů 26. února 1971. Zdroj: Národní archiv.
- s. 57 PhDr. Miloslav Brůžek, CSc., ministr pověřený řízením ministerstva kultury ve vládě ČSR, rok 1970. Zdroj: Národní archiv
PhDr. Jan Fojtík, CSc., člen sekretariátu ÚV KSČ a tajemník ÚV KSČ, rok 1970. Zdroj: Národní archiv.
Josef Grösser, ministr pověřený řízením ministerstva vnitra ve vládě ČSSR, rok 1970. Zdroj: Národní archiv.
- s. 58 Josef Korčák, člen předsednictva ÚV KSČ, místopředseda federální vlády ČSSR, předseda vlády ČSR a předseda ÚV Národní fronty, rok 1970. Zdroj: Národní archiv.
Dr. Pavel Auersperg, CSc., člen ÚV KSČ – vedoucí oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ, poslanec sněmovny národů Federálního shromáždění, počátek sedmdesátých let. Zdroj: Národní archiv.
Oldřich Švestka, tajemník ÚV KSČ, člen sekretariátu ÚV KSČ, rok 1971. Zdroj: Národní archiv.
- s. 73 Ustavující sjezd Svazu českých výtvarných umělců, 20. prosince 1972. Zdroj: ČTK.
- s. 103 Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů, 10. června 1969. Zprava Jaroslav Seifert, Jan Procházka a Jan Kozák. Zdroj: ČTK.

Jmenný rejstřík

Obsah

Úvod	5
<i>Motivace</i>	5
<i>Namísto historiografického úvodu</i>	7
I. Proměny kulturní politiky	11
<i>Poststalinské vymezování</i>	11
<i>Reformní program a kulturní politika</i>	17
<i>Posrpnové kontinuity</i>	24
<i>Vymezení kulturní politiky pro éru reálného socialismu</i>	34
II. Obnovení pořádku v tvůrčích svazech	44
<i>Formulování konsolidačních principů</i>	44
<i>Kampaň za jednotu umělců</i>	51
<i>Narušení falešné solidarity</i>	60
<i>Principy očisty</i>	68
<i>Svazy pro reálný socialismus</i>	70
III. Umělecké svazy	74
<i>Hegemonie a podíl na jejím vytváření</i>	75
<i>Svazy na vrcholu hegemonie</i>	81
<i>Pokusy o udržení hegemonie</i>	90
<i>Sebeusměrňující snahy o politický comeback</i>	100
<i>Výkřiky do tmy</i>	114
<i>Limity a selhání</i>	121
Závěr	126
Poznámky	133
Seznam pramenů a literatury	160
Summary	167
Seznam a zdroje vyobrazení	169
Jmenný rejstřík	170

JAN MERVART

Kultura v karanténě

**Umělecké svazy a jejich konsolidace
za rané normalizace**

Vydalo NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny,
Dykova 15, 101 00 Praha 10

V roce 2015 jako 57. svazek Knižnice Dějin a současnosti

Vydání první

Jazyková a odborná redakce Jiří Nedvěd

Na obálce použita fotografie setkání

Jaroslava Seiferta a Gustáva Husáka v srpnu 1969,

foto ČTK/Pícha Oldřich

Grafická úprava knihy podle návrhu Růženy Steinerové

Technická redakce Šárka Křiváková

Sazba písmem Times Marie Tvrdá

Reprodukce Jan Petříček

Tisk

Doporučená cena včetně DPH

ISBN 978-80-7422-303-7